

Стана Ристић

МОДИФИКАЦИЈА ЗНАЧЕЊА
И ЛЕКСИЧКИ МОДИФИКАТОРИ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 10

Stana Ristić

MODIFICATION OF MEANING
AND LEXICAL MODIFIERS
IN SERBIAN

BELGRADE
2009

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 10

Стана Ристић

МОДИФИКАЦИЈА ЗНАЧЕЊА
И ЛЕКСИЧКИ МОДИФИКАТОРИ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

БЕОГРАД
2009

ISBN 86-82873-07-9

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Предраг Пипер, дописни члан САНУ
др Рајна Драгићевић, ванредни професор

Тираж: 500

Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство за науку и
технолошки развој Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема: Давор Палчић

Ликовно решење корица: Лепосава Кнежевић

Штампа: Чигоја штампа, Београд

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'37

811.163.41'27

РИСТИЋ, Стана

Модификација значења и лексички модификатори у српском језику /
Стана Ристић. — Београд : Институт за српски језик САНУ, 2009 (Бео-
град : Чигоја штампа). — 242 стр. ; 24 см. — (Монографије / Институт
за српски језик САНУ ; књ. 5)

На спор. насл. стр.: Modification of meaning and lexical modifiers in
Serbian. — Тираж 500. — Напомене уз текст. — О аутору: стр. 241. —
Резиме ; Summary. — Библиографија: стр. 205. — Регистри.

ISBN 86-82873-07-9

а) Српски језик — Лексика б) Српски језик — Семантика
COBISS.SR-ID 115457292

САДРЖАЈ

Предговор	7
---------------------	---

I. МОДИФИКАТОРИ И МЕТАТЕКСТУАЛНИ ОПЕРАТОРИ

О модификацији значења и лексичким модификаторима	9
Функција модификације партикула као јединица семантичке кохезије .	39
Партикула <i>све</i> у функцији модификатора	49
Прилог <i>иосїейено</i> као лексички модификатор	69
Модификатори са значењем очекиваности	85
Партикуле у функцији метатекстуалних оператора (<i>наводно, буквално, дословно, једносїавно, иїросїо, наїросїо</i>)	93
Глаголи говорења у функцији метатекстуалних оператора	109

II. ГРАДИРАЊЕ У ФУНКЦИЈИ МОДИФИКАЦИЈЕ

Квантификатори мере као модификатори	131
Модификаторске функција префикса <i>не-</i>	157

III. МЕТОНИМИЈА У ФУНКЦИЈИ СИНТАКСИЧКЕ МОДИФИКАЦИЈЕ

Метонимија у функцији модификације базне активне дијатезе у деривирану пасивну дијатезу	181
---	-----

IV. ЗАВРШНО ПОГЛАВЉЕ

Резиме	195
Summary	199
Литература и извори	205

V. РЕГИСТРИ

Предметни регистар	215
Регистар аутора	239
О аутору	241

ПРЕДГОВОР

Књига *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику* настала је као резултат истраживања насловљене проблематике у последњих десет година. Неки резултати истраживања су презентовани научној јавности на конференцијама и публиковани у часописима, али су у књизи дати у измењеним, допуњеним верзијама како би се актуелизовао њихов садржај новим сазнањима из савременијих извора и литературе.

Монографија, поред Предговора, Резимеа, Литературе и извора, Предметног и Ауторског регистра, садржи три поглавља, са насловима: 1. Модификатори и метатекстуални оператори, 2. Градирање у функцији модификације и 3. Метонимија у функцији синтаксичке модификације.

Модификација значења у монографији је разматрана у виду различитих тема у оквиру поглавља, а покрива широки спектар појава које се јављају у међусобном утицају језичких јединица у спојевима на различитим језичким нивоима и у различитим видовима, и то у виду губљења семантичких компоненти, додавања семантичких компоненти, губљења и додавања семантичких компоненти и семантичког померања (слабљење значења, појачавање значења и фразеологизација).

Рецензентима књиге академику Предрагу Пиперу и проф. др Рајни Драгићевић најсрданије се захваљујем на несебичном труду што су рукопис пажљиво ишчитали и дали корисне предлоге и примедбе. Захвалност упућујем и уреднику серије, академику Александру Ломи, као и Научном већу Института за српски језик САНУ, које је ову књигу прихватило и уврстило у план издавачке делатности за 2009. годину и дало препоруку надлежном министарству за њено финансирање.

За финансирање штампања ове књиге захваљујем и Министарству за науку и технолошки развој Републике Србије.

О МОДИФИКАЦИЈИ ЗНАЧЕЊА И ЛЕКСИЧКИМ МОДИФИКАТОРИМА

1.1. У монографији се, ради системског и интегралног описа лексема, разматрају и представљају она значења и функције одређених типова лексема и њихових облика која нису обухваћена традиционалним лексикографским и граматичким описима, јер излазе из оквира тривијалних значења и регуларних функција и сврставају се у ред јединица које се карактеришу нетривијалним значењима и скривеним лексичко-граматичким категоријама. Широки спектар функционисања таквих јединица у спојевима са другим јединицама обухваћен је радним термином модификација а саме јединице означене су термином модификатори, терминима у оквиру којих ће бити представљене јединица које припадају следећим врстама речи: партикулама (у највећем броју)¹, затим глаголима и придевима.

1.2. О модификацији и модификаторима у вези са различитим појавама на нивоу синтагме и реченице писано је доста у србистичкој, славистичкој и другој литератури, иако се појаве као такве нису увек означавале овим терминима. Историјат питања који се тиче различитих типова модификације значења и модификатора представљен је у књизи уз одређене теме, али сами појмови у консултованој литератури нису теоријски установљени, разрађени ни утемељени, па ће у овом делу изостати уобичајени преглед приступа и дискусија о појединим ставовима. Због широког спектра појава обухваћених појмовима модификације и модификатора изостаће наше дефинисање ових појмова, мада су у литератури ови појмови, схваћени и коришћени у ужем смислу, у доброј мери одређени и дефинисани.

1.3. У овом делу навешћемо неке од дефиниција или одређивања ових појмова, као и бројне примере из литературе, како би се оквирно одредио спектар проблема представљен у монографији. За оквирно одређивање биће наведена следећа дефиниција: „Модификатор је општи термин за језичку јединицу која ближе одређује, допуњује, ин-

---

¹ Резултати обимнијег истраживања о партикулама и релевантна литература објављени су у Ристић–Дугоњић 1999.

тензификује, једном речју модификује другу језичку јединицу.“ (Бошњаковић 1980: 17). Наведена дефиниција Ж. Бошњаковића заснована је на дотадашњим резултатима изучавања ових феномена, којим се у србистици највише бавила Милка Ивић. У великом броју радова у вези са различитим питањима синтаксичке и лексичке семантике М. Ивић је указивала на бројне случајеве и различите типове модификације, при чему саме појаве најчешће нису именоване термином „модификација“, па ни јединице, представљене у функцији модификације, често нису именоване термином „модификатори“. У њеним радовима назначене појаве и јединице, осим разматраним, именоване су и другим терминима: детерминација и детерминатори, одређивање и одредбе, допуњавање и допуне. Смисао појава, којим се бавила ова ауторка, најбоље показује њена дефиниција појма и термина „детерминатор“: „Овим интернационалним термином означена је ... свака она синтаксичка јединица (отелотворена било као једна реч, било као спој речи) која на придевски или прилошки начин одређује синтаксичку јединицу“ (Ивић 1983: 179–180, нап. 1). У целини гледано, називи „модификација“ и „модификатори“ у радовима М. Ивић, као и код већине других лингвиста, више су се употребљавали као јединице општег лингвистичког метајезика него као термини јединствено установљених и дефинисаних појмова.²

1.4. Модификација значења односно међусобни утицај језичких јединица у спојевима разматран је и као феномен колокације, а примена колокацијске методе у анализи значења и облика лексичких јединица у спојевима и у одређивању лексичких значења на корпусу српског језика евидентна је у радовима Б. Хлебца. У раду Хлебец 2008: 535–550, на примерима анализе односа и значења глагола и њихових допуна, именица или придева, у предикативном инструменталу, показано је како се применом колокацијске методе може доћи до прецизних лексичких дефиниција. „Дефиниције добијене колокацијском методом ... често морају бити провизорне или непотпуне, али важно је да се тежи томе да не буду произвољне. Њих диктира интуиција компетентног говорника у вези са заједничким значењем групе речи, као и у вези са редоследом сема у дефиницији ... Потребно је много експериментисати и проширивати поље речи које улазе у истраживање како би се од привремених дефиниција добиле коначне“ (545, нап. 16). Сажетим метајезичким формулацијама заједничких значењских елемената у више колоката долази се до семантичких

² Осим наведених радова уз поједине теме в. радове у Ивић 1983: 139–144, 179–196; 1995: 157–172, 225–304; 2000: 87–103, 137–148; 2002: 45–61, 110–121.

примитива, што је значајно за установљење јединственог лексикографског метајезика и развијање системске лексикографије (исп. нав. дело: 541, нап. 10).

1.5. Занимљив је и списак појава у литератури који се може обухватити појмом модификације, а које су представљене под различитим терминима. У граматички Мразовић — Вукадиновић (1990) појава модификације најшире је разматрана под појмом „реченични додаци“ (487–497), који се најопштије одређују као елементи „који нису условљени валентношћу глагола“ (487), а дат је и преглед реченичних додатака по врстама речи и облицима (488–490). Иако се само један од типова ових додатака означава термином „модификативни додаци“ (нпр. Ми *радо* долазимо у позориште), из прегледа других типова запажа се да и они представљају различите видове модификације. То су: ситуативни додаци (*Јуче* је цела породица била у позоришту), негативни додаци (Данас *не* идем у позориште и *Не* ти, он ће то урадити) и субјективни додаци (Ми ћемо *вероватно* ићи у позориште и *И* он је поверовао у ту лаж) (490–497). Модификативни додаци (490–491), по овој граматички „најчешће ближе одређују, модификују управни глагол у реченици, али и неки реченични део“ (490), и то су најчешће прилози, ретко придеви, именичке фразе, предложне фразе и зависне реченице. Међутим, списак других видова модификације и јединица који се јављају у овој функцији показују разноврсност и широки спектар појава које се могу обухватити појмовима модификација и модификатори. У Граматички се нарочита пажња поклања модификаторској функцији негативне, као и следећим типовима „субјективних додатака“: редуктивним: *на неки начин*; селективним: *управо*, *и пре свега*; ординативним: *заиста*, *у сваком случају*; јудикативним за емотивно процењивање исказа: *на жалост*, *срећом*; верификативним: *наводно*, *вероватно* и конверзационим партикулама (495–497). У модификаторе се могу сврстати и издвојени типови ситуативних додатака: временски, месни, узрочни, погодбени, допусни, последични, намерни, инструментални, пратећи и рестриктивни (497).

1.6. М. Ивић на примеру „реченичних прилога“ разрађује појам реченичних модификатора и реченичне модификације (1978: 1–16). Примери реченичних прилога типа: *Мирно* спава природа под снегом, *Тесто* замеси *меко* и *Обуци* се *ишло*, за разлику од њихове типичне одредбене функције, представљају примере модификатора са помереном сфером деловања јер су семантички везани за глаголске аргументе: субјекат и објекат.

1.7. Начински прилози овог типа су у монографији Ристић (1990) сврстани у групу прилога са функцијом двоструке усмерености, тако да они, као и прилози са значењем расположења, осећања и стања (74–84, 84–90), функцијом модификације обухватају предикат и учеснике ситуације. Показано је да се функција модификације начинских прилога најчешће реализује у споју са придевима, другим прилозима, именицама са значењем особине, заменицама и редним бројевима, па и уз неке глаголе у одређеним условима, и то на нивоу синтагме или пропозиције исказа (30–31, 37–38). Сама појава модификације, по овом аутору, обухвата само „оне синтагматске везе и функције начинских прилога које не изражавају својство садржано у управним јединицама, него било какво субјективно оцењивање њиховог садржаја, макар се оно сводило и на само наглашавање, истицање“. Истакнуто је да је модификација на синтаксичком плану задата „прагматичким циљевима да се дата појава више или мање субјективно одреди у смислу степена, интензитета, уобичајености, учесталости, ограничености, уопштености, издвојености, истицања, управљености и сл.“ (нав. дело: 39). Утврђено је да је функција модификације начинских прилога условљена њиховим значењем, спојивошћу и позицијом у исказу и да се јавља код различитих семантичких група прилога, али да је карактеристична за прилоге оцене (103–112) (исп. и Ивић 1978: 9–16; Грицкат 1983: 26–33), за прилоге степена, интензитета (112–122) и за прилоге са модалним значењем (122–131) (исп. и Ивић 1978: 8–16; Грицкат 1983: 26–33, 38–39; Пипер 1983: 53).³

2.0. Књига ће у целини показати међусобну повезаност значења и правила семантичке и синтаксичке спојивости, као и модификације значења јединица у међусобном контакту, које се могу одвијати на нивоу компонената, појединих значења лексема или читавог пропозицијског садржаја.⁴ При свему ће бити утврђивана правила спојивости, слагања, граматички и комуникативни услови реализације нових значења, обима, домена и видова модификације, као и типови лексичких, дискурзивних и комуникативних модификатора: модификатори оцене, интензитета, квантитета, негације, супротности, супротстављено-

³ О модификацији и лексичким модификаторима на примерима партикула в. Ристић у Ристић–Дугоњић 1999: 93–139 и Ристић–Дугоњић 1999: 140–146.

⁴ Тако се у литератури издваја и описује „семантичка модификација“, која се јавља на различитим нивоима, а њену улогу у морфолошкој деривацији глагола руског језика показала је Ивлијева (2009), која истиче могућност утврђивања инвентара јединица семантичке модификације и њихове лексикографске обраде (могућност израде речника глаголских модификација односно идеографског речника модификације руских глагола).

сти, степена, дистантности, модификатори говорног поступка, модификатори базичне дијатезе и др.

2.1. У многим случајевима биће показана нека од правила спојивости. Иначе, велики број ових правила, издвојених на основу различитих параметара, наведен је и детаљно представљен у књизи Апре-сјан (2006). У разматрању одређених типова модификације у монографији многа од установљених правила из различитих разлога нису била примењена или експлицитно показана, али пошто су веома битна, не само за проблеме модификације значења него и за формалну структуру исказа, навешћемо их у овом делу.

Тако се, у зависности од природе међусобног утицаја јединица, издвајају три типа правила:

- а) узајамни утицај значења лексичких јединица;
- б) узајамни утицај значења лексичких и граматичких јединица и
- в) узајамни утицај значења граматичких јединица.

У зависности од механизма деловања издвојена су следећа правила:

- а) правила семантичког слагања;
- б) правила семантичке модификације и
- в) правила нетривијалне области/сфере деловања.

У оквиру правила семантичке модификације издвајају се следећи типови:

- а) губљење семантичких компоненти;
- б) додавање семантичких компоненти,
- в) губљење и додавање и
- г) семантичко померање (слабљење значења, појачавање значења и фразеологизација) (нав. дело: 125–140).

3.0. У оквиру узајамног деловања значења преко феномена модификације на бројним примерима биће представљен принцип композиционалности, као основни принцип узајамног деловања значења, и то углавном у оквиру појаве означене појмом „сфера или област деловања“, у смислу како се овај појам употребљава код Ј. Апре-сјана односно код И. М. Богуславског (в. Богуславски 1985 и 1989: 197–215; Апре-сјан 2006: 110).

3.1. На овом месту укратко ће бити представљена правила „области/сфере деловања“, која се реализује у спојевима јединица са уобичајеним, тривијалним и нетривијалним значењем. Нарочито су проблематична правила која се односе на функционисање нетривијал-

них значења јер таква значења најчешће немају експонената у формалној језичкој структури. Зато су ова „скривена“ значења и правила њиховог функционисања остајала углавном ван домаћаја лингвистичких истраживања у српској лингвистици. Најизразитије реперкусије ових правила реализују се у семантичком пољу негације, квантификације и модалности, чија се значења реализују као тривијална у ограниченом броју јединица, док реализација њихових нетривијалних значења обухвата много већи број језичких јединица, што се испољава у ограничењима њихове спојивости са другим јединицама. Та ограничења условљавају нека од наведених правила спојивости, било да се односе на јединице са тривијалним или на јединице са нетривијалним наведеним значењима. Тако су већ уочена и у литератури представљена правила ограничене спојивости одричних партикула *не* и *ни* са другим јединицама, затим неких других партикула и прилога, што је показано на више места у монографији.

3.2. Појам „сфера деловања“ („сферы действия“) преузет је из теоријске разраде овог феномена И. М. Богуславског и његове употребе у лексикографским истраживањима Ј. Апријана као појам „област деловања“ („области действия“). Пошто је разлика између ова два појма минимална, у монографији ће се употребљавати и један и други термин у истом значењу.

3.3.0. У вези са модификацијом значења и модификаторима у оквиру појединих тема монографије биће показана и тривијална и нетривијална сфера деловања.

3.3.1. Тривијална област, сфера деловања дефинише се на следећи начин: облашћу деловања лексема А назива се она лексема В датог исказа, с којом је А непосредно повезана и синтаксички и семантички: Иван је *брзо* ишао, прилог *брзо* синтаксички је зависан од гл. *ишао* по односу прилошких одредаба, а семантички се јавља предикатом (оператором) чија се валентност попуњава семантичким садржајем овог глагола (исп. Апријан 2006: 140).

3.3.2. Нетривијална област деловања реализује се у оним случајевима када је тај однос нарушен, при чему се јављају два случаја: а) лексема А је синтаксички везана с лексемом В, а семантички са неком другом лексемом исказа — померена сфера деловања („смещение“); лексема А синтаксички је везана с лексемом В, а семантички с неком смисаоном компонентом из њеног значења, која се не представља у дефинисању њеног лексичког значења (по И. М. Богуславском то је унутрашња сфера деловања „внутренняя сфера действия“) (в. нав. дело: 140–141).

3.4. До сада је најбоље проучена померена сфера деловања код негације — померена негација („смещенное отрицание“) која се разликује од нормалне негације („нормальное отрицание“): Он *није навикао* да ради на рачунару (само нормална негација) али: Он *није навикао* да се шета по киши ≈ Ја сам навикао да се шетам, (али не по киши) ≈ Ја сам навикао да се шетам по лепом времену / кад не пада киша. Померена сфера деловања у домену синтаксичке негације јавља се у споју одричне партикуле *не / ни* са одређеном класом глагола — предиката, чије је заједничке семантичке параметре тешко свести на задовољавајући структурни опис, па је реалније претпоставити да је правило померене негације⁵ лексикализовано, што се на одговарајући начин мора представити у лексикографској обради глагола, јер се неки од њих само на основу односа са негацијом разликују од својих синонима. Тако је глагол *навикнути* синонимичан са гл. *научити* само у случајевима реализације нормалне негације: Он *није научио / навикао* да ради на рачунару.

3.5. За модификаторску функцију одричних партикула у домену сфере деловања значајно је запажање Ј. Московљевић о „великој сложености и недокучивости проблема негације уопште“, као и о „нараслој свести истраживача“ о неограниченој комплексности предмета истраживања (1996: 91, нап. 4). Установљени начини одређивања семантичке класе глагола код којих се реализује померена „подигнута“ негација, примењени у истраживању Ј. Московљевић, показали су се безуспешним, из чега ауторка закључује: „да је подизање негације **лексички** детерминисан процес“ (96) и на бројним примерима показује да је релативно једноставно издвојити лексичко-семантичке параметре којима је тај процес детерминисан. На основу свега ауторка закључује да „подизање негације у савременом српском језику треба сматрати првенствено **лексичко-синтаксичким процесом** који карактерише **јасно ограничен и коначан** подскуп глаголских лексема.“ (97) (истакла Ј. М.). Овај комплексни проблем увелико се решава увођењем у разматрање феномена области, сфере деловања негације која модификује значење јединица било по правилима предикатске (пропозицијске) структуре било по правилима структурирања других конституената, па се на основу подложности сфери деловања негације издвајају „јединице негативног поларитета“⁶.

⁵ Ову појаву у споју негације и одређене семантичке класе глагола Ј. Московљевић означава термином „подигнута негација“ (Московљевић 1996: 89–98, а о другим терминима ове појаве в. стр. 90).

⁶ По Ј. Московљевић „**Јединице негативног поларитета**“ сматрају се све синтаксичке јединице чија је дистрибуција ограничена на позиције које се налазе у опсе-

3.6. Померена сфера деловања префикса *не-* у домену лексичке негације и реализација принципа композиционалности представљена је у посебном поглављу књиге (в. и т. 15.1. у овом поглављу).

3.7. Добар пример правила померене негације илуструју спојеви са модалним речима у значењу дужности и обавезе. Тако реченица: Ви *нистѐ дужни* да идете на тај пут, има два смисла: 'Ви можете да не идете на тај пут' (резултат је да не учествујете у путовању), и 'Ви нисте задужени / Вама је онемогућено да идете на тај пут' (забрана учествовања у нечему). Први смисао се реализује у случају нормалне негације, а други у случају померене негације. Код синонима *обавезан* и *следовати* имамо овакве случајеве: Ви *нистѐ обавезни* да идете на тај пут (разрешење обавезе и реализација нормалне негације) и Вама *не следује* да идете на тај пут (забрана и реализација померене негације) (исп. Апресјан 2006: 141–142).

3.8. Модални прилози са значењем нужности, обавезности, могућности, како је показано у монографији Ристић (1990), због нетривијалних компонената значења, у споју са другим јединицама, такође, показују извесна ограничења, чија правила се на формалном плану реализују у виду различитих функција. Нека од њих су условљена и позицијом у формалној и комуникативној сегментацији исказа, па зависно од позиције прилози наведеног типа реализују одредбену функцију (Сваком човјеку *припада* *нужно* ознака смртан), функцију лексичког језгра предиката (Издвајање крупнијих новчаница *је* *неојходно*) и функцију помоћне компоненте сложеног предиката (За здрав живот *неојходно је* стално вежбати (исп. нав. дело: 124–125)).⁷

4.1. Померена сфера деловања може се показати на примеру начинског прилога *случајно*, преузетог из литературе. Због компоненте значења 'без намере' овај прилог се слаже само са резултативним глаголима несвршеног вида са значењем неконтролисаних радње, процеса, стања: Ја сам те *случајно* видео, *Случајно* сам чуо разговор, али су немогући спојеви *случајно гледати, *случајно слушати и сл.

Међутим, прилог *случајно* се неједнако понаша у спојевима са аспектуалним паром глагола *решити* / *решавати* иако оба глагола

гу (обиму, домену) било финитне било конституентске негације“ (нав. дело: 91, нап. 7) (истакла Ј. М.). За разлику од њих у напмени се помињу и „јединце позитивног поларитета“, али се и један и други појам упућују на другог аутора.

⁷ Сфера деловања начинских прилога и специфичност њихових функција, па и функције модификације у наведеној монографији је представљена у групи прилога са значењем општих односа 144–156 (исп. и Богуславски 1985: 5; Ивић 1954: 48–49, 180; Ивић 1978: 9–15; Грицкат 1983: 26–31; Пипер 1988, 75–92, 115).

означавају контролисану радњу. Контекстуалну условљеност спојева показују регуларни примери: Он је *случајно решио* задатак, Он *случајно решава* исти задатак као и ја, према нерегуларном примеру *Он *случајно решава* задатак. Глаголи *решиџи* и *решавати* не разликују се само по аспектуалности него реализују различито значење, што показује интерпретација њихових значења:

X решава P = 'X смишља информације у вези са P са циљем да добије одговор на питање садржано у P';

X је решио P $\approx$ 'X је решавао P [пресупозиција]; X је добио одговор на питање садржано у P [асерција]'.

У другом случају компонента 'контролисана радња' реализује се у пресупозицији која се услед ослабљености може изгубити под одређеним условима, што показују примери типа: Он је решио *само другу колону* и Он *није* решио *само другу колону*, примери у којима партикулски модификатори, укидајући ослабљену пресупозицију 'решавати', реализују модификацију у виду померене сфере деловања на објекат. Међутим, у реченици: Он је *случајно решио* задатак, прилог *случајно* се спаја са глаголом *решиџи* по правилу модификације тривијалних компонената значења, јер његова сфера деловања обухвата асервативну компоненту значења овог глагола реализовану у активном смислу 'добио' који је представљен у интерпретацији значења овог глагола.

У реченици: Он је *случајно решавао* исти тај задатак као и ви, прилог *случајно* је синтаксички подређен глаголу, а семантички је повезан са синтагмом *исти тај*. У наведеном примеру случајна је чињеница подударана задатака који решавају различити људи, на коју указује прилог *случајно*, чија се функција модификације на плану исказа реализује као померена сфера, област деловања.

4.2. Модификаторска улога глаголске одредбе на ширем аспектуалном плану показана је у раду М. Ивић (2000: 91–93), на примеру истог аспектуалног пара глагола *решиџи* и *решавати*. Наиме, полазећи од утврђене чињенице аспектолога да се перфектизацијом глагола обично обогаћује његово значење додатним семантичким компонентама, а најчешће компонентом резултата реализоване радње, М. Ивић, на основу модификаторске улоге глаголске одредбе, показује да се у процесу перфектизације код глагола губи нека од семантичких компонената имперфективног значења, као што се код перфективног глагола *решиџи* губи пресупозитивна компонента 'решавати' (в. т. 4.1). Тако се, како је показано, спојивост прилога *случајно* са перфективним гл. *решиџи* у српском и руском језику реализује без ограничења,

док се ова спојивост са имперфективним гл. *решавајћи* реализује само у ограниченим условима представљеним у раду, који се могу окарактерисати као услови померене сфере деловања. И по Ј. Апријану и по М. Ивић ограниченост спојивости прилога *случајно* са имперфективним глаголом *решавајћи* условљена је његовом компонентом значења контролисане радње односно „волитивне“ компоненте значења, која се код свршеног облика *решивши* укида у процесу перфектизације. Слична појава показана је и примерима типа *Много је радио* — у коме прилог *много* одређује предикат и реализује тривијално квантитативно значење и *Много је урадио* 'урадио је мноштво ствари', у коме прилог *много* реализује померену сферу деловања и семантички се спаја са елидираним објектом *мноштво ствари* иако је синтаксички везан за предикат (в. Ивић 2000: 92–93).

4.3. Ограничене услове употребе начинских прилога у функцији модификатора и нека правила спојивости детаљно су представљени у поглављу монографије под насловом „Прилог *постејено* као лексички модификатор“. Примери типа: Гости су *постејено* одлазили и Дрво се *постејено* сушило анализирани су са становишта да је прилог *постејено* једномесни предикат, чију семантичку валентност попуњава сложена ситуација. Прилогом *постејено* ова сложена ситуација се рашчлањује на више простих ситуација било у смислу времена сукцесивног одигравања радње, процеса (рашчлањавање на равномерне или неједнаке одреске времена), било у смислу рашчлањавање учесника множине на једног по једног учесника. Сложена ситуација се схвата по томе што у њој суделује више од једног учесника или по томе што се описани догађај не дешава истовремено него рашчлањено на низ фаза. Уколико сложену ситуацију није могуће рашчланити на више простих у било ком наведеном смислу, употреба прилога *постејено* је неправилна: *Иван је *постејено* отпутовао, *Она је *постејено* затруднела. Међутим, у примерима: Куће су се *постејено* рушиле и Рубље се *постејено* сушило, прилог *постејено* је синтаксички зависан од глагола са значењем процеса, чији се први актант исказује именицом у облику множине или збирности (*цвеће* или *рубље*). У таквим случајевима могућа су оба типа рашчлањености сложене ситуације. Формално ова хомонимија се објашњава могућношћу попуњавања валентности предиката помоћу два правила заснована на двојакој могућности рашчлањавања сложене ситуације на више простијих ситуација. У првом случају предикатом просте ситуације јавља се израз 'постати / постајати трошници', а његов актант је *све куће*: све куће су кроз равномерне одреске времена постајале трошнице док се нису коначно разрушиле. У другом случају предикат простије си-

туаације остаје глагол разрушити се, а његовим актантима јављају се имена произвољне множине кућа: у почетку су се срушиле неке куће, затим друге и тако редом.

5. Различити видови модификације значења, правила и услови реализације правила на примеру партикула као врсте речи показани су у посебном поглављу књиге (в. стр. 39–48). У општем прегледу значења и функције партикула показано је да оне чине јединствен систем не само на лексичкосемантичком и граматичком плану, него и на комуникативном плану, јер се у комуникативним јединицама јављају у функцији семантичке кохезије, модификујући њихово значење било на нивоу реченице / исказа било на нивоу текста / дискурса. За функционисање партикула, као експонената неексплицираних прагматичких и когнитивних садржаја који се реализују у контексту одређене комуникативне ситуације, увек је битан дискурс, па све партикуле, а не само неке групе партикула, по својим примарним значењима и примарној функцији модификације, представљају дискурсне јединице.

6.0. Полазећи од традиционалног лексикографског описа појединачних лексема у тезаурусном речнику, настојали смо да из мноштва информација издвојимо оне које, представљајући појединачне лексикографске портрете, доприносе реконструкцији лексикографских типова и лексикографског метајезика, с циљем да укажемо на допринос традиционалне лексикографије развоју неких актуелних теорија и савремених лексикографских усмерења, и то пре свега теорије интегралног описа језичких јединица и системске лексикографије. Други циљ овог истраживања био је да се традиционално установљен систем лексикографског описа и лексикографског метајезика допуни и/или коригује према принципима који се данас постављају пред савремену лексикографију, и то у домену одабраног и ограниченог лексичког корпуса.

6.1.0. Зато су у књизи, осим системских значења, узимана у обзир правила узајамног деловања значења и нетривијалне узајамне зависности значења у (кон)тексту као инструменту језика који чини лексику оперативним системом. У литератури се наводе два оперативна фактора 1) „ментално стајалиште“ односно став са којег учесници комуникације сагледавају оно о чему говоре и 2) фактор међусобног значењског прилагођавања оних лексичких јединица којим је устројен дати синтаксички спој (в. Ивић 2002: 51–61). И један и други фактор условљавају модификацију значења лексичких јединица у да том споју, што се на плану употребе лексичких јединица у изградњи текста / дискурса представља као принцип композиционалности. У

раду М. Ивић (2002: 115–121) деловање наведених оперативних фактора показано је примерима модификације значења глагола *чекајти* и *заборавити* у спојевима са различитим типовима падежне допуне. Први оперативни фактор представљен је спојевима типа: *чекајти некога* и *чекајти на некога* (117–118), а други, спојевима типа: *заборавити нешто* и *заборавити на нешто* (118–120).

6.1.1. У случају спојева глагола *чекајти* са допуном у облику беспредлошког акузатива реализује се тривијално значење, док у спојевима са допуном у облику предлошког акузатива реализује се нетривијално значење са додатном компонентом 'бити одговоран' која се односи на објекатски конституент исказа, а која је, независно од лексичког значења допуне, условљена фактором „менталног стајалишта“ односно ставом учесника комуникације према ономе о чему се говори. Тако исказ: *Чекам Ану* реализује тривијално значење у контексту одговора на питање: Кога чекаш?, док се у исказу: *Чекам на Ану* реализује и реакција услед неочекиваног, непредвиђеног или продуженог чекања, зашто одговорност сноси онај чије је име исказано предлошком допуном у акузативу. Иста разлика у значењу задржава се додавањем прилошког модификатора, што потврђују примери: *Дуго* смо га чекали и *Дуго* смо на њега чекали, у којима увођење прилога *дуго* не утиче на промену значења ни једног ни другог типа исказа, јер се у споју глагола *чекајти* и овог прилошког квантификатора реализује тривијално значење (нав. дело: 117–118). (О други видовима модификације значења у спојевима са глаголом *чекајти* в. т. 9.1., 9.2., 15.2. и 15.3).

6.2.2. Оперативни фактор међусобног прилагођавања значења представљен спојевима глагола *заборавити* са различитим допунама, типа: *заборавити нешто* и *заборавити на нешто* показује сложенији вид модификације значења условљен не само разликама у типу допуне него и лексичким значењем саме допуне. Тако спој *заборавити нешто*, по М. Ивић, реализује „чињење“ са додатном компонентом 'понети са собом' односно 'донети где треба', уколико се у позицији допуне нађу лексеме са значењем ствари, предмета. Исказ: *Заборавио сам кључеве* реализује значење 'нисам се сетио да понесем са собом / да донесем кључеве'. Међутим спој *заборавити на нешто* са лексемама истог типа значења реализује „чињење“ са додатном компонентом 'планирати учинити нешто', па исказ: *Заборавио сам на кључеве* реализује значење 'нисам се сетио да треба отићи код комшије по кључеве и сл. → а планирао сам'. Међутим, ако се у позицији допуне нађу лексеме са апстрактним значењем онда се реализује модифика-

ција значења самог глагола *заборавиши*. Тако у исказу: *Заборавио сам њено име* глагол заборавити реализује значење '(пре сам знао, а сад више) не знам њено име'. Значење глагола *заборавиши* приближно је исто као и значење негираног глагола *не знаиши*, али се разликује по компоненти 'пре сам знао а сад више ...' (нав. дело: 118–120).

6.3. Модификација значења може бити условљена социјалним и културним факторима, што је у радовима М. Ивић показано на случајевима модификације семантичких улога агенса и оруђа проширивањем њиховог значења компонентом 'одговорност'. Први случај представљен је у раду Ивић (2002: 45–50), на примерима типа: *Он већ хода* и *Она се шиша* према примерима типа: *Он већ сам хода* (→ нико га не придржава и сл.) и *Она се сама шиша* (→ не иде код фризера). У наведеним примерима се, у првом случају, неексплицирањем одређеног језичког средства остварује „неокрњеност“ агентивне функције, а у другом случају експлицирањем одређеног језичког средства остварује „окрњеност“ агентивне функције.

Модификацију значења улоге агенса и оруђа и проширивање њиховог значења компонентом 'одговорност' М. Ивић је показала у раду (2002: 51–61) примерима типа: *Он добро сече* (→ овим ножем) и *Овај нож добро сече* (→ јер је веома оштар), у којима телична спецификација предмета (условљена социјалним и културним факторима) представља кључни фактор регулисања позиције речи које их именују, па се та позиција реализује као позицију субјекта и/или оруђа у структури реченице.

7.0. У основи модификације су, као што је показано, оперативни фактори који условљавају промену значења ради остваривања принципа композиционалности, а у функцији модификатора, осим појединих врста речи, у нашем истраживању се разматрају и граматички облици речи, варијанте модела управљања и спојивости. Показало се да на промену значења утичу и одређени типови активних смислова, који су више од других склони нетривијалној реализацији значења, као што су: негација, квантификација, оцена и модалност. Многи од наведених фактора захтевају и модификовање лексикографског описа лексеме у одређеним контекстуалним реализацијама.

7.1. Правила међусобног утицаја значења у контексту у сфери модификације биће разматрана са две тачке гледишта: 1) у зависности од природе међусобног утицаја повезаних јединица (узајамно деловање једног лексичког значења на друго или узајамно деловање лексичког и граматичког значења) и 2) у зависности од механизма узајамног деловања (правила слагања, модификације и области деловања).

7.2.0. У складу са системским описом, граматикализованим значењима лексема одређиваће се место у кругу блиских системски организованих смислова, као што су нпр.: нетривијална значења партикуле *не* и неких других партикула; значење градуелности префигираних придева и компаратива; квантификативна значења партикула и прилога; модална значења глагола говорења; нетривијална значења очекиваности неких партикула и других језичких јединица и др.

7.2.1. Тако су у делу књиге под насловом *Квантификатори мере као модификатори* представљени лексичко-граматички услови модификације, промене квантитативног значења у градационо. На примерима основних облика параметарских придева и прилога и њихових облика са префиксима *о-*, *ѿо-* и *не-*, као и облика компаратива, јединица типа: (*ѿ*)*овелик*, (*ѿ*)*омали*, (*ѿ*)*овећи*, (*ѿ*)*омањи*; (*ѿ*)*омного*, (*ѿ*)*омало*; *невелик*, *немали*; *немного*, *немало*; *већи*, *мањи*, представљен је и градациони начин исказивања прагматичке квантификације у српском језику, градациона скала и представа о норми, стандарду у српском језику. Показано је и колико је мера преплетена са другим семантичким, прагматичким и комуникативним карактеристикама, што условљава извесна колебања и несистематичност у интерпретацији значења градационих јединица. Међутим, њихова употреба потврђује системност градационих јединица на лексичкосемантичком, граматичком и функционално-стилском плану, која се може представити у виду градационог, скаларног комплекса. Модификација значења наведених квантификатора условљена је прагматичким компонентама њиховог значења, што је у назначеном делу књиге детаљно показано.

7.2.2. Међутим, овде ће се истаћи и модификација квантитативних компонената компаратива у споју са квантификатором *све* у позицији допуне предиката фазних глагола типа *ѿостајати*. Компаратив у оваквој позицији П. Пипер означава појмом „динамички компаратив“, који, за разлику од основног компаратива, изражава степен испољености својства или стања у различитим просторним или временским околностима: *Ветар је постајао све јачи*; *Колона је постајала све дужа* (Пипер 2005: 853–854). Квантификатор *све* у спојевима са апсолутним компаративом реализује „дистрибутивно градирање“, јер уводи компоненте континуитета и дистрибутивности, укидајући односно неутралишући компоненте ублажавања својства карактеристичне за апсолутни компаратив: *Младе даме постају све леише*, *Бебе су све мање*, *Њему је све горе* (в. т. 4.1.1. из поглавља „Партикула *све* у функцији модификатора“).

8.0. Осим наведених случајева модификације неутрализацијом или укидањем значењске компоненте, овакав тип модификације биће показан на више места у књизи и на великом броју примера. У овом делу биће илустрован још неким примерима преузетим из литературе.

8.1. Тако је показано да упитна заменице *колики* у споју са параметарским придевима велике размере, типа *висок, дубок, дугачак, широк, велик* и *сѿар* укида семантичку компоненту 'већи од норме' и неутралише градациону скалу линијског размера, па су наведени придеви у назначеном споју семантички еквиваленти именицама *висина, дужина, ширина, дубина* и др.: *Колико је висока река* на том месту или *Која је висина реке* на том месту и сл. У оваквим случајевима у српском, као и у руском језику, реч је о семантичкој модификацији придева у наведеним позицијама, а не о њиховим посебним значењима, као што је то случај у енглеском, немачком и француском језику (исп. Апресјан 2006: 115–116), што се мора имати у виду при лексикографској обради параметарских придева и то како у дескриптивним тако и у двојезичним речницима.

8.2. Међусобни утицај облика и значења, као и значај позиције у исказу за реализацију модификације, може се илустровати различитом употребом неодређених облика параметарских придева. Зависно од позиције у исказу и типа спојивости долази до померања њиховог значења у два смера на скали. Тако се у примерима типа *Сукња је крајѿка / дугачка*, *Ципеле су мале / велике* реализује њихово основно значење 'већи / мањи од норме Р'. Примери типа: *Ранац је велики за дечака* (увођење агенса), *Џемпер је узак / широк у ѿлећима* (увођење аспекта), *Милан је висок* у односу на све друге у свом разреду (→ али је низак у односу на своје вршњаке (увођење множине), показују померање њиховог значења у смислу 'већи / мањи за Р'. Померање значења реализује се у случајевима допуне са значењем агенса, аспекта или употребом множине. У позицији испред субјекта или при употреби интензификатора неодређене форме придеви чувају своја основна значења: *Велика кућа* је моја једина имовина, *Пуѿи је дугачак*, али га морамо прећи; *Мој отац је врло сѿар* и сл. (исп. нав. дело: 116).

8.3. Укидање компонената значења у спојевима, као посебан тип модификације, показаће се и на примеру спојивости речи са компонентама оцене. Тако нпр. именица *укус* и њени деривати пресупонирају позитивно значење: *имаѿи (добар / доѿеран) укус, одеваѿи се укусно / са укусом* и сл., при чему позитивна оцена образује слаби смисао, који се у контексту изречене негативне оцене елиминише: *Он*

има лош укус ≈ Он нема укуса. При спојивости са позитивним оценама, како се показало, позитиван смисао се не губи него се појачава.

8.4. Међутим другачије се понашају компоненте оцене код предиката знања. Тако реализација значења гл. *знаћи* зависи од типа синтаксичке конструкције. У конструкцијама с допунским реченицама, уводним речима и конструкцијама са речима типа *адреса*, *телефон*, *ћући* и др. допуна, делују тривијална правила у слагању значења, па се гл. *знаћи* у таквим случајевима слаже са прилозима позитивне оцене и са градуелним прилозима: Водич је *добро* (*одлично*, *изврсно* и сл.) знао ...

У конструкцијама са зависним везником *да* / *ићи*, делују друга семантичка правила. Прво, глагол се по правилу спаја само са прилозима позитивне оцене, и друго, прилози губе својство градирања. Значења прилога позитивне оцене и интензификације, типа *добро*, *одлично*, *изврсно* нивелишу се, изједначавају, тако да они добијају појачану функцију емфатичког потврђивања постојања знања, без одређивања његове особине или пуноће, па су разлике у значењу примера: *Добро знаћи* да је противљење бескорисно и *Изврсно знаћи* да је противљење бескорисно много мање него у примерима: *Добро знаћи* пут и *Изврсно знаћи* пут (исп. нав. дело: 121–122).

8.5. Модификацију типа укидања пресупозитивних компонената значења глагола *знаћи* показала је М. Ивић у свом раду (1983: 139–144) на примерима употребе различитих везничких облика реченичне допуне овог глагола. Реченична допуна изјавног типа: *Он зна да се Милан вратио с ћућа* сигнализира истинитост / фактивност пресупозитивне компоненте 'Милан се вратио с пута'. Реченична допуна упитног типа: *Он зна да ли се Милан вратио с ћућа* не потврђује ову пресупозицију, а употребљава се у случају када се нема увида у истинитост онога што се исказује допунском реченицом.

9.0. Осим наведених случајева модификације која се реализује у виду спољашње сфере деловања, у овом делу, а и на више места у монографији, показаћемо и случајеве модификације која се реализује у виду унутрашње сфере деловања.

9.1. Правила унутрашње области деловања, показана су на примеру лексеме *чекаћи* 2: X је чекао 2, да P = 'Човек X је сматрао да ће се у блиској будућности десити догађај P', у чијој се интерпретацији значења у асерцији јавља компонента 'сматрати'. У исказу Ја ћу те чекати *сућра*, прилог *сућра* реализује унутрашњу сферу деловања јер се спаја са накнадно уведеном компонентом 'догађај (долазак) ће се

десити' а не са асервативном компонентом 'сматрати' јер би се реализовао бесмислен спој 'сматрати сутра' (исп. Апресјан 2006: 143).

9.2. Модификација значења глагола *чекайши* у виду унутрашње сфере деловања квантификатора *цело* у функцији „обавезног детерминатора“, по М. Ивић (1983: 179–187), показује пример типа: Чекао га је *цело йролеће*, у коме би, изостављањем модификатора *цело*, глагол *чекайши* у исказу типа *Чекао је йролеће*, уместо одредбе за временску меру *цело йролеће*, реализовао објекатску допуну *йролеће*. Под утицајем модификаторске функције квантитативне одредбе *цело* променила се семантичка валентност глагола *чекайши*, који уместо рекцијске допуне реализује одредбу временске мере (нав. дело: 185).

9.3. Модификаторску улогу „обавезног детерминатора“ у реализацији значења садашњости перфективног презента у смислу обичаја, правила, навике М. Ивић показује примерима типа: Он нас *који йуи* обиђе према *Он нас *обиђе*; Он *йонекад* сврати у клуб према *Он *сврайши* у клуб. Ограничења наведеног типа не важе за имперфективни презент који реализује оба типа исказа: Он нас *обилази* и Он нас *који йуи* / *йонекад обилази* (нав. дело: 183–184). Овим запажањем М. Ивић, ограничава се у науци установљено мишљење да словенски лични глаголски облик аутоматски оформљује минималну реченицу. То не важи за перфективни презент у српском језику, јер се он „сам по себи не одликује реченичношћу, већ њоме овладава тек у одговарајућој синтаксичкој конструкцији“ (нав. дело: 184). По овој ауторки, без одредбе за временску меру у функцији обавезног детерминатора у српском се не употребљава ни аорист имперфективних глагола ни глаголски прилог прошли од глагола имперфективног вида.

9.4. Померена сфера деловања прилога код М. Ивић је представљена као феномен реченичних прилога (Ивић 1978: 1–16), али и као феномен прилога усмерених према субјекту или према објекту (Ивић 2000: 87), док феномен унутрашње сфере деловања језичких јединица ова ауторка разматра као појаве детерминације парцијалног типа, а саме јединице као парцијалне детерминаторе. За разлику од њих, ауторка указује и на појаве детерминације комплетног карактера и функцију комплетних детерминатора (нав. дело: 88–93). Појаве су разматране у оквиру проблема различитог функционалног обима предикатских одредби односно „обухватности детерминације“ или „домашаја детерминативног значења“ (нав. дело: 90). Установљено је да парцијалне одредбе модификују само поједине компоненте у значењу предиката, било денотативне било конотативне, док комплетна одредба модификује целокупно значење предиката, што се илуструје при-

мерима типа: Новац смо му позајмили у *субојџу* — комплетна одредба, према: Новац смо му позајмили *до субојџе* — парцијална одредба. По овој ауторки, парцијалним детерминатором се временски ограничава компонента 'привремено се налазити у нечијем поседу', садржана у значењу глагола *позајмити*, у смислу 'времена до кога је дозвољено остајање у туђем поседу'. Тако се у примеру: Отишао је *на три године* временски не детерминише основна порука 'он није више ту где је до сада био', већ конотација поруке '... него је негде другде' → 'Он више није ту где је досад био, него негде другде, и остаће тамо три године' (нав. дело: 89). Слична парцијална модификација показана је и на примеру: Вратићу се *на њола сајта*, у коме је модификована компонента у значењу предиката *вратићу се* 'борављење на локацији А се, према томе наставља', јер одредба временски ограничава компоненту 'боравка на локацији А', за разлику од исказа: Вратићу се *за њола сајта*, у коме се та ограниченост не реализује, него само информација о одсуствовању с локације А (нав. дело: 90).

9.5. Парцијална детерминација или унутрашња сфера деловања прилога *узалуд* показана је на примеру његове употребе уз глаголе типа: *убеђивајти*, *наговарајти*, *најтеривајти*, *намамљивајти* и сл. који реализују компоненту значења 'покушавати': *Узалуд су га убеђивали да се тога прихвати* 'узалуд су покушавали да га убеди ...' (Ивић 2000: 95–103). Уз глагол *покушавајти* прилог *узалуд* реализује функцију комплетне детерминације предиката, његовог садржаја 'покушавања' односно 'улагања напора да се наумљено постигне': *Узалуд покушава да ојкључа врати* (97–98). Међутим, и у једном и у другом случају овај прилог укида компоненту 'остварљивости / остварености очекиваног' (нав. дело: 98).

9.6. Унутрашња сфера деловања може се илустровати примером употребе негације уз „илокутивно-комуникативне глаголе“. Смисао потврдног исказа са глаголом *саглашавајти се* у позицији предиката: Министарство *се саглашава* са суспендовањем нафтних компанија ≈ 'У одговор на молбу или предлог да се суспендују нафтне компаније министарство саопштава да је спремно то да учини' на дубинском семантичком нивоу показује реализацију накнадног предиката 'спремно'. У одричном исказу: Министарство *се не саглашава* да се суспендују нафтне компаније, одрична партикула *не* спаја се са накнадним предикатом 'спремно' који попуњава валентност садржаја комуникативног глагола 'саопштити' из асервативне компоненте значења негирног исказа, при чему се реализује смисао '[министарство] није спремно' (исп. Апресјан 2006: 143).

10. Модификација категоријалног значења неодређености, остварена лексемом *известјан* 'дотичан' и маркирање говорне стратегије „симулираног игноратива“ и „конспиратива“, као у примеру типа: *Извесној* госпођи реци да мислим на њу, показана је у раду Ивић (2000: 137–148). Одређени су општи услови употребе детерминатора у диференцирању значења неодређености: „О томе хоће ли се или неће употребити одредба *известјан*, одлучује одабрани принцип устројавања неодређености: устроји ли се она у смислу значења (1) (несимулрани игноратив) или (2) (индифератив), појава те одредбе не долази у обзир; са њом се сусрећемо кад су посреду преостала два случаја — значењска устројеност типа (3) (симулирани игноратив) или (4) (конспиратив)“ (нав. дело: 146).

11.0. Наведени случајеви и примери модификације показују да међусобно деловање како тривијалних тако и нетривијалних значења, која немају своје експоненте у формалној структури или у системски уређеној парадигми истородних јединица, функционише по одређеним семантичким и граматичким правилима, а на више места у књизи ће се та правила показати или као услови за њихову реализацију или као њихово деловање на различитим нивоима: на нивоу самог споја, на нивоу исказа или на нивоу текста / дискурса.

11.1.0. Тако су у монографији утврђена заједничка правила и услови у реализацији нетривијалног категоријалног значења очекиваности, експективности, као скривене граматичке категорије, значења које реализују разнородне лексичке јединица, типа: *само, не; осим, сем, умесито; мало, много, рејко, често; велики, мали, лей, ружан; остјати, задржати се, сачувати се, ојстјати* и сл., у спојевима са другим јединицама (в. стр. 85–92). Истраживање је показало да се лексеме наведеног типа јављају и као експоненти редукованог комуникативног садржаја са смислом очекиваности, супротности и одрицања.

11.1.1. Утврђено је да партикуле, предлози и глаголи наведеног типа категорију очекиваности реализују у пресупозицијским компонентама значења које представљају редуковане предикације дубинске семантике. Међутим, квантификатори и придеви сложени смисао категорије очекиваности реализују у пропозицијским, асертивним компонентама значења у семантичком пољу квантификације или својства.

11.1.2. Искази са лексемама наведеног типа реализују дубинску негацију, при чему се лексеме са компонентама смисла очекиваности јављају и као средства за ограничавање броја алтернатива делимичног

(дикталног) одрицања и као сигнали за правилну интерпретацију негираних садржаја.

12.0. Услови примене правила могу бити засновани на више фактора, а у књизи ће бити показана заснованост на граматичким категоријама и облицима речи, на синтаксичким конструкцијама (посебно на моделу управљања), на типовима лексичког значења: одричном, модалном, квантитативном, прагматичком и др., на спојивости (посебно семантичкој), на могућности / немогућности разматраних јединица да буду носиоци главног реченичног акцента односно да заузимају позицију теме или реме у комуникативној сегментацији исказа. Показало се, што ће бити и истицано, да у већини случајева наведени фактори не делују изоловано него у комбинацији.

12.1. У оквиру семантичких правила модификације посебно ће се указивати на случајеве семантичке неправилности исказа због одсуства семантичког слагања међу његовим деловима, затим на случајеве додавања, неутрализације или замене појединих смисаоних компонента, затим на случајеве стварања нове семантичке валентности (улога метонимије у промени дијатезе), као и на случајеве промене сфере деловања. Биће указивано и на утицај свих ових појава на установљење нових синтаксичких односа, нове комуникативне структуре исказа и промене његове илокутивне функције.

12.2. Утврђен је спектар типичних услова и најактивнијих фактора модификације у којима настају одређене промене значења лексемских спојева, конструкција, исказа и већих дискурзивних / комуникативних јединица.

13.0. Комуникативно-прагматички фактори који су најактивнији у правилима међусобног утицаја значења речи на нивоу исказа и дискурса у домену модификације представљени су на примеру семантичке класе глагола говорења и њихових облика и конструкција, као и еквивалентних партикула типа *наводно* и *јростіо*, језичких јединица који чине класу оператора говорног поступка⁸.

13.1. Партикуле *наводно*, *буквално*, *дословно*, *једностіавно*, *јростіо* и *најростіо* представљене су у књизи као метатекстуални оператори говорног поступка дистанцираности / недистанцираности од садржаја пропозиције у смислу изворности и/или фактивности садржаја (парт. *наводно*) и у смислу његове категоричности (парт. типа *јро-*

⁸ О метатекстуалним операторима на примерима пољског језика в. Гроховски 2008: 61–72.

сћио). Њихова модификаторска функција на нивоу исказа реализује се увођењем компоненте дистанцираности / недистанцираности у семантичку структуру исказа (компоненте која се реализује наредо са његовом интенционалном и пропозиционом компонентом). Актуелизујући и интензивирајући различите комуникативно-прагматичке садржаје, истраживане партикуле се на синтаксичко-комуникативном плану јављају као обавезни комуникативни реченични конституанти, чије се модификаторске функције могу представити у форми исказа предикатно-аргументне структуре:

НАВОДНО Р = 'Саопштавам Р, Ја не тврдим да Р, Други/неки тврде да Р, Ја немам аргументе да је Р право/истинско';

ПРОСТО Р = 'Саопштавам Р, Ја тврдим да је то истинско/право Р (и ништа друго само то, у правом смислу, у пуном значењу, у свим појединостима, сасвим тако, потпуно), Ја имам аргументе да је то право/истинско Р' — модално значење; или

Р ПРОСТО Х = 'Саопштавам Р, Ја тврдим да је у датој ситуацију Р категоријно, истинито, (само) у смислу Х' — значење актуелизације садржаја, свођење категоријалног значења само на један његов аспект, актуелан у датој ситуацији.

13.2.1. У сличним условима реализује се модификаторска функција глагола говорења, показана на примерима облика глагола *казати*, његових еквивалената, израза и сложенијих конструкција (типа: *веле, њрича се, како кажу, како се тврди, (ја) кажем, (ја) тврдим, ја морам (могу, хоћу, треба, смем) да кажем, ако ми дозволише (да ја кажем), ако могу/смем иако да кажем, ако се може/сме иако рећи* и др.) (в. поглавље на стр. 109–129). Они се, као и еквивалентне партикуле, у функцији метајезичких оператора говорног поступка, и као обавезни чланови комуникативне структуре исказа, јављају у иницијалној, медијалној и финалној позицији, условљавајући различиту структуру исказа.

13.2.2. За разлику од еквивалентних партикула типа *наводно* и *буквално, њпросћо*, глаголски оператори говорног поступка, захваљујући својим граматичким карактеристикама (времена, лица, броја и др.), проширују информације модалног оквира исказа не само на прагматичком него и на граматичком плану. Тако они, за разлику од партикула, не исказују однос говорног лица према фактивности и категоријности садржаја пропозиције, него однос према адекватности форме пропозиције језичкој реалности која се оцењује са становишта саговорника у конкретној комуникативној ситуацији, сада и овде.

13.2.3. Глаголи говорења у функцији оператора говорног поступка јављају се у блокираним позицијама, у којима је евидентна ослабљеност пропозиционих компонената значења и фразеологизација, што им уз устаљене облике и метајезичку функцију модалности даје карактеристике модалних јединица. Међутим, извесна стабилност лексичко-граматичких карактеристика глаголских облика указује на незавршени процес лексикализације, и то је разлог због чега се у лексикографском опису представљају у склопу полисемне структуре глагола а не као посебне лексеме конверзивног типа (в. у поглављу т. 1.0. до т. 8.0).

13.3. Неки облици глагола *рећи* и *казати*, изрази и сложеније конструкције, типа *рецимо*, *боље рећи*, *краће (ијачније, искрено) речено*, *хоћу рећи*, *да рекнем*, *ијако рећи*, *ако се може/сме ијако рећи*; *кажимо*, *казати*, *да (ићи) кажем*, *како да кажем(о)*, *ићи се каже*, функције модификације реализују као локутивни карактеризатори говорног поступка. Овај нарочити вид метајезичке модификације наведене јединице чини еквивалентним са партикулама типа: *односно*, *ио јест*, *на ијриме*, *у ствари*, *заправо*, *фактички*, као и са неким другим глаголским облицима, типа: *узмимо*, *ијрећуиостваримо* и др. У поглављу књиге о глаголским операторима у детаљној анализи на великом броју примера показана је разлика између ова два типа глаголских оператора. Наведени облици и њихови еквиваленти спадају у класу јединица чија се модификација реализује у виду локутивних карактеризатора говорног поступка, док облици глагола говорења типа *кажу*, *веле*, *ирича се*, затим облик *(ја) кажем*, као и еквивалентне партикуле типа *наводно* и *буквално*, *иросио* спадају у класу јединица чија се модификација реализује у виду локутивних евалуатива говорног поступка (в. т. од 8.0. до краја поглавља, стр. 118–129).

13.4. Занимљиви су и случајеви међусобног утицаја значења и облика код глагола говорења, који нису разматрани у књизи, али су згодни за илустрацију феномена модификације. Они су преузети из литературе, али се појава може даље системски истраживати у српском језику. Тако имамо пример глагола *ијићати*, који у одричном облику императива и у апсолутној конструкцији, реализује значење оцене јер одређену ситуацију оцењује као непожељну: *Како си? — Не питај 'лоше сам' или Колико нас је остало? — Не питај 'мало нас је остало'*. Карактеристична је и модификација значења глагола *обећати* у одричном облику, који у 1. л. јединине презента без допуне нема одрично значење него значење 'слабе обавезе', па у примеру: *Не обећавам*, не одриче се тражена услуга него је значење померено у сми-

слу: 'Гледаћу / ако буде прилике и сл. да урадим / урадићу то што ти мене молиш'. Укидање компоненте одрицања и увођење компоненте уверености може се показати интерпретацијом негираног исказа на следећи начин: 'Говорник саопштава слушаоцу, који хоће да говорник уради Y, да ће се он потрудити да уради Y, али није уверен у то' (исп. Апресјан 2006: 114 и нап. 60).

13.5. У вези са глаголима говорења, типа *молићии*, *и́ражићии* и *и́редложии*, запажена је валентност садржаја, која је прототипична за глагол *хити*. На примеру њихове употребе може се показати модификација значења и структуре исказа, условљена облицима јединица које попуњавају њихову валентност. Ако се валентност садржаја ових глагола реализује у форми инфинитива зависне реченице или у форми глаголске именице, реализује се тривијалан смисао исказа: *Молим те да ми помогнеш / за помоћ*. Међутим, ако се валентност метонимијски исказује предметним именицама у облику акузатива, генитива или партитива, онда се реализује нетривијални смисао исказа и предикатска структура са валентношћу објекта: *Дечак и́ражи бомбону* и сл. Показани тип семантичке модификације исказа, условљен граматичким облицима, карактеристичан је за глаголе са смислом 'хтети' (исп. нав. дело: 117), што се у лексикографској обради мора представити као посебно значење.

14. Улога прозодије и комуникативне позиције у модификацији значења показана је на више места у монографији, а овде ће се илустровати примером из литературе. У питању је глаголски облик *изгледа*,⁹ који се употребљава у значењу и функцији модалне партикуле. Његово значење верности може се представити на следећи начин: X је изгледа Y = 'Спољашњи изглед и понашање X-а дају посматрачу основа да сматра X-а Y-ном, при чему посматрач не мора бити потпуно уверен у истинитост тога да је X Y'. У овом значењу облик *изгледа* је по компоненти 'реално постојати' сличан „објективном“ гл. *бити* или је по компоненти 'чинити се' супротстављен овом глаголу. Блискост с овим глаголом остварује се кад се облик *изгледа* нађе у тематској позицији: Она *изгледа* млађа → него што сам претпостављао. Овај облик је супротстављен гл. *бити* у случајевима када је носилац главног фразног акцента, што му даје рематску позицију: Она само *изгледа* здрава (→ а у ствари је веома болесна) (исп. нав. дело: 119).

⁹ О функцији и значењу глаголског облика *изгледа* в. Петровић 2004: 135–143.

15.0. Показаће се да су и у српском језику, као и у руском како истиче Ј. Апрејан, најактивнији смислови који условљавају нетривијална правила: негација, квантификатори и други количински смислови, оцена и модалност (посебно жеља, могућност, нужност) (нав. дело: 119).

15.1. Активност негације у реализацији нетривијалних значења и модификација која се реализује у проширивању значења на нивоу исказа, показана је у књизи на примерима лексичке негације на ограниченом корпусу негираних именица са периферије овог творбеног модела, типа *невила, нейоменик, независница, недуг; недејте, немајка, несин, незет, немуж; нејад, немукa, нељубав, несан*, обрађених у Речнику САНУ. Примери типа: *Кад је /Вујан/ био даље од куће ... зачуо с лијеве стране: „О вило, невило!“* А она ће ... прва: *„Пошаљи ми ситио неситио по дјетейтју недјетейтју!“*; *Зорне невјесте убили је нејадди; Доњцу од немукe очи искапаше, вапећ сунце и кишу, показују да негиране именице, као и негирани глаголи у позицији предиката, могу под одређеним условима да исказују нефактивност садржаја исказа, али да се јављају и као ефектна стилска средства у игри речи, у језичким формулама и у остваривању ироније. На примерима негираних именица из старијег језичког слоја, народног и језика и фолклора, као и на примерима негиране дијалекатске лексике, у поглављу књиге (стр. 157–180) показане су опште карактеристике лексичке негације, затим модификаторска функција префикса *не-* и одређени су услови под којима се губи разлика између лексичке и синтаксичке негације. Примерима негираних именица, којима се негира фактивност пропозиције исказа, показано је да се померена негације реализује и у оквиру лексичке, а не само синтаксичке негације. Утврђена је и старина лексичке негације у српском језику, која је у неким радовима оспоравана, а на основу великог броја негираних именичких и придевских лексема у централном делу лексичког система, представљених у Речнику САНУ, показана је продуктивност овог творбеног модела у савременом српском језику у различитим периодима његовог развоја. Односи између лексичке и синтаксичке негације одређени су односима између две примарне функције партикуле *не* и префикса *не-* и утврђено је да се само под одређеним, ограниченим условима ти односи могу реализовати као односи конкуренције. Однос конкуренције ограничавају функционално-стилски, семантички и прагматички фактори. И у овом делу књиге, као и у другим деловима у којима су представљене партикуле, утврђено је да и ретки и необични примери употребе негираних именица са периферије лексичког система показују функционално-стилске домете лексичке негације, који уједно пред-*

стављају крајње границе језичког пространства партикула, и који потврђују конзистентност системске уређености ове хетерогене врсте речи (исп. поглавље о партикулама).

15.2. Извесна ограниченост у реализацији синтаксичке негације јавља се и у случајевима употребе партикуле *не* уз глаголе. Тако је у литератури показано да гл. *чекајти* и *очекивајти* за разлику од гл. *дочекајти* нису маркирани позитивним значењем, да су неутрални у погледу фактивности, јер се њихово значење интерпретира као: 'сматрати да ће се у блиској будућности десити догађај Р', па се обично не употребљавају у исказима са неутралном негацијом. Негирани исказ: Он *не чека (очекује)* мене, двосмислен је у погледу негације, фактивности садржаја уколико се другим јединицама не разреши ова двосмисленост. Значења чисте негације ови глаголи реализују само у одређеним, ограниченим условима: а) када је субјекат стања неодређен (Он је на време дошао на место, али га тамо *није нико чекао*); б) негира се не само чекање него нека околност, услов померене негације (Он ме никада *није чекао више од пет минути*); в) реализација значења оповргавања а не негирања: „Извините што сте ме чекали“. „Заправо ја вас *нисам чекао*, само што сам дошао“ (исп. Апресјан 2006: 119–120).

Овакав утицај негације на значење исказа објашњава се такође појавом померене негације којом се негира нека од семантичких компонента исказа која није експонирана у његовој површинској структури, а не његово значење у целини („унутрашња сфера, област деловања“), а сложеност саме ситуације која се исказује гл. *чекајти* и *очекивајти* на дубинском нивоу, евидентна је у њеном представљању у виду предикатно-аргументне структуре: 'Знајући или сматрајући да ће се нужно или могуће десити догађај Р, потребно је субјекту или некоме кога се то тиче да буде спреман на то, обично налазећи се на месту где ће се догађај десити'.

15.3. О теличном карактеру значења глагола *чекајти* / *очекивајти* в. М. Ивић (2000: 99–102).¹⁰ Ови глаголи се одликују значењском компонентом 'очекивање да ће се исказаним садржајем нешто постићи'. Компонента надања 'о остваривости / остварености' у значењу глагола овог типа може се укинути употребом прилога *узалуд* који се као парцијални детерминатор (одредба) одликује унутрашњом сфером деловања: Ти њу *узалуд* чекаш → мени је рекла да неће доћи. Глаголи *чекајти* / *очекивајти* су маркирани и конотативном компонен-

¹⁰ О појму „теличан“ в. Ивић 2000: 98, нап. 5.

том „предумишљаја“ (нав. дело: 99), али су по Ј. Апријесјану, неутрални у погледу фактивности значења, што ограничава употребу чисте негације код ових глагола, за разлику од глагола *дочекајџи*. По М. Ивић постоје глаголи који су у погледу „предумишљаја“ или семантички маркирани у супротном смислу, као што су глаголи *видејџи* и *чујџи* или су немаркирани. Ови први се одликују невољном, несвесном радњом, радњом без умишљаја и зато су неспојиви с прилогом *узалуд*: *Он узалуд чује и сл.¹¹

16.1.1. Утицај квантификативних значења и неки видови модификације значења показани су на бројним примерима спојева општег квантификатора *све* са другим јединицама. На примерима из Речника МС и на изабраним примерима из корпуса савременог српског језика Ђ. Оташевића, представљене су семантичко-прагматичке и граматичко-комуникативне карактеристике партикуле *све*, која се јавља као експонент редуковане предикације са категоријалним значењем очекиваности. Утврђено је да ова партикула реализује функцију модификације пропозиције и да сегменту који модификује обезбеђује статус реме у комуникативном сегментирању исказа. Зато је она сврстана у прагматичке универзалне квантификаторе фокалског типа, у које спадају и партикуле *чак* и *само*, с којима успоставља синонимичан однос.

16.1.2. На плану дубинске семантике све три партикуле су тровалентне и јављају се са истим семантичким улогама. Семантичке улоге партикуле *све* могу се представити компонентама предикатно-аргументне структуре, на следећи начин:

све (X, R, P) $\Leftrightarrow$

(а) ’у мноштву R постоји објекат (или објекти) X’,

(аа) који се разликују од X по својству P’ — пресупозициона компонента значења;

(б) ’може се с великом сигурношћу очекивати да X’ више испољава својство P него X

(бб) [очекивање (PX’) > од очекивања (PX)] ’ — пропозициона компонента значења,

при чему се у пресупозиционој компоненти реализује егзистенцијална импликатура, представљена у тачки (а), а у пропозиционој компоненти скаларна импликатура, представљена у тачки (бб).

16.1.3. У првом делу поглавља представљене су опште карактеристике партикуле *све*, на основу чега је сврстана у прагматичке уни-

¹¹ О другим типовима теличних предиката и њиховој спојивости са одредбом *узалуд* в. Ивић 2000: 99–102.

верзалне квантификаторе посебног типа, са статусом фокалске јединице у комуникативном сегментирању исказа. У другом делу представљена је модификаторска функција интензификације партикуле *све*, која се реализују у оквиру квантификативног значења обухватности, дистрибутивности, кумулативности и континуитета, значења која су карактеристична за универзалне квантификаторе. Показано је да се њена полисемна структура у овом сегменту значења заснива на семантичкој спојивости са различитим језичким јединицама: компаративом придева и прилога, заменицама, именицама и глаголима. У спојевима са свим наведеним врстама речи, осим са глаголима, партикула *све* се јавља у блокираним позицијама, чиме се потврђује да спада у функцијске, граматичке речи ограничене, везане спојивости. То својство је нарочито евидентно и детаљно представљено у употреби партикуле *све* уз компаратив придева и прилога, где се она јавља као лексичко средство за исказивање дистрибутивне градације (исп. т. 7.2.2).

16.2. Модификација значења може се представити и примерима међусобног утицаја квантификативних значења и негације, у исказима типа: Он *није решио све* ваше задатке и Он је решио ваше задатке, али *не све*, примеру два синонимична исказа, без обзира на позицију негације. Ни у првом случају обласћу деловања негације није захваћен гл. *решити* са којом је негација синтаксички везана, него квантификатор *све*, као ни у другом случају. У првом случају је реализована померена негација (исп. Апресјан 2006: 120).

16.3. Улогу квантификатора у модификовању значења показује и исказ типа: Ја сам *први* тебе питао, који се може интерпретирати на два начина, зависно од тога како су попуњене семантичке валентности квантификатора *први*. У једном случају имамо интерпретацију 'Теби је задао питање неколико људи, а међу њима ја сам био први', а у другом: 'Ми смо један другог питали, при чему сам ја тебе питао пре него ти мене' (исп. нав. дело: 120).

17. Улога метонимије у модификацији значења глагола и семантичке структуре исказа показана је на примерима глагола са значењем физичког деловања, типа *стезати*, *давити* (в. стр. 181–194). Метонимијска деривација њиховог значења условљава обрнути, конверзни распоред актаната у односу на базу семантичко-синтаксичку структуру недеривираних, основних значења ових глагола. Основна значења ових глагола на синтаксичко-семантичком плану реализују активну дијатезу са прототипичним карактеристикама и распоредом агенса и пацијенса. Пропозицијски садржај агентивних исказа активног типа може се уопштено представити:

X (агенс — субјекат) нешто ради, физички делује на Y (пацијенс — објекат).

То показују примери типа:

(1a) Водитељ је стезао микрофон.

(1б) Он је стезао руку (пријатељу).

(2) Насилник је давио/гушио жртву.

Њихова метонимијски деривирана значења на семантичко-комуникативном плану реализују пасивну дијатезу са неагентивним, „акцидентним“ агенсом у позицији субјекта и улогом доживљавача у позицији објекта, што је представљено као семантички пасив. Пропозицијски садржај неагентивних исказа са семантичким пасивом може се представити на следећи начин:

X (каузатор — субјекат) стеже, стиска, дави Y-а, део тела Y-а (доживљавач и пацијенс — објекат).

То показују примери типа:

(3a) Ципеле су (га) стезале.

(3б) Ципеле су (му) стезале ноге.

(4a) Кравата (га) је давила (гушила)/стезала.

(4б) Кравата (му) је стезала врат.

18. Модификација значења и утицај модалности на правила семантичког слагања може се показати на примерима глагола *xīēiti* и *намерава̄ти* (Апресјан 2006: 123–125). За глагол *xīēiti* се констатују два основна значења 'чисте жеље' и 'намере': *Ја хоћу да једем* и *Ус-й̄ӯи ја хоћу / намеравам да свра̄ӣим на й̄ош̄ӣу*. У другом примеру реализује се значење намере гл. *xīēiti*. По Ј. Апресјану глагол *xīēiti* значење чисте жеље реализује у следећим условима: а) при рематичности *xīēiti*: кад је под главним фразним акцентом, под негацијом, у контексту речи са значењем интензитета: *врло, безумно, с̄ӣра-сно, како, й̄ако, свом силом душе* и др.; б) у контексту стативних гл.: *ја хоћу да знам / да верујем* и др.; в) при неподударању субјекта жеље и субјекта радње: *Хоћеш ли ово, онда й̄рӣђи*.

Значење намере глаголи *xīēiti* и *намерава̄ти*, и др. аналогни предикати, по Апресјану, реализују у тематској позицији, при чему се они спајају са предикатима радње, а не стања, па је неспојиво *Ја се намеравам радовати. У тривијалним условима неспојиви су са градационим модификаторима: *Ја врло (јак) намеравам да завршим књигу. Могућност спајања глагола *намерава̄ти* са прилогом *й̄врдо*: *Ја й̄врдо намеравам да завршим књигу*, условљена је тиме што *й̄врдо* реализује функцију интензификатора, јер појачава значење предиката.

За значење намере глагола *хїеїи* карактеристично је указивање на временски оквир, што се реализује у три случаја: а) при спајању гл. *хїеїи* са инфинитивом глагола свршеног вида, посебно под условом да постоји временска разлика у реализацији радње главног предиката и његове инфинитивне допуне, б) у контексту партикуле *већ*, која указује на временску разлику при чему је могућа употреба инфинитива глагола оба вида; в) у контексту временских речи типа: *сада*, *само шїо*, *їосле шїога* и др., независно од вида глагола у инфинитиву.

Семантичка структура предиката *намераватїи* до извесне мере представља одраз семантичке структуре гл. *хїеїи*. За њега је главно значење намере, из кога се под одређеним условима развија значење блиско 'хтети'. Нису још проучени који су то контексти, али неки су већ утврђени. То је контекст употребе предиката *намераватїи* са негацијом, односно у рематској позицији, када управља глаголима са значењем релативно просте радње, која, иако се контролише од стране субјекта, не захтева планирање него се изводи аутоматски: *Ја не намеравам слушаїи їу глуїосїи* ≈ 'нећу и не мислим'; *Оїац не намерава удовољїи ївојим каїрицима* ≈ 'неће и не мисли'.

У значењу чисте жеље глагол *хїеїи* се слаже са глаголима не-свршеног вида, нарочито ако глагол сам по себи, или уз прилоге, исказује физичке жеље: *Ја безумно хоћу да једем (їїјем, сїавам)* и сл. У значењу намере глагол *хїеїи* се не слаже са овим глаголима, а у примеру: *Ја сада хоћу да їоћем кући*, прилог *сада* се не односи на глагол *хїеїи*, него на предикат *їоћем кући* и значи 'у најскорије време', а не 'овог момента'.

ФУНКЦИЈА МОДИФИКАЦИЈЕ ПАРТИКУЛА КАО ЈЕДИНИЦА СЕМАНТИЧКЕ КОХЕЗИЈЕ*

1.0. У овом делу монографије је у теоријском приступу показано да партикуле у српском језику као јединице семантичке кохезије реализују своју функцију модификације било да се јављају као модификатори садржаја исказа било као модификатори садржаја текста / дискурса. Насловом одређен приступ феномену партикула подстакнут је чињеницом да се у лингвистичким истраживањима издваја посебна група модификатора која се означава појмом „дискурсне партикуле“. С обзиром на досадашње бројне резултате истраживања партикула са различитих аспеката,¹ овог пута предмет разматрања биће функција модификације партикула као јединица *семантичке кохезије*², феномен који је запажен када смо покушали да укажемо на проблематичност термина „дискурсне партикуле“. Показало се да функција модификације партикула као јединица семантичке кохезије у србистици до сада није изучавана. Зато ће се у даљем излагању разматрати неки теоријски и терминолошки аспекти овог феномена, и у вези с тим биће представљена још једна класификација партикула у групе, подгрупе и парадигме, као и њихово могуће разврставање у неке кла-

---

* В. Ристић 2004б: 505–514.

¹ Мислимо на наше новије истраживање (Ристић 1999: 93–139 и Ристић — Дугоњић 1999: 140–146), као и на претходна сазнања о партикулама у србистици, представљена у граматицама: Маретић 1931: 483–519; БХЖ 1958: 151–156; Белић 1958: 66–76, 80–85; Стевановић 1975: 383–385; Приручна граматика 1979: 214–215; Станојчић — Поповић 2004: 128; Мразовић — Вукадиновић 1990: 405–444; затим у радовима: Шокица 1987: 189–210; Ковачевић 1996: 70–85; 1997: 7–25; 1997а: 19–30. М. Ивић (1978: 1–16) већину ових јединица означава појмом „реченични прилози“, а у монографији Ристић (1990) неке од ових јединица сврстане су у прилоге са напоменом да се као јединице прелазних категорија могу сврставати и другачије (исп. стр. 120–122, 124–126, 128–131). У славистици позната је монографија Гроховског (1986) о партикулама.

² Појам *семантичка кохезија* преузели смо из лингвистике текста, јер је управо такав вид кохезије, повезивања карактеристичан за веће смисаоне целине текста, дискурса, док се за повезивање садржаја у исказу, фрази или реченици употребљава термин *синтаксичка кохезија* (исп. Половина 1999: 147–175).

се дискурсних / текстуалних маркера кохезивности. При томе појам дискурса / текста узимамо у најширем смислу³.

1.1. Наше досадашње истраживање партикула у савременом српском језику било је оријентисано на њихове лексичкосемантичке, функционалне и прагматско-когнитивне карактеристике (Ристић 1999: 93–146). Уз истовремено уважавање релевантних семантичких, прагматских и комуникативних карактеристика, утврдили смо опште заједничке карактеристика партикула на семантичком и функционалном плану. На функционалном плану то је функција *модификације*⁴, чији се смисао реализован на комуникативном — дискурсном плану садржи у прагматским и модалним компонентама лексичког значења партикула.

1.2. Анализа лексичког значења партикула показала је и то да је њихово традиционално издвајање у посебну врсту речи и сврставање у класу синсемантичних, функцијских (граматичких) речи, гледано са свих наведених аспеката још актуелно, нарочито по томе што се као заједничка карактеристика јединица ове класе истиче чињеница да немају денотате у изванјезичкој реалности и да, према томе, своје значење реализују у одређеној (језичкој / говорној) ситуацији, у дискурсу.

1.3. По своме значењу партикуле опслужују сферу говорника и сферу садржаја исказа, дискурса. Партикуле које у први план истичу говорника и указују на неки његов однос, став према осталим елементима комуникације реализују категоријално значење модалности. То је најчешће однос говорника према садржају исказа, који се реализује у виду прагматских и комуникативних компонената са значењима: коментара, градирања уверености, истицања (интензификације, појачавања), тврдње и одрицања. Партикуле које указују на однос говорника према адресату реализују компоненте са илокутивном снагом, интенционалне и емоционално-експресивне компоненте, са значењима: директивности, конвенционалности (контактних сигнала, опта-

---

³ О појму *дискурса* у најширем смислу в. Половина 1996: 55–67; 1999: 95–100, а ми у том смислу подразумевамо продуковану смисаону целину језичке / говорне делатности, независно од њеног обима.

⁴ Функција модификације партикула заснива се на категоријалном значењу односа — релације, који се реализује или као оцена, којом говорник показује свој однос, став према осталим елементима комуникације, или као логички однос између сегмената исказа или дискурса. Смисао односа — релације функцију партикула приближава релационој функцији везника и предлога, али се разлике, које често нису видљиве на формалном (површинском) плану, могу показати на семантичком плану (исп. Љапон 1988: 78–83; Шчур 1988: 83–87; Ковачевић 1997: 19–30).

тивности и сл.) и тражења информације. Партикуле које у први план стављају садржај исказа, дискурса и које означавају различите логичке (смисаоне) односе између њихових сегмената, реализују компоненте са следећим значењима: логичког, смисаоног следа, контраста, супротстављености, допусности и уопштавања, проширивања (исп. Арутјунова 1988: 5–9; 245–251; Димарска 1988: 58–78; Љапон 1988: 78–83; Сесар 1989: 39–48; Ристић 1990: 112–114, 122–132, 144–146; Ристић 1999: 93–116).

1.4. Партикуле функционишу у модалном делу дискурзивног садржаја остварујући континуум значења у модусу исказа, дискурса. Когнитивно-прагматске информације модалног оквира партикула, или пресупозиције могу се представити као компоненте њиховог лексичког значења, чији се смисао открива тек на нивоу дубинске семантике, што се може представити исказима предикатско-аргументне структуре, типа:

Чак је А радио = 'Други су радили; А је радио; Говорник није очекивао да ће А да ради'; или

Само Х (Он је само капетан; Он је донео само 10 књига) = 'Х, и говорник мисли да је то мало'.

Неопходним елементом значења наведених и сличних партикула јавља се оцена, став говорника ('говорник није очекивао да ...'; 'говорник мисли да ...' и сл.), који образују модални оквир њиховог значења (исп. Апресјан I, 1995: 68).

2.0. Из наведеног се види да партикуле функцију модификације примарно реализују као јединице комуникативног плана дискурса, означавајући различите односе — релације између елемената (делова) дискурсног садржаја. У крајњој анализи се показало да су за класификацију партикула у групе, и на плану лексичког система и на плану дискурса релевантни параметри који се заснивају на овом њиховом значењу. Тако смо према овим параметрима издвојили две групе партикула у српском језику:

- I. партикуле које означавају односе у вези са садржајем исказа, дискурса,
- II. партикуле које означавају односе адресанта према адресату.

2.1. Партикуле прве групе разврстали смо у две подгрупе и више парадигми, са следећим значењима:

1. са значењем логичких (смисаоних) односа између сегмената исказа, дискурса: а) аналогичке, смисаоног следа (*и*ако, *наиме*, *дакле*, *и*акође, *баи*, *управо*, *зашим*, *онда*, *најзад*); б) контраста, супротста-

вљености (*ујркос, најроштив, међуштим, њак, шћавише*), в) допусности (*ијак, додуше, макар, год, било*); г) изузимања, ограничавања (*само, бар, скоро, гошово, умало, искључиво, закључно, лично, сам, њогошову, нарочитио*) и д) уопштавања, проширивања (*чак, још, шћавише; иначе, ионако, уошшће, углавном, све, сасвим*);

2. са значењем односа адресанта према садржају дискурса: а) фактивности (*наводно, дословно, буквално, стварно, њривидно, њобожје*); б) уверености (*сигурно, свакако, зацело, веровашно, можда, ваљда; никако, ниошшћо*); в) тврдње (*да, дабогме, дакако, свакако*) и г) одрицања (*не, ни, нишћи, никако, ниошшћо*).

Партикуле ове групе примарно се реализују као експоненти кохезије семантичког типа, повезивања одређених прагматских и когнитивних садржаја дискурса, па се заједно са другим кохезивним јединицама могу сврстати у класу „дискурских конектора“, метатекстуалних јединица кохезивног типа. Тако би ова група партикула могла да се разматра и као група дискурских маркера одређеног типа, али под називом: „конекторске партикуле“ или „кохезивне партикуле“, као и под другим терминима којима се у лингвистици означава класа дискурских јединица конекторског типа.

2.2. Јединице друге група партикула са значењем односа адресанта према адресату, такође смо разврстали према семантичким, прагматским и комуникативним критеријума у следеће подгрупе: 1. експресиве (*ја, а, и, него, ама, ма, бре, море, вала*); 2. директиве (*ево, ешћо, ено; де, дела; немој (немојмо, немојшће), достшћа*); 3. фатичке партикуле (*срећно, живео, наздравље, довиђења, здраво, хвала, молим, њардон, забога, наошћако, добро, немогуће, да, шћако*) и 4. упитне партикуле (*ли, зар, еда*).

Партикуле ове групе јављају се примарно као експоненти одређеног *говорног чина*, функционишући и као кохезивне јединице у повезивању емотивно-експресивног и прагматског садржаја дискурса са смислом намере, оцене, става и сл. По многим заједничким карактеристикама могу се сврставати у класу јединица са илокутивном снагом — у перформативе (Ристић 1999: 118–127), што их не искључује из партикулске врсте речи, али ни из класе „дискурских маркера“ одређеног типа. Према томе, и ова група партикула, као и претходна, са становишта повезивања садржаја исказа, дискурса односно са становишта кохезивне улоге нарочитог типа, може се, такође, означити термином „дискурсне партикуле“.

2.3. Као што је показано, све партикуле по функцији повезивања садржаја исказа, дискурса спадају у дискурсне јединице, па се пре-

ма томе могу сврставати у различите класе дискурских, метатекстуалних јединица.

3.0. Имајући у виду све оно што је напред речено, а и резултате досадашњих изучавања партикула и дискурса, мислимо да је појам и термин „дискурсне партикуле“ проблематичан и са становишта партикула, као посебне врсте речи, и са становишта дискурса / текста као „производа“ језичке делатности / употребе.

3.1. У даљем излагању задржаћемо се на проблему употребе партикула као кохезивних метатекстуалних јединица лексичкосемантичког типа, чиме ће се, поред осталог указивати и на проблематичност термина „дискурских партикула“, као и на забуну коју тај термин уноси у категоризацију и класификацију језичких јединица. Размотриће се и неки разлози који су могли да утичу да се издвојена група партикула конекторско-кохезивног типа означи истакнутим проблематичним термином.

3.2. Партикуле се, за разлику од номинационих јединица (ауто-семантичних речи), у језички систем (лексички и граматички) уврштавају секундарно, упркос томе што су као граматичке (функцијске) речи традиционално сврставане у синтаксу и изучаване као делови, елементи синтаксичке структуре са функцијом модификације. Међутим, када је требало дефинисати статус партикула у синтаксичкој структури и одредити усмереност функције модификације према неком делу те структуре, појавили су се многи проблеми који ни до данас нису решени. Неодређена колокабилност (спојивост) партикула ни по формалним ни по семантичко-синтаксичким критеријума није се могла сврстати у дефинисане граматичке и семантичке односе зависности / независности односно координације / субординације.

3.3. Значајни резултати у расветљавању назначених проблема остварени су у лингвистичким истраживањима прагматичке и когнитивне оријентације у семантици, синтакси, лингвистици текста / дискурса и теорији говорних чинова. За нашу тему нарочито је значајно одређивање реченице / исказа и текста / дискурса као „семантичко-ситуационих јединица“ или „говорних чинова“, чији структурни делови означавају ситуацију, учеснике ситуације или релације (односе) у повезивању — „кохезији“ тих делова.

4.0. За класификацију унутар система партикула и за њихово разграничавање од сличних лексичко-граматичких врста речи (везника, прилога, предлога и узвика), значајно је уочавање разлике између „модалног“ и „пропозиционог“ значења, као и разлике између начина

повезивања — кохезије у реченици / исказу и у тексту / дискурсу (в. Половина 1999: 148–149).

4.1. Синтаксичко повезивање јединица у оквиру реченице, фразе, клаузе карактерише кохезија граматичке зависности „кратког домета“ — „граматичка кохезија“ (за коју је карактеристична контактна позиција или устаљени редослед делова који се повезују). Функцију граматичке кохезије пропозиционих садржаја, типа: координације, субординације, коњукије и дисјункције, реализују везници и њихови функционални еквиваленти.

4.2. У тексту / дискурсу као комплексној и комплетној комуникативној јединици остварује се кохезија зависности „дужег домета“, типа: модификације, сажимања, супституције, изостављања и др. (за коју је карактеристична и контактна и дистантна позиција, као и слободнији распоред делова који се повезују). Функцију „семантичке кохезије“ типа модификације реализују партикуле и њихови функционални еквиваленти.

4.3. По свему што је речено партикуле се разликују од везника, а по одсуству других видова граматичке зависности партикуле се разликују и од других сличних врста речи: прилога и предлога. Функција модификације партикула и на формалном и на семантичком плану разликује се од функције модификације прилога. Партикуле функцију модификације реализују не везујући се ни за један члан реченичне структуре, него је усмеравају на садржај пропозиције. Тако пропозиција, а не неки њен део, попуњава семантичку валентност партикула, што на формалном плану показује њихова нефиксирана колокација (спојивост).

4.4. Уопште, наведене врсте речи формално сличне партикулама, разликују се од партикула и по томе што функционишу као средства граматичке зависности синтаксичког, а не зависности дискурзивног типа која је карактеристична за партикуле. Издвајање партикула као посебних јединица лексичког система показало је да централни део тог система чини ограничен број јединица које примарно реализују функцију и значење партикула. На периферији број тих јединица није ограничен јер се попуњава сталним творбеним процесом транспозиције (конверзије, синтаксичке деривације), променом функције других врста речи (прилога, везника, узвика, предлога, именица, глагола и сл.), које се примарно или секундарно уврштавају у лексички систем партикула. Зато се у наведене парадигме (в. т. 2.1. и 2.2) може уврстити већи број прилога (*украјико, уојишће, йростіо, једностіавно,*

шако, шек, најзад, лејо, добро, шешко, лако и сл.), везника (*и, ња, ше, ни, ниши, шек, него, ако, да, а*), узвика (*благо, де, е, ша, ма, ама, море, бре* и сл.), предлога (*око, осим, сем, изузев* и сл.), глаголских облика (*живео, молим, извини, изволи, рецимо, знаш, замисли* и сл.) и именица (*врага, ђавола, божје* и сл.). Наведене и сличне јединице примарно репрезентују и једну и другу врсту речи, па би их у лексикографији требало представити као посебне лексеме, као конверзиве. Граничне случајеве узвика и партикула углавном је тешко на лексичком плану издвојити као посебне лексеме, јер се њихова двојака природа реализује истовремено, па је такве јединице најреалније третирати као исте лексеме са граматичким квалификатором „узвик и партикула“, нпр. *е, ша, благо, де, ама, море* и сл., док се неке јединице могу издвојити и као посебне лексеме, и као узвици и као партикуле (*а, хајде*). Гранични случајеви прилога и партикула обично се у нашој лексикографији не издвајају у посебне лексеме, него се најчешће представљају као прилози. Међутим, с обзиром на то да ове јединице функционишу на периферији оба лексичка система, било би коректније третирати их као посебне лексеме. На тај начин би се одвојиле јединице типа: *управо, њпросно, једносавно, украјко, срећно (срећом), још, драго, њраво, шек, шако, никако, свакако, могуће* и сл., које би се према значењу и функцији третирале или као прилози или као партикуле, од јединица типа: *добро, лејо, лако, шешко, комојно, наојако, сигурно, шачно, њрактично, нормално, слободно* и сл., које би се третирале само као прилози, јер примарно реализују значење и функцију прилога, а секундарно функционишу као партикуле. Гранични случајеви везника и партикула третирају се углавном као посебне лексеме, конверзиви (*а, да, нека, ниши, ни, ња, ше, њак, него*). Све друге граничне случајеве који функцију и значење партикула реализују секундарно требало би третирати као јединице примарне врсте речи (исп. Худечек 1994: 155–159).

4.5. Иако се партикуле често налазе у позицији везничких елемената и у реченици и у тексту, њихова функција спада у домен „семантичке кохезије“, која се разликује од „граматичке кохезије“, чију функцију обављају везници и други конектори. Та разлика се на формалном плану испољава у граматичкој независности између партикула и њихових колоката и у мањој ограничености позиције партикуле. Према томе, кохезивна функција модификације коју реализују партикуле на плану исказа, текста / дискурса, представља феномен семантичке кохезије који је повезан не само са синтаксичким него и са семантичким планом.

5.0. У даљем излагању биће представљена когнитивна заснованост семантичке кохезије типа модификације која је карактеристична за партикуле.

5.1. Као што је већ истакнуто, партикуле примарно функционишу у тексту / дискурсу, ситуационо-семантичкој јединици, па би се у приступу овим јединицама морали узимати у обзир фактори релевантни за комуникацију, а то су: учесници комуникације, говорна ситуација и променљива својства предмета и појава (исп. Арутјунова 1988: 5–9). Фактори комуникативног плана у први план истичу улогу говорника — језичку личност и његов однос према осталим елементима комуникације (личносно начело комуникације), што у значење партикула осим прагматских компонената уноси и когнитивне компоненте које се у исказу реализују најчешће као пресупозиције и импликације. Правилну интерпретацију оваквих садржаја остварује говорник или слушаалац на основу заједничких концепата организованих у когнитивне моделе, чију „схему“ („радни цртеж“) попуњава новим информацијама из конкретне говорне ситуације⁵. Тако се семантика, садржај текста / дискурса базира на кохерентној организацији концепата и релацији између њих.⁶ Уопште, за перципирање текста / дискурса потребно је да прималац „свет текста“ повеже са „светом у свом претходном знању“. Свако од нас има више верзија реалности, различитих мрежа концепата, на које сваки текст треба да се ослони. Наше верзије реалности и реалност једног текста садрже организоване скупове концепата и релација, који се у случају разумевања текста поклапају.

5.2. У вези са кохезивном улогом партикула и са „кохеренцијом текста / дискурса“, феномен изучавања партикула повезује се са феноменима знања (когниције), концепата, односа језика и мишљења. Тако, елементи ситуације налазе одраза и у кохезивној функцији партикула у виду актуелизације садржаја (теме, логичког следа и односа типа опште — посебно, контраста, аналогије и др.). У разговорном

---

⁵ О когнитивном приступу језичким појавама исп.: П — Г 1988: 5–11; Лејкоф 1988: 12–51; Филмор 1988: 52–92; ван Дајк 1989.

⁶ У тексту се примарни концепти везују за тему, а око њих се групишу остали концепти. Конфигурација концепата има свој одраз у граматичкој, језичкој конфигурацији, али се ове две структуре не морају поклапати. У меморији се конфигурација концепата задржава дуже, док се граматичка структура ретко задржава у меморији. Комплексност граматичке, површинске форме не отежава разумевање текста, јер је за његово разумевање битна семантичка обрада. Кохезија и кохеренција текста могу имати и стилску вредност, што се огледа у ефекту текста на реципијенте (в. Половина 1999: 163–171).

дискурсу партикуле реализују и субјективну кохезију типа оцене, става, експресије, затим кохезију типа контактних сигнала за одржавање континуитета у разговору, типа фатичког општења за отпочињање и подстицање конверзације, типа конвенционалности и др. Једном речју партикуле прате динамику ситуације и захваљујући својој мобилности, покривају многа места у дискурсу на којима би се могли појавити „шавови“: погрешне интерпретације, аномалије, редуданце и прекиди, чувајући целовитост, кохерентност текста. Кохеренција текста остварује се као целовитост логичко-семантичког, граматичког (пре свега синтаксичког) и стилистичког повезивања реченица које чине текст (исп. Половина 1999: 147–175). Партикуле кохеренцију текста, дискурса реализују захваљујући различитим типовима компонената у свом значењу: пропозиционим, прагматским и когнитивним. Први тип компонената организује језгро њиховог значења, које код појединачних партикула има улогу идентификатора општег, заједничког смисла и одређивања оквира њихове полисемне структуре, а компоненте друга два типа варирају њихово значење и типове лексичкосемантичке кохезије у дискурсу.

6.0. И на крају у вези са проблематичним термином „дискурсне партикуле“ износимо опште закључке.

6.1. Без обзира да ли функцију модификације реализују у реченици / исказу или у тексту / дискурсу, партикуле се увек јављају као експоненти неексплицираних прагматских и когнитивних садржаја, чији се сложени смисао и у продукцији и у интерпретацији може разрешити само у дискурсу, у контексту одређене комуникативне ситуације. Зато су све партикуле, а не само неке групе партикула, у својим примарним значењима и примарној функцији, бар како смо до сада сагледали проблем, пре свега јединице дискурса, што их, са осталим јединицама овог типа (деиктицима, анафорама, катафорама и другим кохезивним јединицама), сврстава у класу дискурских јединица кохезивног типа.

6.2. Наше истраживање партикула у српском језику показало је да је њихов семантички простор системски уређен, да има своје границе и да се семантичко варирање јединица креће у границама тог простора. На основу сопственог семантичког простора у чијим границама реализују функцију модификације, партикуле се издвајају у јединствен систем, регуларно уређен на лексичком и на дискурсном плану. Он се често пресеца или преклапа са семантичким просторима јединица других система, на основу чега се јединице сврставају у класе. Тако се на плану дискурса само прва група метатекстуалних пар-

тикула може сврставати и углавном се сврстава заједно са деиктицима, анафорама, катафорама и другим кохезивним јединицама, у јединствену класу. Али, ни за ову класу јединица, ни за партикуле из те класе, нису примерени уобичајени појмови: „дискурсне партикуле“, „дискурсни маркери“, „прагматички маркери“. Можда би, како за сада видимо, за ову класу јединица био најпримеренији већ употребљавани појам „дискурсни / метатекстуални конектори (конективи)“.

ПАРТИКУЛА *СВЕ* У ФУНКЦИЈИ МОДИФИКАТОРА*

1.0. Настављајући започето истраживање партикула са лексиколошког становишта и са становишта теорије интегралног описа, у овом делу монографије биће представљене семантичко-комуникативне и граматичке карактеристике партикуле *све*, као и неке њене карактеристике реализоване у примарном значењу квантификације универзалног типа. У другом делу овог излагања биће представљена значења и функције партикуле *све* која се јавља као експонент редуковане дубинске предикације са категоријалним значењем очекиваности.

1.1. Ова индеклинабилна реч у Речнику МС одређена је као прилог, а као партикула, са детаљним описом њених значења и функција углавном на примерима из поменутог речника, представљена је једино у граматици Мразовић — Вукадиновић (1990: 415–416, 420).

1.2. У општој класификацији партикула, у претходном изучавању, партикулу *све* сврстали смо у групу са значењем логичког односа уопштавања, обухватности, продужавања (трајања), појачане мере и сл. (Ристић 1999: 113–114), што показују пр. типа:

(1) Никад не идем у село, ја сам *све* овде (РМС); (2) Ибро поче читати књиге, *све* једну по једну (РМС); (3) Озонски омотач *све* тањи (Корпус, Интернет); (4) Гледаше за њим дуго, дуго, *све* док за ћошак не замаче (РМС); (5) Шта га *све* нијесу питали! (РМС); (6) Кожа ... голих руку *све* се жежила од јаке студени (РМС).

По илокуцијској снази *све* је сврстано у партикуле са значењем модификовања информације заједно са *ишако*, *наиме*, *управо*, *замало*, *једино*, *погођову*, *чак*, *још*, *ионако*, *углавном*, *прејтежно*, *сасвим* и др. Ове партикуле модификују информацију у смислу: истоветности, узаманости, блискости неких сегмената информације, резимирања, допусности, изузимања, издвајања уопштавања (нав. дело: 119–122), што за партикулу *све* илуструју примери типа:

(7) Ја *све* мислим да ти мене више не волиш (РМС); (8) Његова је породица велика: *све* сами нотароши и вармеђаши (РМС); (9) Несрећан је, а

---

* В. Ристић 2005: 199–210 и 2006а: 173–186.

све због своје лаковерности (РМС); (10) Он не би змогао ријечи, *све* кад би и хтио (РМС).

Партикула *све* сврстана је у конверзационе партикуле у ужем смислу заједно са *ама*, *ма*, *ѿа*, *еѿо* и др., које добијају значење према одређеном говорном чину чију илокуцију истичу, наглашавају (Мразовић — Вукадиновић 1990: 422–423).

1.3. Као градуативна партикула, *све* се употребљава уз неки реченични члан, по чему се разликују од прилога који примарно врше функцију неког реченичног члана (додатка или допуне), као и од модалних партикула 1 и 2 које представљају надређене реченице. У овој својој позицији она ближе одређује реч уз коју стоји, модификује је, спецификује или градира, па у реченици може мењати место само заједно са елементом који одређује, допуњава (нав. дело: 415).

1.4. Карактеристична је и њена употреба уз компаратив придева и прилога: Она је *све* *лејша*, Он учи *све* *боље*, која се разликује од сличне модификаторске функције прилога уз облике позитива: Она је *много* *леја*; Он учи *много* *добро* (в. нав. дело 403, 404, 416). Разлика у модификаторској улози партикуле *све* и квантификативних прилога заснива се на чињеници да партикула *све* примарно спада у универзалне, логичке квантификаторе, а квантификаторски прилози у прагматичке квантификаторе. (О општим карактеристикама логичке и прагматичке квантификације в. т. 2.1. и нап. 1).

1.5. Партикула *све* често се јавља у блокираним позицијама уз предлоге, прилоге и везнике, заменице и бројеве, са којима чини сложене изразе одговарајућег типа: Плакала је *све* до куће; Ушао је *са* *све* капом на глави; Није улазила *све* док он није изашао; *Ко* *све* није долазио; Не бих рекао *све* и да сам знао; Улазили су *све* двоје *ѿо* двоје; У корпи су биле *све* *саме* јабуке.

1.6. Уопште, до сада је утврђено да партикула *све* истиче и модификује значење речи на коју се односи (нав. дело: 420), при чему се модификација значења проширује на цео пропозицијски садржај исказа, што је посебно евидентно у њеној употреби уз глаголе: Ја *све* мислим да он неће доћи; *Све* страхујем да му се нешто не догоди; Ова торта се *све* топи у устима; Данас се *све* (нешто) вртим по кући, никако да почнем са радом (в. нав. дело: 420, 437, одакле је узет последњи пример).

2.0. У даљем истраживању партикуле *све*, на основу позиције у реализованим исказима и на основу значења представљених у Речнику МС, настојаћемо да утврдимо прагматичко-комуникативне оквире њеног значења и функције.

2.1. Партикула *све* по пореклу, по свом основном значењу, спада у логичке операторе¹ типа опште заменице *сав*, јер указује на истоветност референта са свеопштим мноштвом (Улазили су *све двоје њо двоје*, У ковчегу су били *све сами дукаџи*). При квантификацији овог типа одређује се количински однос референтне именичке групе према општој, свеукупној множини (исп. Булигина — Шмељов 1997: 194). Речи типа *сав* означавају количину чија се свеобухватност јавља одређеном за адресата. Ова познатост квантификативности адресату говора² битна је карактеристика логичке квантификације, јер одређује комуникативни ранг јединица уз које се употребљавају логички квантификатори у одређеном исказу. Тако се речи овог типа, саме или у саставу неког реченичног конституента, јављају у позицији тематског дела исказа (исп. нав. дело: 194–195). Међутим, партикула *све*, како показују наведени а и други примери, због своје специфичне функције, по којој се и издваја у партикуле, у комуникативном сегментирању исказа понаша се као фокална јединица, јер на речи уз које се употребљава преноси логички акценат и организује реченични фокус.

2.2. Партикула *све* изгубила је још нека својства логичких оператора, задржавајући значење универзалне квантификације у смислу 'обухватности' око кога се организује језгро њеног пропозиционог значења са различитим семантичким и комуникативно-прагматским компонентама значења, од којих је на комуникативно-семантичком и граматичком плану посебно значајна компонента категоријалног значења очекиваности³. Управо, на квантитативном значењу обухватности и на прагматском значењу очекиваности заснована је полисемна структура партикуле *све* и њене граматичке карактеристике.

2.3. За разлику од логичких оператора, код којих квантификација множине чини део њиховог пропозиционог значења, код партикуле

¹ У логичкој анализи природног језика много пажње поклањало се механизмима квантификације и значењу кванторних израза. Логички квантори, осим указивања истоветности референта са свеопштим мноштвом (*сви*), могу представљати референт као подгрупу свеопштег мноштва (*неки*), или се као референти полазне множине могу узети објекти који су предмет разговора или се налазе у „видном пољу“ учесника комуникације (*неки од мојих пријатеља ...*). Овај тип квантификације се означава термином „логичка квантификација“. Други тип квантификације (*много*), у којој се количински однос референата одређује према било којој полазној множини, а не свеобухватној, означава се термином „прагматичка квантификација“ (исп. Булигина — Шмељов 1997: 198–199, који су указали на неке разлике између логичке и прагматичке квантификације на примерима речи типа *сав* и *цели*).

² М. Ивић је показала значај компоненте познатости за реализацију значења универзалних квантификатора (Ивић 1973: 329–331).

³ О категоријалном значењу очекиваности код партикула и још неких врста речи в. Ристић 1999б: 159–166.

све она је потиснута у пресупозицијски део њеног значења, док се у пропозицији, поред универзалне компоненте обухватности, реализују квантитативне и друге компоненте прагматског типа, на основу чега се ова партикула може сврстати у прагматичке квантификаторе посебног типа. У пресупозицији се осим множине ентитета реализују и још нека значења која условљавају сферу деловања партикуле *све*, међу којима су на семантичком и граматичком плану најзначајније компоненте супротности и негације засноване на значењу очекиваности (в. Ристић 1996: 160–161; 163–164).

2.4. Оваква квантификација језичког, а не само логичког типа, одређује комуникативни статус партикуле *све* у фокусу исказа, без обзира на њену функцију и позицију у реченици, на основу чега се она сврстава у фокалне партикуле типа: *чак, само, ујраво, баиш*. За фокалне партикуле, као веома важни, истичу се појмови фокуса, сфере деловања, егзистенцијалне импликатуре и скаларне импликатуре (Богуславски 1996: 305–306), а овом приликом узећемо их у обзир само у мери која омогућује адекватно представљање семантичко-комуникативних и граматичких карактеристика партикуле *све*.

3. Партикула *све* спада и у универзалне дистрибутивне афирмативне квантификаторе, као и заменичке речи: *сви, све, сваки, свуда, увек; свако, било ко* (исп. Пипер 1982: 95).⁴ На припадности овој групи квантификатора засновано је њено примарно значење и нека друга значења, као и могућност остваривања конверзивног односа са неодређеним заменицама. На семантичке и синтаксичке импликације конверзивног односа универзалних и неодређених заменичких квантификатора у оквиру једног исказа указала је М. Ивић (1973: 329–335).⁵

4.0. У даљем излагању биће представљене оне карактеристике партикуле *све* које су засноване на универзалној квантитативној компоненти обухватности, и то на корпусу Речника МС и на ограниченом корпусу савременог језика⁶. Оне се на функционалном плану реализују у функцији интензификације, на основу чега се партикулу *све* у примарном значењу може сврстати у интензификаторе.

⁴ О типовима квантификатора у српском језику в. Пипер 1982: 93–103, а о основним карактеристикама универзалних квантификатора в. нав. дело: 94–95, као и Ковачевић 2004: 57–61, 259–263.

⁵ У србистици је указано и на конверзивни однос универзалних афирмативних квантификатора и универзалних негативних квантификатора, одричних заменица, типа: *Сви су здрави = Нико није болесџан* (в. Пипер 1982: 96–97).

⁶ Корпус је узет из Речника МС (у примерима скраћено РМС) и из неколико извора из електронског корпуса Ђ. Оташевића, што је уз примере означено као Корпус, са подацима извора.

4.1.0. Најтипичнију употребу партикуле *све* са овим значењем и функцијом интензификације представља њена употреба уз компаратив придева и прилога, без обзира да ли се они јављају у функцији одредбе или у делу именског односно прилошког предиката. То показује и корпус савременог језика у коме се нашло највише потврда за овакву употребу.

Ова употреба партикуле *све* у Речнику МС представљена је под тачком три на следећи начин:

3. (са компаративом, понекад удвојеним или и у вези: *све то*) *за истичање сталног порасћа онога што је означено придевом или прилогом.*

Примери:

(11) Раду *све горе*, а она *све љужнија* (РМС); (12) У војску одлазе *све зеленији* и *крљавији* регрути (РМС); (13) Радост је *све више* хвата (РМС); (14) Сведоци смо *све чешћег* кажњавања наших спортиста услед налаза о допингу (Корпус, Интернет); (15) Косовски Срби *све ближи* уласку у институције власти (Корпус, Интернет.); (16) Озонски омотач *све тањи* (Корпус, Интернет); (17) Зашто су нам бебе *све мање*? (Корпус, Интернет); (18) Сведоци смо распада и одузимања српских земаља и *све ојасније* присутну подељеност (Корпус, Интернет); (19) Занимљиво, приметио сам да, што сам старији, младе даме које долазе да ме интервјуишу постају *све леише* (Корпус, Капор М.); (20) Прво полако, да је не увредим, а онда *све брже* идем даље (Корпус, Газивода 3.).

4.1.1. Партикула *све* уз апсолутни компаратив⁷, истичући сталну промену степена својства исказану компаративом придева и прилога, уноси у значење исказа компоненту континуитета, дистрибутивности и скаларности. Маркирање апсолутног компаратива партикулом *све*, осим фокализовања овог реченичног конституента, означава померање квантитета својства према крајњим тачкама скале, чију позицију заузимају облици позитива придева и прилога (исп. Ристић 1999б: 165). Тако се партикула *све* уз апсолутни компаратив може сматрати лексичким средством дистрибутивног градирања, па би њена оваква употреба била обавезна, а не факултативна. Као средство градације она је супротстављена апсолутном компаративу којим се означава померање квантитета према средишњем делу скале. Самим тим, партикула *све* уз компаратив укида компоненте ублажавања, умањивања својства и континуираним померањем степена својства релативизује

⁷ О својствима апсолутног компаратива у контексту прагматичке квантификације, о његовој позицији у градационом скаларном комплексу в. Ристић 1999а: 57–67 и 2000: 226–228.

фиксне, статичне тачке у поларизованом пољу његовог простирања. На тај начин она у градациони скаларни комплекс уноси и динамичку компоненту времена, која се на градационој скали реализује тачкама $T_1, T_2 \dots T_n$, које означавају дистрибутивно временско померање степена својства према крајњим тачкама скале.

4.1.2. Компонента дистрибутивности се код заменичких универзалних квантификатора обавезно истиче и појачава употребом анафорске заменице⁸, упућивањем на познате ентитете свеукупне целине (она се подразумева и када није експлицирана), док се код партикуле *све* ова употреба јавља околинално, што показује пример: (21) Твоја је срећа *све* *што* мања (РМС). У већини примера показна заменица се не би могла ни употребити, јер се дистрибутивност исказана партикулом *све* не реализује на просторном него на временском плану. Она, указујући на сукцесивно низање различитог степена одређеног својства, на семантичком плану укида релевантност, информативност компоненте познатости и просторне оријентације показног, анафорског типа. И овим својим својством партикула *све* се разликује од заменичких речи из исте категоријалне групе универзалних квантификатора, а не само по већ истакнутој разлици у спојивости и позиционирању у комуникативној структури исказа (в. т. 2.1).

4.1.3. За ово значење и функцију партикуле *све*, осим дистрибутивности, веома су важне и компоненте континуитета и скаларности, које чине пропозициони део њеног значења. Квантификација универзалног типа се код ове партикуле, како је већ речено (в. т. 2.3), као код прагматичких квантификатора реализује у пресупозитивном делу њеног значења, чиме се и компонента познатости премешта у пресупозицију, па је не треба посебно истицати ни наглашавати употребом показних заменица. Њихова околинална употреба, и уопште њихово одсуство уз индеклинабилно *све*, могло би да се узме као критеријум за његово сврставање у партикуле, за разлику од заменичког *све* уз које је употреба показних заменица нормална и одређена њиховом семантичком структуром (*све* *што* / *ово*, *оно*). Дистрибутивно значење се и у овом случају може појачавати, али не показним заменицама, него редупликацијом компаратива, као што показује пример: Чардак пун, *све* ханума до хануме, *све* *гиздавија* од *гиздавије* (РМС).

⁸ О дистрибутивном значењу које у реченици појачава употреба анафорске заменице уз универзални квантификатор в. Ивић 1973: 229–331.

4.1.4. Примери показују да се партикула *све* употребљава не само уз придеве и прилоге који се пореде, него и уз оне који немају ово својство, па чак и уз трпне придеве:

(22) Управо то и такво сазнање постаје *све њприсујтнџије* у свести савременог човека (Корпус, Амфилохије Р.); (23) Што је јединство тварних бића дубље то је и њихова црквеност израженија, и обратно, уколико се тварна бића више удаљују једно од другог, то она, дезинтегришући се међу собом, постају *све нецрквенија*, и тиме све бесловеснија (Корпус, Амфилохије Р.); (24) Новија словенска археологија *све изрочићџије* поставља питање о словенским културама касноантичког доба у југоисточној Панонији (Корпус, Пипер П.); (25) Програм АНЕМ ТВ *све гледанији !!!* (Корпус, Интернет).

У оваквој употреби партикула *све* примарно реализује компоненту кумулативности којом се на градационој скали уместо степена својства уводи сукцесивно дистрибутивно повећање по броју, количини, квантитету, које се не мора односити само на својство, него и на његове носиоце. Тако се кумулативност може реализовати или као проширивање, увођење нових елемената самог својства (пр. 23 и 24), или као кумулативност количине својства код носиоца тог својства (пр. 22) или, пак, као обухватност носилаца својства (пр. 25).

4.1.5. Реченица са универзалном квантификаторском партикулом *све* у субјекатској синтагми у пр. (26) *Све више људи* одлучује се да купи стан на кредит (Корпус, Интернет), упркос дистрибутивном значењу партикуле *све*, реализује генеричко значење, а не конкретно. Да би се реализовало конкретно значење, неопходно би било, као и код универзалних квантификаторских заменица, да се уз објекат употреби неодређени квантификатор *неки*, па би реченица гласила: *Све више људи* одлучује се да купи *неки стџан* на кредит.⁹ Пример показује да је партикула *све* ипак сачувала неке системске карактеристике универзалних квантификатора. У овом случају то је могућност успостављања конверзивног односа са неодређеним заменицама, чијом се употребом уз објекат успоставља дистрибутивни однос између субјекта и објекта, као и посебан тип пасивне конверзије, на што је, како је већ речено, указала М. Ивић (1973: 334) (в. т. 3).¹⁰

⁹ О условљености овог типа в. Ивић 1973: 334. Наиме, ауторка показује да употреба универзалног квантификатора уз субјекат условљава употребу неодређеног квантификатора уз објекат: *Девојка воли момка : Свака девојка воли неког момка*. Без употребе *неког* значење реченице би било генеричко, а не конкретно.

¹⁰ М. Ивић у раду показује да се заменом места субјекта и објекта са универзалним квантификаторима остварује конверзија типа: *Сваки ученик њрочићџа неку*

4.2. На значењу обухватности и континуитета заснована су још нека значења партикуле *све*, која су у Речнику МС представљена на следећи начин:

2.г. *за ист̄ицање ѿјачања с̄т̄ейена нај̄ей̄ост̄и радње.*

(27) Ова ваша диња *све* се топи у усти(ма) (РМС); (28) Кожа ... голих руку *све* се јежила од јаке студени (РМС).

Значење није баш адекватно одређено, јер се у примерима не реализује интензификација скаларног него кумулативног типа, која се заснива на континуитету у трајању процеса, стања, исказаних глаголима.

4.3. На истом значењу засновано је и оно, издвојено у Речнику МС као:

2. б. *за ист̄ицање ист̄овей̄ност̄и, ист̄ородност̄и саст̄ава нечега ш̄то се налази у великом броју, великој количини: без изузетка, искључиво.*

(29) *Све сами* дукати (РМС); (30) Његова је породица велика: *све сами* нотароши и вармеђаши (РМС); (31) Чардак пун, *све ханума до хануме*, *све* гиздавија од гиздавије (РМС).

Поред компоненте обухватности у овим примерима реализована је и компонента дистрибутивности и истоветности, при чему се издвојени објекти из множине објеката, не разматрају на фону квантитативних скаларних односа, него на фону квантитативних односа јединке према целини. Зато се ослабљена интензификаторска функција партикуле *све* у оваквим случајевима појачава или употребом заменице *сам* (пр. 29 и 30) или редупликацијом речи која означава издвојену јединку (пр. 31), тако да се и у овом случају може говорити о блокираној позицији партикуле *све*.

4.4.0. На значењу дистрибутивности и континуитета заснована је и употреба партикула уз бројеве, што је у Речнику МС представљено на следећи начин:

2. [прилог] за начин **а.** *ис̄ред бројева казује уједначеност̄ низа, с̄т̄ално, равномерно ѿнављање ист̄ог бројног односа:*

(32) Улазе *све два и два* (РМС); (33) Ибро поче читати књиге, *све једну ѿ једну* (РМС).

књигу : Неку књигу ѿрочӣа сваки ученик. У трансформима овог типа, како истиче ауторка, првобитна информација реченице је потпуно промењена: уместо дистрибутивног значења развија се кумулативно — објекат је један исти за целокупно мноштво означено субјекатским конституентом (1973: 334–335).

4.4.1. Употреба партикула *све* у конструкцијама са дистрибутивним партитивним квантификаторима¹¹ могла би се на први поглед сматрати семантички и функционално сувишном, јер сами они реализују и дистрибутивно и кумулативно значење, које у свом семантичком потенцијалу носи и партикула *све*. Конструкције са дистрибутивним партитивним квантификаторима, према П. Пиперу, представљају нумерички израз квантитативно одређеног скупа који је део ширег и неодређеног објекта квантификације замишљеног у деловима који га чине, а не у целини: *Улазили су њо двоје, Улазили су двоје њо двоје*. У конструкцији са редупликацијом броја, по овом аутору, наглашава се дистрибутивно значење, а у конструкцији без редупликације кумулативно значење.¹²

4.4.2. Партикула *све* у оваквој употреби, реализује и компоненту временског континуитета, чиме се у исказу појачава значење динамичности. Уз наведене компоненте значења и функцију интензификације партикула *све* реализује и компоненту истоветности издвојених елемената свеукупне множине, што је чини информативном, нередундантном јединицом у исказу. Осим тога она, као фокалска партикула, маркира фокус исказа, који би у писаном језику без њене употребе могао да буде реализован у различитим сегментима и позицијама. Компонента континуитета, како показује речничка дефиниција, садржи и смисао равномерног понављања, а компонента истоветности се реализује у смислу уједначености низа и понављања истог бројног односа. По употреби уз бројне изразе, истина са другачијим значењем, партикула *све* се понаша као универзални заменички квантификатор *сав* који се, према М. Ивић, употребљава уз бројеве веће од два за исказивање познатости: *Узео сам све њри књиге* (1973: 229–331).¹³

4.5. Истицање кумулативности бројног, количинског типа, као и разноврсности појединачних ентитета у мноштву, партикула *све* реа-

¹¹ О разликама између редних и дистрибутивних квантификатора в. Пипер 1982: 94–95. По овом аутору редни квантификатори квантификују и елемент који се издваја из неког скупа и сам скуп као уређени низ, док се дистрибутивним квантификаторима квантификују само они елементи који се издвајају из скупа, а сам скуп је само делимично одређен, пошто мора бити два пута већи од количине која се издваја дистрибутивним квантификатором (за пр. *њо двоје*, скуп мора бити најмање четири).

¹² О партитивности и кумулативности квантификатора в. Пипер 1982: 94–95.

¹³ По М. Ивић, лексема *оба* и синтагме са *сав* појављују се онда када је потребно посебно нагласити факат да су сви чланови познате скупине у датој прилици заиста заступљени: *Узео сам ње њри књиге : Узео сам све њри књиге*. (О маркираној употреби квантификаторских образовања типа *оба* и *сва њри* в. Ивић 1973: 229–331).

лизује као допуна уз упитно-односне заменице, што је представљено у Речнику МС на следећи начин:

2.в. (у вези са упитно-односним заменицама) *истиче бројност, мноштво или разноврсност онога на што се односи.*

(34) *Шта га све* нијесу питали! (РМС); (35) *Чиме се све* бавимо (РМС); (36) *Ко је све* издао за нас? (РМС); (37) Ми данас не знамо и по свој прилици нећемо никад ни знати о *чему су све* те сада већ далеке године разговарала ова два Руса (Корпус, Милошевић Н.); (38) *Ко све* планира будућност мирнодопског нуклеарног програма у Србији? (Корпус, Интернет).

У овој употреби партикула *све* има фиксирану позицију иза заменица, која се не може мењати. Једино енклитички облици могу да раздвоје партикулу од управне заменице (исп. Мразовић — Вукадиновић 1990: 325–326).

Реченице са оваквом употребом партикуле *све* најчешће су упитне или узвичне, било да се реализују са ненегираним или негираним предикатом.

5.1. У претходном излагању су представљене опште карактеристике партикуле *све* и њена модификаторска функција интензификације. Партикула *све* као интензификатор функцију модификације реализује у оквиру квантификативног значења обухватности, дистрибутивности, кумулативности и континуитета, значења која су карактеристична за универзалне квантификаторе. Њена полисемна структура у овом сегменту значења заснива се на семантичкој спојивости са различитим језичким јединицама: компаративом придева и прилога, заменицама, именицама и глаголима. У спојевима са свим наведеним врстама речи, осим са глаголима, партикула *све* се јавља у блокираним позицијама, чиме се потврђује да спада у функцијске, граматичке речи ограничене, везане спојивости. То својство је нарочито евидентно и детаљно представљено у употреби партикуле *све* уз компаратив придева и прилога, где се она јавља као лексичко средство за исказивање дистрибутивне градације.

5.2. На основу општих карактеристика и модификаторске функције интензификације партикула *све* је сврстана у прагматичке универзалне квантификаторе посебног типа, што јој обезбеђује позицију фокалског конституента у комуникативном сегментирању исказа. По томе се разликује од логичких универзалних квантификатора заменичког типа који се јављају у позицији тематског дела исказа. Осим значења универзалне квантификације у смислу обухватности и модификаторске функције интензификатора, партикула *све* се јавља и као

експонент редуковане дубинске предикације са категоријалним значењем очекиваности, што је уврштава у ред пресупозиционо маркираних партикула типа *чак, само, управо, баш* и сл.

Модификаторске карактеристике партикуле *све* са значењем очекиваности

6.0. У даљем излагању биће разматрана модификаторска функција партикуле *све* која се јавља као експонент редуковане дубинске предикације са категоријалним значењем очекиваности.

6.1. Следећи наше претходно обимније истраживање партикула и њихових еквивалената са лексиколошког, граматичко-прагматичког и комуникативног становишта,¹⁴ у претходном излагању смо представили опште карактеристике партикуле *све* и њену модификаторску функцију интензификације у оквиру значења обухватности, дистрибутивности, кумулативности и континуитета.

6.2. Партикула *све* примарно спада у универзалне, логичке квантификаторе дистрибутивног и афирмативног типа, као и заменичке речи: *сви, све, сваки, свуда, увек; свако, било ко* (исп. Пипер 1982: 95). Она као и опште заменице указује на истоветност референта са свеопштим мноштвом, при чему одређује однос референтне именичке групе према општој, свеукупној множини (исп. Булигина — Шмељов 1997: 194). Међутим, за разлику од општих заменица, које означавају количину чија се свеобухватност јавља одређеном за адресата и које се због тога, саме или у саставу неког реченичног конституента, јављају у позицији теме (исп. нав. дело: 194–195), партикула *све*, као и други прагматички квантификатори, има карактер фокалске јединице и заједно са сегментом који одређује заузима позицију рематског дела исказа, јер на речи уз које се употребљава преноси логички акценат и организује реченични фокус. Зато смо партикулу *све* сврстали у прагматичке квантификаторе посебног типа.

6.3. Наше истраживање је показало да је партикула *све* изгубила многа својства логичких оператора, задржавајући значење универзалне квантификације у смислу 'обухватности' око кога се организује језгро њеног пропозиционог значења са различитим семантичким и комуникативно-прагматским компонентама значења, од којих је на комуникативно-семантичком и граматичком плану посебно значајна компонента категоријалног значења очекиваности. Управо, на кван-

¹⁴ В. Ристић–Дугоњић 1999: 93–146 и Ристић 2004: 505–514.

титативном значењу обухватности и на прагматском значењу очекиваности заснована је полисемна структура партикуле *све* и њене граматичке карактеристике. У пропозиционом делу њеног значења, поред универзалне компоненте обухватности, реализују се друге квантитативне и прагматичке компоненте, а у пресупозиционом делу, осим компоненте којом се указује на множину ентитета, реализују се још неке компоненте значења које условљавају сферу деловања партикуле *све*, међу којима су најзначајније компоненте супротности и негације засноване на значењу очекиваности (в. Ристић 1999б: 160–161; 163–164).

7.0. Већ је у претходном излагању истакнуто да је ова индеклинабилна реч у Речнику МС одређена као прилог, а као партикула, са детаљним описом значења и функција, углавном на примерима из поменутог речника, представљена је једино у граматици Мразовић — Вукадиновић (1990: 415–416, 420).

7.1. Категоријално значење очекиваности партикуле *све* илустроваћемо примером типа:

(39) Он га је пратио (целим путем) *све до* (саме) куће,

у коме се партикула *све* јавља као експонент редуковане предикације са значењем очекиваности, чији би се смисао могао исказати парафразом: → што се није очекивало; очекивало се да ће га пратити неки део пута а не целим путем, (→ неки број делова, пунктова пута, а не свих) или сл.

Делови исказа у загради, у пр. 39, факултативни су и не морају бити реализовани у његовој формалној структури, јер су садржани у пресупозиционом делу значења партикуле *све*, што ће бити показано у компонентном представљању њеног значења (в. т. 8.3. и 8.4). Њихова формализација на синтаксичком плану јавља се у ситуацијама које нису довољно јасне у смислу реализације партитивности и њене линеарне уређености у квантитативној компоненти просторне обухватности. Иначе, просторна обухватност подразумева множину делова, пунктова и њихову линеарну уређеност (в. т. 8.3), при чему је за пропозиционо значење партикуле *све* релевантан однос који се на основу неког својства (у датом примеру својства 'уобичајеног праћења'), успоставља између издвојеног, референтног дела (у примеру то је део *до саме куће*) и других истородних делова множине (у пр. других делова путног правца који се подразумевају).

Ово значење партикула *све* реализује и у примерима из Речника МС:

(40) Никад не идем у село, ја сам *све* овде; (41) Гледаше за њим дуго, дуго, *све* док за ћошак не замаче (42) Ја *све* мислим да ти мене више не волиш; (43) Несрећан је, а *све* због своје лаковерности; (44) Он не би смогао ријечи, *све* кад би и хтио.

8.0. На основу комуникативног статуса и категоријалног значења очекиваности партикула *све* се сврстава у фокалске партикуле типа: *чак* и *само*, па се при одређивању њених модификаторских функција морају узети у обзир појмови фокуса, сфере деловања, егзистенцијалне импликатуре и скаларне импликатуре (исп. Богуславски 1996: 305–306).

8.1. За фокалске партикуле са значењем очекиваности карактеристична је претпоставка о неким другим реалијама, могућностима осим издвојених, на чијем се фону успоставља квантитативни однос интензитета очекиваности између издвојених, експлицираних и претпостављених, неексплицираних реалија односно могућности. Квантитативни однос се исказује прагматском оценом чије су скаларне вредности најчешће засноване на поређењу у смислу 'већа / мања очекиваност'. Ова квантитативна компонента оцене неутралише или потискује квантитативну компоненту оцене 'што је много', карактеристичну за партикулу *чак*, односно оцену 'што је мало', карактеристичну за партикулу *само*. Тако су на оцени са смислом 'већа / мања очекиваност' заснована синонимична значења партикула *све*, *чак* и *само* и њихова модификаторска функција која се реализује као унутрашња сфера деловања ових партикула на јединице и/или садржаје са којима се спајају.

8.2. Синонимичност и еквивалентност модификаторских функција наведених партикула потврдила је анализа примера из Речника МС и примера из електронског корпуса, јер се показало да се семантичке реализације партикуле *све* са значењем очекиваности у многим случајевима могу супституисати партикулама *чак* или *само*. Све ове партикуле се јављају као лексички експоненти редукованих предикација базичних, дубинских значења очекиваности, супротности и негације. Реконструкцијом редукованих предикација, које својим значењима покривају партикуле овог типа, не могу се показати све информационе компоненте њиховог значења (в. парафразу значења уз пример (39), па ће се у представљању значења партикуле *све* комбиновати поступак предикационе анализе са компонентном анализом (исп. Ристић 1999: 160).

8.3. На плану дубинске семантике *све* три партикуле су тровалентне, и јављају се са истим семантичким улогама, које се означавају

следећим симболима: X = издвојени објекат, реалија, R = мноштво објеката, реалија истородних са X и P = својство на основу кога се успоставља квантитативни однос између објеката мноштва. Валентности R и P не морају бити експлициране на синтаксичком плану. Оне су реализоване у пресупозицији зато што се под мноштвом подразумева универзална множина (U), а под P се подразумева 'има место, постоји својство' (в. коментар уз пр. (39), т. 7.1) (исп. Богуславски 1996: 308–309). Семантичке улоге партикуле *све*, због факултативности на формално-синтаксичком плану и због нетранспарентности у реконструисању редуковане предикације, која је у основи значења ове партикуле, могу се једино представити у виду компонената предикатно-аргументне структуре на следећи начин:

све (X, R, P) $\Leftrightarrow$

(а) 'у мноштву R постоји објекат (или објекти) X' ,

(аа) који се разликују од X по својству P' — пресупозициона компонента значења;

(б) 'може се с великом сигурношћу очекивати да X' више испољава својство P него X ,

(бб) [очекивање (PX') > од очекивања (PX)]' — пропозициона компонента значења (исп. нав. дело: 311, 315).

Њено значење у виду компонената предикатно-аргументне структуре биће представљено на већ наведеном примеру:

Он га је пратио целим путем *све* до саме куће $\Leftrightarrow N + R (X' P)$ све до $X = S \Leftrightarrow$

(а) у мноштву деоница, пунктова путног правца (*цели њуџи*, универзална множина R) постоје пунктови (X') који су уобичајенији циљеви праћења (*џраџиџи* својство P') — егзистенцијална импликатура;

(аа) 'за разлику од крајњег пункта (*сама кућа*, издвојени објекат X) који то није';

(б) 'могло се са великом сигурношћу очекивати да било који пункт (X') путног правца буде крајњи циљ праћења а не *сама кућа* (X)';

(бб) ['очекивање праћења на свим другим пунктовима *целог њуџа* ($\Leftrightarrow PX'$) > од очекивања праћења *до саме куће* ($\Leftrightarrow PX$)]' — скаларна импликатура.

8.4. Као што је показано, партикула *све* у пропозиционом делу, у компоненти представљеној у тачки (б), реализује значење очекиваности, јер указују на размимоилажење реалног стања ствари представљеног пресупозиционом компонентом са егзистенцијалном импликатуром у тачки (а) и онога што се очекује, а што је представљено пропозиционом компонентом са скаларном импликатуром (бб). Компонентом у тачки (аа) уводи се у разматрање нови објекат X' или објекти који, такође, имају својство P . Ова компонента чини егзистен-

цијалну импликатуру, или импликатуру постојања. Очекивање представљено у тачки (б) противуречи реалном стању ствари представљеном у тачки (а), па се, управо, на овој супротстављености заснива значење партикуле. Скаларну импликатуру у примарном, пропозиционом значењу задаје компонента у тачки (б), иако је она у општем значењу већ реализована увођењем у разматрање новог, различитог објекта X' у компоненти под тачком (аа). Скаларна импликатура указује да објекти X и X' имају својство P које се може поредити, па се скаларни однос успоставља на основу већих очекивања везаних за објекат X' него за објекат X , што је представљено под тачком (бб) компонентом: 'очекивање PX' > од очекивања PX ' (исп. нав. дело: 307).

8.5. Компонентна структура значења партикуле *све* показује да је њена факултативна употреба могућа само са формално-синтаксичког становишта, док је њена употреба са семантичко-прагматичког и комуникативног становишта обавезна (исп. нав. дело: 305–307). Она маркира комуникативни сегмент исказа у позицији реме и у пропозицију уноси компоненте значења очекиваности, супротности и негације, модификујући у наведеним смисловима њено значење.

9. За функционисање партикуле *све* са значењем очекиваности важно је још истаћи оно што је до сада утврђено, а то је да ова партикула истиче и модификује значење речи на коју се односи (Мразовић — Вукадиновић 1990: 420, 437). Функцијом истицања, као што ће бити показано, партикула *све* у исказ уноси и стилски ефекат експресивности (в. т. 10.2. и 10.3). Њена функција модификације не ограничава се на сегмент с којим је на синтаксичком плану повезана, него се проширује на цео пропозицијски садржај исказа, што значи да се њена сфера деловања мора одређивати на комуникативном плану а не на синтаксичком. То је посебно евидентно у њеној употреби уз глаголе, што показују примери типа:

(45) Ја *све* мислим да он неће доћи; (46) *Све* страхујем да му се нешто не догоди; (47) Ова торта се *све* топи у устима; (48) Данас се *све* (нешто) вртим по кући, никако да почнем са радом.

10.0. У даљем излагању представићемо граматичко-комуникативне карактеристике партикуле *све* у значењу очекиваности на основу позиције у реализованим исказима и на основу семантичких реализација, семема, представљених у Речнику МС.

10.1. Тако је у овом речнику основно, примарно значење партикуле *све* одређено на следећи начин:

прил.(ог) **1.** за време: *сјално, нейресјано*, што је илустровано примерима:

(49) Никад не идем у село, ја сам *све* овде; (50) Ноћас нисам могла преспавати ... *све* мислим на вас; (51) Јеси ли нијем ... викне он. Ја *све* шутим.

У оваквим примерима партикула *све* као универзални квантификатор, осим значења очекиваности, у пресупозицији реализује и значење кумулативности и континуитета. Синтаксички, њена сфера деловања обухвата предикат исказа сложене реченице који формира пропозицију, модификујући њено значење у смислу очекиваности, супротности и негације и преносећи на њу логички акценат, обезбеђује јој статус фокуса. Међутим, значење одређено у речнику, заједно са наведеним синонимима, покрива само компоненте квантитативног значења континуитета, али не и фокалски потенцијал ове партикуле који се заснива на прагматским компонентама значења очекиваности, супротности и негације. У овом смислу партикула *све* замењива је партикулом *само*, па наведени примери, без промене значења, са истом тематско-рематском реализацијом могли би гласити: Никад не идем у село, ја сам *све* [→ *само*] овде; Ноћас нисам могла преспавати ... *све* [→ *само*] мислим на вас; и сл.

10.2. У још једној употреби и значењу партикула *све* је синонимична са партикулом *само*, што је у Речнику МС представљено на следећи начин:

прил.(ог) **6.** за искључивање свега другог: *само, једино*.

Примери:

(52) Несрећан је, *а све* због своје лаковерности (РМС); (53) Зато борба против њега није ништа друго него скривена жеђ за самоуништењем, кроз осуду самог себе на тирјанство смрти и кроз тирјанско насиље над другима, *а све* у име њихове и своје среће (Корпус, Амфилохије Р.).

У овом случају партикула *све*, заједно са партикулом *а*, јавља се у блокираним позицијама уз предлошко-падежне синтагме, фокусирајући на њих логички акценат исказа и дајући им стилски ефекат експресивности. Овим се издвојени садржај истиче и као најмање битан узрок или разлог у множини могућих, важнијих за реализацију пропозиције, чије значење партикула *све* модификује прагматском оценом у смислу 'што је мање битно'.

10.3. Фокализацију посебног типа партикула *све* реализује у значењу сумње, недоумице, несигурности уз глаголе осећања, мишљења и говорења, што је у Речнику МС представљено као:

прил.(ог) **4.б.** (уз глаголе са значењем: мислити, говорити, осећати и сл.) за *истицање могућности којој се у сумњи и недоумици даје предност, која се сматра највероватнијом: и поред свега, ипак; по свему судећи, узевши све у обзир.*

Примери из Речника МС:

(54) Добро, ја остајем, ал' *све* мислим: тако није добро; (55) Ја *све* мислим да ти мене више не волиш; (56) Него се *све* бојим и срце ми зебе да ... ће те се препанути; (57) *Све* ме страх да ти неће ништа преостати.

Значење очекиваности реализује се на фону претпоставке о постојању множине могућности за крајњи исход неке сложене ситуације од којих се она неповољна, упркос свих околности које уверавају у супротно, истиче као највероватнија за крајњи исход. Сложени квантитативни и прагматски садржаји, у смислу множине ентитета и издвајања највероватнијег између њих, исказују се партикулом *све* која истовремено маркира рематску позицију предикације са којом је повезана на синтаксичком плану. Уз то, ова партикула, као универзални квантификатор, реализује квантитативну компоненту кумулативности, што јој даје стилско обележје експресивности.

10.4. Партикула *све* је замењива партикулом *чак* када реализује допусно значење. Тада се јавља у блокираним позицијама са допусним везницима у виду везничких израза типа: *све да, све (и) кад, све ако*. То је у Речнику МС представљено на следећи начин:

прил.(ог) **4.а.** (с допусним везницима: да, ако (и), кад) *допуштањем неке могућности наоко одлучујуће али стварно безумицајне наглашава неизбежност онога што се главном реченицом казује: ња.*

Примери:

(58) Него треба једанпут развезати, *све да* ме је и стид (РМС); (59) Док би се друге, после овог, заситио, *све да* сам био и заљубљен, ја њу тек сада волим (РМС); (60) Он не би змогао ријечи, *све кад* би и хтио (РМС); (61) Или је [заразну болест] никако не примају, или је лакше прекуже, *све ако* је и приме (РМС); (62) Питање слободе воље је крајње сложено, каткад и противречно (или само антиномично), *све и када* имам у виду данашња открића у генетици и психологији пренаталног и постнаталног доба (Корпус, Јеротић В.).

Употребом партикуле *све* уз везнике допусних реченица, захваљујући компонентама егзистенцијалне импликатуре о постојању множине услова за реализацију нечега, затим компоненти скаларне импликатуре веће очекиваности једног од услова, истиче се максимални услов за могућност реализације онога што се главном реченицом ис-

казује и маркира се њен рематски статус у комуникативној сегментацији целокупног исказа. Супституција партикуле *све* партикулом *чак* могућа је у свим примерима и она је ближи синоним овој партикули него партикула *иа*, која је наведена у речнику: Него треба једанпут развезати, *све да* [→ *чак да*] ме је и стид; Питање слободе воље је крајње сложено, каткад и противречно (или само антиномично), *све и када* [→ *чак и када*] имам у виду данашња открића у генетици и психологији пренаталног и постнаталног доба.

10.5. У Речнику МС под бројем пет семантичка реализација партикуле *све* представљена је на следећи начин:

прил.(ог) **5.** за *испицање велике обимности или удаљености границе у њрошору или времену.*

Примери:

(63) Гледаше за њим дуго, дуго, *све док* за ћошак не замаче (РМС); (64) Објашњава свој однос према политичким приликама и водећим личностима на овим просторима као и вођеним ратовима, *све до* последњег 1991. године (Корпус, Интернет); (65) Често „од урока“ не купујемо ништа за бебу *све док* се беба не роди (Корпус, Интернет); (66) Тако је то трајало, мање више, *све до* краја XVII и половине XVIII века, тј. до времена великих Сеоба у крајеве Аустроугарске (Корпус, Амфилохије Р.); (67) Остаће у том безизлазном кругу и оно и свако друго покољење, *све док* буде утврђивало своју слободу газећи преко лешева других и употребљавајући насиље као свој метод (Корпус, Амфилохије Р.); (68) Историја је *све до* најновијег времена пуна примера културних контаката и конфликта (Корпус, Пипер П.); (69) Други народи били су занимљиви углавном ако су угрожавали границе царства, или ако су стајали на путу проширивања царства, што није био случај са Словенима *све до* великих сеоба народа (Корпус, Пипер П.); (70) Тражили су своју девојку *све до* смрти; неки кришом, други јавно (Корпус, Капор М.).

У корпусу преовлађују примери са временском обухватношћу, док је просторна обухватност потврђена само са два примера:

(71) У мислима му се поређаше силне ... магазе уз Саву до Раче и низ Дунав *све до* Радујевца (РМС); (72) Свиласте длачице сливале су се низ завршетак леђа под слапом воде, низ бутине и листове *све до* стопала на плочицама (Корпус, Капор М.).

Последњи пример показује да речничка дефиниција за ово значење није прецизна, јер партикула *све* не указује на велики распон, него на обухватност распона, на његову целовитост остварену у линеарном следу делова назначене просторне или временске целине.

Партикула *све* која се јавља у блокираним позицијама уз предлошко-падежне синтагме у функцији прилошких одредаба за место и

време, у ове конструкције, поред истакнутих компоненти обимности и обухватности, уноси и значење просторне и временске линеарности. Тако се компонента линеарности, карактеристична за партитивне квантификаторе, реализује и у значењу партикуле *све*.¹⁵ За разлику од значења са доминантном компонентом континуитета (в. т. 10.1), у разматраном значењу преовлађује значење партитивности које би се могло исказати и партикулом *чак*, као синонимом партикуле *све*: Тражили су своју девојку *све до* [$\rightarrow$ *чак до*] смрти; неки кришом, други јавно; У мислима му се поређаше силне ... магазе уз Саву до Раче и низ Дунав *све до* [$\rightarrow$ *чак до*] Радујевца.

Уколико партикула *све* у оваквој употреби реализује и значење дистрибутивности, то се наглашава конструкцијом *од ... све до*, или употребом анафорских прилога *дошле* и *шамо*, што показују примери:

(73) Активистички тумачећи човекове моралне обавезе, латински филозоф супротставља се неким облицима индивидуалистичке етике, у широком распону што води *од* анархизма, па *све до* манастирског аскетизма (Корпус, Амфилохије Р.); (74) Суштина сваког безбоштва, *од* тог првог па *све до* најмодернијег, јесте теза: Бог смета људској срећи (Корпус, Амфилохије Р.); (75) То је појам кочијаша о свечаном одијелу *све шамо од* времена кад су кочије изумљене (РМС); (76) Имаћеш је [жену], дакле, *све дошле док* будеш у стању да је кротиш у кревету, а да истовремено будеш нежан, мекан и одлучан (Корпус, Капор М.).

Пример (73) показује да се обухватност реализује и у апстрактном смислу, као појмовна обухватност. Иако је употреба анафорских прилога уз партикулу *све* потврђена малим бројем примера (пр. 75 и 76), они се, с обзиром на компоненту дистрибутивности реализовану у овом значењу, могу подразумевати. Чињеница да се значење дистрибутивности партикуле *све* може истицати и појачавати употребом анафорских заменичких речи показује да је она задржала неке опште карактеристике универзалних квантификатора (в. Ристић 2005: 204).

10.6. Блокирану позицију и функцију модификације пропозиције реализује партикула *све* у предлошком изразу *са све*. Ово значење партикуле „прилога“ *све* није забележено ни у Речнику МС ни у досадашњој литератури. У нашем корпусу смо нашли само једну потврду:

(77) Тамо се потрпају, *са све* теретом, и ускоро су само облак вољан да одмакне далеко (Корпус, Бакић И.).

¹⁵ По значењу линеарности су маркирани редни бројеви и прилози, док конструкције са дистрибутивним значењем често не подразумевају просторну и временску линеарност, па према томе и конструкције са партикулом *све* имају партитивно, а не дистрибутивно значење (исп. Пипер 1982: 92–94).

Његово новије све веће присуство у супстандардном језику, у коме се преко језика штампе проширио из колоквијалног говора, и његову функционалностилску маркираност представио је М. Ковачевић у свом раду (2005: 125–138). Разматрајући предлошки израз *са све*, М. Ковачевић указује и на неке карактеристике партикуле *све* на примерима из штампе, из Политике, Балкана и Курира, типа: Убрзо су млади, *са све кумовима, свайтовима и мајичарем* „банули“ у „Премијер“; Стара госпођа „Политика“ објавила је данас фотографију председника српског парламента, г. Марковића и, изнад његове главе, грб државе Србије, *са све њејохраком!*. У овом предлошком изразу Ковачевић разликује заменичко значење и употребу индеклинабилног *све*, од његове партикулске употребе. Значење индеклинабилног *све* у партикулској употреби Ковачевић одређује као значење допусности и обухватности, значења која су евидентирана у претходном излагању (в. т. 10.4. и 10.5), по чему је, како и аутор истиче, *све* слично партикули *чак*, којом може бити замењено у примерима типа: Они, *све и да* [→ *чак и да*] имају технику, немају другу мисао до избацити лопту у претпростор шеснаестерца (нав. дело: 131).

У блокираном предлошком споју, како истиче Ковачевић, лексема *све* има функцију прагмасемантичке надопуне за истицање присуства неке, за говорника, врло значајне а неочекиване пратилачке „околности“ или појма, који се може реализовати и као значење „карактеристичне појединости“, што се показује примерима типа: Кладим се да би...себи сашио специјалну тогу, *са све* периком и гушћјим пером (нав. дело: 131–132).

Значајно је запажање овог аутора о прагматској заснованости значења партикуле *све* и да се њиме у исказ уводи улога говорника, чиме се модификација значења са појма, уз који се предлошки израз употребљава, проширује на целу реченичну ситуацију, на пропозицију реченице, што је иначе карактеристика модификаторске функције партикула уопште.

11. На основу свега утврђено је да партикула *све* са значењем очекиваности, без обзира да ли се јавља у невезаним позицијама уз глаголе или у блокираним позицијама у виду предлошких или везничких израза, реализује функцију модификације пропозиције и да сегменту који модификује обезбеђује статус реме у комуникативном сегментирању исказа. Зато је она, за разлику од логичких универзалних квантификатора, с којима је повезана примарним значењем, а који се јављају у позицији теме, сврстана у прагматичке квантификаторе фокалског типа. По овим карактеристикама је слична партикулама *чак* и *само*, с којима у одређеним контекстима успоставља синонимичан однос.

ПРИЛОГ *ПОСТЕПЕНО* КАО ЛЕКСИЧКИ МОДИФИКАТОР*

1.0. На примеру лексичко-граматичких карактеристика квантификативног прилога *постепено* биће показане још неке карактеристике лексичке модификације у сфери прагматичке квантификације, која је разматрана у више делова књиге (стр. 131–155).

1.1. У досадашњем проучавању прилога и квантификатора, овај прилог је остајао ван интересовања, и то како у граматичким, тако и у лексичким истраживањима, што је био повод да се узме као предмет истраживања. Речнички корпус овог прилога, па и самог његовог творбеног гнезда, јако је скроман у нашим значајнијим речницима, тако да је у овом истраживању могао послужити само као контролни.¹ Главни корпус узет је из Електронског корпуса савременог српског језика Ђ. Оташевића.² У нашим граматикама савременог језика прилог *постепено* није наведен ни у једној групи прилога³.

1.2. У монографији о начинским прилозима (Ристић 1990) прилог *постепено* груписан је у начинске прилоге са значењем инхерентног својства појава које се одређују и то у подгрупу са интегралном

---

* В. Ристић 2008: 401–417.

¹ Тако су у Рјечнику ЈАЗУ као одреднице наведени само придев *постепен* и именица *постепености* за које је констатовано руско порекло: *постепенный* и *постепеность*, и то са квалификатором „књишка реч“. Осим једне речничке потврде (из речника Ђ. Поповића) наведени су редакторски примери: Види се *постепени* напредак наше индустрије; Добра је ствар у сваком напредовању *постепености*. Међутим, у примеру, датом уз придев: До овога се дошло *постепено* (Павлиновић рад., 30, из 1871), реализован је прилог *постепено*.

² Велику захвалност упућујем колеги др Ђорђу Оташевићу за уступљени део корпуса. Уз примере из Електронског корпуса (у даљем тексту Корпус) наведени су и извори у пуном називу, док се уз примере из Речника МС (који ће уз ове бити анализирани), поред извора наводи и скраћеница РМС.

³ Од прегледаних граматика савременог српског језика (Стевановић и Станојчић — Поповић) само је у граматички Мразовић — Вукадиновић (1990), издвојена група ситуативно-темпоралних прилога, у коју би се могао сврстати и прилог *постепено* (нав. дело: 397–398).

семом темпа чије јединице одређују чулна, физичка својства (темпо, јачину, брзину) (нав. дело: 56–58).

Прилози ове подгрупе разврстани су у две различите парадигме: прилози којима се исказује начин вршења радње (*брзо, њолако, сјоро, лејиммице, журно, вредно, лењо, њохлейно, грамзиво* и др.) и прилози који означавају начин појављивања радње, стања, процеса. Прилог *њосњейено* и његов синоним *њосњујно* спадају у другу парадигму, у коју су сврстани још и прилози *одједном, одједанњуњ, наједном, нагло, одмах, најречац, изненада, неочекивано* и др. У обе парадигме прилога темпа односи међу јединицама регулисани су семама убрзаног и успореног темпа. Централна лексема прилога убрзаног темпа је прилог *брзо*, чије се друге јединице у реду диференцирају и групишу у мање парадигме или на основу творбене или на основу стилске модификације значења (*лејиммице, журно, вредно, њохлейно, грамзиво, одједном, одједанњуњ, наједном, нагло, одмах, најречац, изненада, неочекивано*). Централна лексема успореног темпа је прилог *сјоро*, чију су синоними: *њолако, њолагано, најњенане, њосњейено, њосњујно; лењо* и *њромо*. Прилози и једне и друге парадигме реализују и додатне семе: степена, интензитета, затим семе 'пажљиво' / 'непажљиво' и др.

Прилози са значењем убрзаног темпа који означавају начин појављивања радње, стања, процеса (*одједном, одједанњуњ, наједном, нагло, одмах, најречац, изненада, неочекивано*) имају обележје симултаности и кумулативности, јер своје значење заснивају на смислу / компоненти 'појављивање у исти мах, у исто време', из које се развија и значење неочекиваности, изненађења. Прилози успореног темпа из значењске групе, у коју спадају прилози *њосњейено* (*њосњейенице*) и *њосњујно*, немају обележје симултаности него обележје континуираности са додатним компонентама партитивности, дистрибутивности и сукцесивности у појављивању радње, стања, процеса, и то без других значењских нијанси. Са прилозима убрзаног темпа *одједном, одједанњуњ* и *нагло* јављају се у односу нестепеноване антонимије, што се види и из пр. Речника САНУ: Човек се не одаје страстима *наједанњуњ* него *њосњујно*, преузетог из монографије Ристић (нав. дело: 63–65).

1.3. У поглављу о начинским прилозима П. Пипер (2005) истиче да у одређену категорију начинских прилога спадају и прилози који не квалификују саму радњу него нешто у њеном остваривању, нпр. учесталост, *редовно*, првину или поновљеност у њеном остваривању, *ојейњ*, и др., па су издвојени и прилози који квалификују брзину њеног остваривања, *нагло*, прилози у чију групу се може сврстати и прилог *њосњейено*. То су, по П. Пиперу, прилози који уз квалификацију ре-

лизују и нека друга значења, а најчешће значење количине и интензитета (нав. дело: 840–842).

1.4. У раду М. Ивић (1995: 298–304) представљени су прилози типа: *нагло, одједном, одмах, смесѿа, изненада*, за које се у науци употребљава назив „пунктуални прилози“, али их ауторка означава термином „прилози за промену стања“, и образлаже адекватност таквог назива. У подробној анализи њихове модификаторске функције уз перфективне глаголе одређује семантичке и прагматичке услове њихове употребе, на основу којих их дели на предикатске и реченичне модификаторе. Прилог *нагло* би, по показаним карактеристикама, спадао у предикатске модификаторе, а остали прилози у реченичне модификаторе. Међутим, ауторка истиче да је такво разврставање неприхватљиво јер „Прилози оријентисани ка промени стања сачињавају значењски добро мотивисану класу модификатора коју би требало подвргавати друкчијим, много суптилнијим разврставањима“ (303). Да прилог *нагло* ипак има специфичности по којима се издваја из наведене групе, осим оних представљених у раду, показује и чињеница да се он у неутралној употреби јавља као антоним прилога *йосѿейено*, што је евидентно у спојевима овог прилога са неким имперфективним глаголима, на што је указано у раду. „Као детерминатив оваквих глагола [*смркаваѿи се* и *свиѿаѿи*], израз *нагло* стоји у својеврсном антонимијском односу с изразом *йосѿейено*“ (301). Тако би се у контексту наведеног рада прилог *йосѿейено* могао сврстати у „прилоге за промену стања“.

1.5. На основу прегледа досадашњег истраживања подгрупе прилога, којима припада прилог *йосѿейено* и његови синоними, за разматрање у овом раду битно је одређење дато у граматици Мразовић — Вукадиновић (1990) да ови прилози спадају у ситуативно-темпоралне прилоге који ситуирају глаголску радњу по времену (нав. дело: 397–398).

1.6. За „ситуативно одређивање категорије количине“ и код прилога *йосѿейено* могу се издвојити обавезни елементи ситуације: објекат квантификације, кога чини предикат и/или његови основни аргументи, средство за исказивање квантификације, а то је ненумерички квантификатор *йосѿейено*, и конкретан количински однос, то је неодређена, узелна количина патривно-дистрибутивног типа (исп. Пипер 2005: 873).

2.1. Са становишта семантичке валентности прилог *йосѿейено*, као и други прилози ове подгрупе, одређује се као једномесни преди-

кат, чију семантичку валентност попуњава „сложена ситуација“. По Апресјану (2006), сложена ситуација се схвата по томе што у њој суделује више од једног (множина) учесника (делова) или по томе што се описани догађај не дешава истовремено него рашчлањено на низ фаза. У оба случаја прилогом типа *йосџейено* сложена ситуација се рашчлањује на више простих ситуација, при чему се реализују две могућности: 1) рашчлањивање на равномерне или неједнаке одреске времена одвијања процеса, збивања, радње у смислу сукцесивног поретка⁴ и 2) дистрибутивно рашчлањавање множине на поједине учеснике ситуације или целине на поједине делове обухваћене ситуацијом. Уколико сложену ситуацију није могуће рашчланити на више простих у било ком наведеном смислу, употреба прилога *йосџейено* је неправилна: *Марко је *йосџейено* дошао, *Дете је *йосџейено* порасло (исп. нав. дело: 120–121).

2.2. По семантичкој валентности и смисловима у реализацији значења прилог *йосџейено*, као што се из претходног излагања види, спада у квантификаторе, а по семантичкој спојивости и контекстуалној условљености значења може се сврстати у квантификаторе прагматског типа.

Квантификатори овог типа своје значење заснивају на категоријалном смислу квалитета и количине који, према Н. Шведовој (1998), представљају полазне, изворне смислове („исходные смыслы“), реализоване само у заменичком систему заменицама *како*, *колико*. Квантитативни начински прилог *йосџейено* реализује своје значење у оба смисаона поља, што га приближава језичкој смисаоној категорији градуелности.⁵ У квантификовању овим прилогом, као и код градуелних речи, смисао количине реализује се у виду четири категорије: 1) количине *кога*; 2) количине *чега* (предмета, ствари); 3) количине *чега* (радње, стања, ситуације) и 4) количине *чега* (акта процеса који протичу у времену) (исп. Шведова 1998, 7–36 и

⁴ Утврђено је да говорник оцењује те одреске као мање или више значајне за реализацију ситуације (Апресјан 2006: 120).

⁵ Појам градуелности овде се узима у ужем смислу, као апстрактна језичка смисаона категорија. Преглед градуелности у ширем општелингвистичком одређењу под различитим појмовима (скаларности, дискретности, континуалности, постепености, степеновања) и у испољавању и у тумачењу језичких феномена у лингвистици дао је М. Радовановић у раду (2006, 747–757). О језичком степеновању у светлу теорије семантичких локализација у граматици и у речнику, и о ситуативном оквиру семантике степеновања в. Пипер 2002а: 59–78, а о принципу градуелности у лексикографском опису, заснованом на Апресјановом принципу пропорционалног фокусирања у речнику, в. Пипер 2002: 133–139.

Кречмер 2002, 29–39).⁶ Прилог *йосѿейено* испољава сличности са градуелним квантификаторима само на нивоу категоријалног значења, али по својим семантичко-прагматским и функционалним карактеристикама спада у лексичке квантификаторе посебног типа са веома ограниченим бројем јединица у парадигми. Међутим, за разлику од градуелности која настаје у резултату мере, испоређивања по својству квалитета, квантитативно-квалитативни смисао прилога *йосѿейено* настаје у резултату рашчлањивања сложене ситуације на елементе и њиховог сукцесивног распоређивања у различите моменте континуираног тока времена у одвијању те ситуације. Са аспекта теорије семантичких локализација могу се истаћи још неке карактеристике по којима се квантификација прилога *йосѿейено* разликује од квантификације градуелности. Тако би се могло рећи да је за прилог *йосѿейено* карактеристична локализација по хоризонтали, „испред“, „иза“, „од“, „до“ као код категорија темпоралности и аспектуалности а не локализација по апстрактној вертикали изражености особине („и-знад“, „испод“) као код категорије градуелности⁷.

2.3. По могућности сфере деловања и на предикатове аргументе, прилог *йосѿейено* могао би се сврстати и у начинске прилоге посредне квалификације. Значи да област (сфера) деловања⁸ прилога *йосѿейено*, и поред његове синтаксичке зависности од предиката, на семантичком плану захвата и предикат и/или његове аргументе који се реализују у позицији субјекта или објекта. У првом случају, при анализи примера имаће се у виду тривијална сфера деловања (в. нап. 8.), а у другом нетривијална сфера деловања⁹ овог прилога, и то у виду померене области деловања (в. нап. 9).

⁶ О повезаности категорије квалификације и квантификације на различите начине, а највише преко категорије градуелности, в. Пипер 2005: 830.

⁷ Истакнуте карактеристике наведених категорија дао је П. Пипер (2005: 848).

⁸ Облашћу деловања лексеме А назива се она лексема В датог исказа, с којом је А непосредно повезана и синтаксички и семантички, што се одређује као тривијална област (сфера) деловања (Апресјан 2006: 140); нпр. област (сфера) деловања прилога *брзо* у исказу: Иван је *брзо* ишао.

⁹ Нетривијална област деловања неке лексеме реализује се у оним случајевима када је њен уобичајени синтаксички и семантички однос у споју са другом лексемом нарушен, при чему се јављају два случаја: а) лексема А је синтаксички везана с лексемом В, а семантички са неком другом лексемом исказа, што се у руској лингвистици означава појмом „смещение“; б) лексема А синтаксички је везана с лексемом В, а семантички с неком смисаоном компонентом из њеног значења, која се не реализује у површинској структури исказа, што се по И. М. Богуславском означава појмом „унутрашња сфера деловања“ („внутренняя сфера действия“) (Апресјан 2006: 140–141).

3.0. Синтаксичко-семантички услови у којима се реализује значење и функција прилога *йосџейено* представљени су у табели на крају рада.

3.1. У прегледу корпуса као битни параметри за употребу прилога *йосџейено* показују се следеће именске и глаголске граматичке категорије: једнина, множина и свршеност, несвршеност. У оквиру ових основних категорија у табели су представљени различити типови исказа као варијанте семантичке и граматичке спојивости прилога *йосџейено*.

3.2. Показало се да бројчано преовлађују типови исказа у категорији множине и у категорији несвршености, што је и очекивано на основу представљених општих граматичко-семантичких карактеристика овог прилога. Тако је у категорији множине укупан број типова 20 и то у односу 14 : 6 у корист несвршености. У категорији једнине укупан број типова исказа је 15 и то у односу 11 : 4 у корист несвршености.

3.3. У комбинацији граматичких категорија множина + несвршеност јавља се и употреба прилога *йосџейено* уз глаголске именице у функцији субјекатске и објекатске синтагме, док се у комбинацији граматичких категорија једнина + несвршеност јављају и типови са фазним и итеративним глаголима.

3.4. У целокупном корпусу у свим типовима исказа са прилогом *йосџейено* бројчано преовлађују типови са предикатима у личном глаголском облику и активу, док се у малом броју јављају типови са предикатима у безличном облику и пасиву.

3.5. Од семантичких услова за предикате, у категорији множине бројчано преовлађују типови уједначене употребе глагола радње и процеса, а у малом броју се јављају и типови са глаголима збивања и стања. У комбинацији категорија једнина + несвршеност бројчано преовлађују типови са глаголима процеса, у мањем броју јављају се и типови са глаголима радње, а само један тип са глаголима збивања, док су у комбинацији једнина + свршеност подједнако заступљени типови са глаголима радње, процеса и збивања.

3.6. Од семантичких услова за предикатов аргумент у позицији субјекта, у комбинацији категорија множина + несвршеност бројчано преовлађују субјекти са обележјем + хумано, а јавља се по један тип субјеката са обележјем + неживо и + апстрактно, док се у комбинацији категорија множина + свршеност јавља уједначен број типова са

субјектима различитих обележја: + хумано, + живо, + неживо и + апстрактно. У категорији једнине уједначено се јављају типови субјекта са обележјима + неживо и + апстрактно, док се субјекат са обележјем + хумано јавља у мањем броју типова.

3.7. Употреба других квантификатора у исказима са прилогом *йосџейено* јавља се у 8 синтаксичко-семантичких типова исказа. У категорији множине јавља се ненумерички заменички квантификатор *сав* (*све, сви*) у позицији субјекта у 3 типа и у позицији објекта 1 тип; затим у позицији субјекта јавља се један тип са нумеричким квантификатором (*два дела*), док се у саставу субјекатске синтагме јавља и ненумерички квантификатор *чийџав* (*чийџав аудиџоријум*). Квантификатор *сав* јавља се у 2 типа исказа и у комбинацији категорија једнина + несвршеност, и то квантификатор *све* уз прилог *йосџейено* у функцији партикуле за истицање и квантификатор *сав* уз субјекат.

3.8. Занимљиво је, да се у корпусу нашао само један пример употребе збирне именице у позицији субјекта и то у комбинацији категорија + несвршеност + процес, иако збирност у оваквим условима може да конкурише множини.

Пример:

(1) Devoјčica je tada u trotoaru zamišljala travu koja cveta onako *postepeno*, kao u kasno proleće (Marina Zlatković, Sećanja jedne lutke, Alma, Beograd, 2008).

4.0. Имајући у виду граматичко-семантичке услове реализације значења и функција прилога *йосџейено*, представљене у табели, осврнућемо се на још неке случајеве, да би се показала реализација његових тривијалних и нетривијалних значења и функција.

4.1. Прилог *йосџейено* реализује тривијално значење и функцију у позицији адвербијалне одредбе и то у комбинацији категорија множина + несвршеност + радња, као у примеру типа¹⁰:

(2) Националисти *йосџейено* преузимају власт

и у комбинацији једнина + несвршеност + процес, као у пр. типа:

(3) Сало са руку се *йосџейено* топило; (4) Фидел Кастро се *йосџейено* опоравља.

5.0. Међутим, у комбинацији множина / збирност + несвршеност + процес, као у примерима типа:

¹⁰ Извори уз примере наведених типова дати су у табели на крају рада.

(5) Листови папира су се *йосџейено* смањивали, (6) Трава цвета *йосџейено*,

иако је прилог *йосџейено* синтаксички зависан од глагола са значењем процеса, чији се први актант у позицији субјекта исказује именицом у облику множине или збирности (*листови йайира, йрава*), он реализује нетривијално значење јер може попуњавати валентности предиката помоћу два типа правила, заснована на двојакој могућности рашчлањивања сложене ситуације на више простијих ситуација: 1) рашчлањивање процеса на сукцесивне одреске времена или 2) рашчлањивање множине учесника на јединке или целине на делове.

5.1. Тако у првом случају, са примером *листови йайира*, предикатом просте ситуације јавља се израз 'постати / постајати мањи по броју / трошити се', а његов актант је *сви листови йайира*: 'сви листови папира су кроз равномерне одреске времена постајали мањи / трошили су се док нису нестали, док се нису потрошили'. У другом случају предикат простије ситуације је глагол *несџаџи, йоџрошиџи се* а његовим актантима јављају се јединке / делови укупне произвољне множине ('листова папира'): 'у почетку је нестао, потрошио се неки број листова папира, затим други број и тако редом' (исп. Апресјан 2006: 120–121). У првом случају сфера деловања прилога *йосџейено* је предикат, са којим је везан и зависним синтаксичким односом прилошке одредбе темпа, док у другом случају његова сфера деловања се са предиката помера на први актант у позицији субјекта, са којим реализује семантичку везу партитивно-дистрибутивног типа, задржавајући и даље своју синтаксичку зависност од предиката.

5.2. Нетривијално значење прилог *йосџейено* реализује и у комбинацији категорија множина / збирност + свршеност + процес, када се сложена ситуација може рашчланити, такође, на два начина, а прилог *йосџейено* може поунити валентности предиката и/или субјекта на основу два типа семантичких правила: семантичким и синтаксичким слагањем са предикатом или семантичким слагањем са његовим аргументом у позицији субјекта, што се може показати на примеру типа:

(6) Младе ларве се [све] *йосџейено* преобразе у младунце сличне родитељу.

Први тип: Младе ларве се [све] *йосџейено* преобразе у младунце сличне родитељу → 'свака ларва се у континуираним одсечцима времена мења добијајући сличност са родитељима'.

Други тип: Младе ларве [(све) једна по једна] се *йосџейено* преобразе у младунце сличне родитељу → 'преобрази се по једна / једна

по једна ларва’ или ’прво се преобрази неки број ларви, затим још неки, и још неки, и тако редом’.

Иако се прилог у синтаксичкој структури јавља као зависни члан предикатске синтагме, његова сфера деловања је у првом случају усмерена на предикат, док је у другом случају померена на предикатов аргумент у позицији субјекта. У оваквим случајевима двосмисленост се може разрешити употребом других квантификатора (они су у примерима наведени у угластим заградама), којим се указује на сферу деловања прилога *йосѿейено*. Употребом партикуле *све* у првом случају указује се да прилог *йосѿейено* попуњава валентност предиката, док се употребом конструкције са поновљеним бројем указује да овај прилог попуњава семантичку валентност субјекта. У случају напоредне употребе партикуле *све* и конструкције са поновљеним бројем, партикулом се истиче значење кумулативности.

5.3. Међутим, у примерима, како показује табела, јавља се само употреба ненумеричких квантификатора *све*, *сав* и *чиѿав*, а не и конструкције са поновљеним бројем, а њихова улога у одређивању сфере деловања и регулисању правила попуњавања валентности прилога *йосѿейено*, као и улога безличних и пасивних конструкција, захтева посебно истраживање.

6.0. На основу свега изложеног, могу се сумирати најрелевантније карактеристике прилога *йосѿейено*, на основу којих је сврстан у прагматичке квантификаторе партитивно-дистрибутивног типа.

6.1. Тако, овај квантификатор спада у апсолутне квантификаторе који се односе на количину објекта узетог самог по себи, типа општег квантификатора *сав*. Разликује се од релативних квантификатора који исказују количину једног објекта у односу на количину другог објекта, или у односу на појам количине која се сматра уобичајеном, нормалном, типа *много*, *мало*, *чесѿо*, *реѿко* и који се употребљавају и за квантификацију рашчлањивих објекта.

6.3. Прилог *йосѿейено* употребљава се само уз квантитативно рашчлањиве објекте било да су исказани предикатом било да су исказани предикатовим аргументима у позицији субјекта или објекта. Њиме се указује на рашчлањивост укупног и неодређеног објекта квантификације, замишљеног у деловима који га чине а не у целини. Партитивно значење прилога *йосѿейено* организовано је према критеријуму временске линеарности, којим се уређују скупови по растућим својствима, слично као код редних бројева и прилога (типа: *йеѿи*, *йеѿоро*), али за разлику од њих, прилогом *йосѿейено* се не издваја ни један, па ни последњи члан скупа (*йеѿи* — последњи у низу од пет),

нити се одређује сам скуп као уређени низ (*йеџоро*) (исп. Пипер 2005: 874–877).

6.4. Својство рашчлањивости, дистрибутивности и сукцесивности, које исказује прилог *йосџейено*, представља инхерентно својство сложене ситуације, која се зависно од комуникативног циља, може реализовати у виду предикатског садржаја и/или у виду садржаја предикатских аргумената. Ова могућност попуњавања семантичке и синтаксичке валентности предиката и/или семантичке валентности његових аргумената остварује се на основу два типа семантичких правила којима се регулише сфера деловања нетривијалних значења прилога *йосџейено*, као и његова граматичко-семантичка спојивост, што показују бројне варијанте представљене у приложеној табели.

6.5. Услови примене семантичких правила могу бити засновани на више фактора, а у раду је показана заснованост на граматичком облику речи, на синтаксичким конструкцијама (посебно на моделу управљања, на модалним и безличним конструкцијама) и на спојивости (посебно семантичкој, представљеној у виду различитих семантичких типова предиката: процес, збивање, стање, радња). Показало се да у већини случајева наведени фактори не делују изоловано него у комбинацији. Бројни граматичко-семантички услови реализације значења и функције прилога *йосџейено* у приложеној табели су представљени као варијанте основних типова условљених општим граматичким именским и глаголским категоријама: множине и једнине односно несвршености и свршености.

**ПРИЛОГ ПОСТЕПЕНО — ГРАМАТИЧКО-СЕМАНТИЧКИ УСЛОВИ
РЕАЛИЗАЦИЈЕ ЗНАЧЕЊА И ФУНКЦИЈЕ**

МНОЖИНА		ЈЕДНИНА	
НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ	НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ
<p>+ радња / процес + хумано: Националисти <i>йосійейено</i> преузимају власт (Афоризми и афористичари 3, Алма, Београд, 2005); У Европу /ми/ улазимо <i>йосійейено</i>. Интелектуалци и криминалци већ су се аклимагизовали (Афоризми и афористичари 9, Алма, Београд, 2007); Икодиновић је све дуже будан, а лекари му <i>йосійейено</i> смањују дозу седатива (Блиц); Ми смо тренутно у повољнијем положају и то радимо <i>йосійейено</i> (Блиц); На послу ћете /ви/ имати много проблема, али ћете их решавати <i>йосійейено</i> (Блиц);</p>	<p>+ радња / процес + хумано: Израелски премијер Аријел Шарон данас је наредио израелској војсци да <i>йосійейено</i> повуче своје снаге из града Рамале (Дневник);</p>	<p>+ процес + апстрактни појам: Нашавши се у новом окружењу, контексту, термин <i>йосійейено</i> губи своју синтагматску независност (Ђорђе Оташевић: Нове речи и значења у савременом стандардном српском језику, Алма, Београд, 2008); Процес образовања феминатива текао је <i>йосійейено</i> па се још и данас среће више начина на који се ови појмови именују (Ђорђе Оташевић: Нове речи и значења у савременом стандардном српском језику, Алма, Београд, 2008); Тај круг се брзо ширио и <i>йосійейено</i> прерастао у читав књижевни покрет, спонтано назван Афористички покрет Србије (Афоризми и афористичари 9, Алма, Београд, 2007); Хаосу њему се <i>йосійейено</i> стишавао (Мил. В., РМС 6);</p>	<p>+ збивање + фазни гл. + гл. име-ница у позицији субјекта: <i>Посійейено</i> ми је чекање поставило права забава — разбрајам кола по маркама, по бојама, по ознакама градова (Мушке приче, Алма, Београд, 2007);</p>

МНОЖИНА		ЈЕДНИНА	
НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ	НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ
<p>+ радња / процес + хумано / апстрактни појам + фазни гл. по-чети:</p> <p>Одмах је увидела да одласци код његанису свакидашњи, по-чео је <i>јосићено</i> да јој открива животе сликара на најнеобичнији начин (Марина Златковић, Сећања једне лутке, Алма, Београд, 2008); Онда су се они почели <i>јосићено</i> и насељавати на Балканском Полуострву, истребљујући или поти-скујући пред собом романске староседеоце (Станоје Станојевић, Историја Босне и Херцеговине, Алма, 2008, репринт издања из 1909); Услед тога, што су се код имућнијега му-слиманског елемента стале развијати потребе и што је <i>јосићено</i> почео продирати мо-деран луксуз, били су бегови приморани да се задужеју (Станоје Станојевић, Историја Босне и Херцеговине, Алма, 2008, репринт издања из 1909);</p>	<p>+ радња / процес + живо:</p> <p>Младе ларве . . . се <i>јосићено</i> преобразе у младунце сличне родитељу (Станк. С., РМС 4).</p>	<p>+ процес + апстрактни појам + квантификатор:</p> <p>Најпошље га и глас изневјери. Из високоганкога пређе у сурови, некако дивљи и све <i>јосићено</i> опадаше, док се не промијени у промукли, шиштави и најпошље тихи, шапатљиви (Светозар Ђоровић: Приповетке, Алма, Београд, 2008);</p>	<p>+ процес + хумано у позицији субјекта:</p> <p>Из почетка је викао, љутио се, претио, али се <i>јосићено</i> свик-неи мирно преда судбини (Дом., РМС 4); Ожанка је, онако не-жна, <i>јосићено</i> увела као цвет (Мушке приче, Алма, Београд, 2007); [Рука] се <i>јосићено</i> оспособила да ради и замрше-није послове (Пов. 1, РМС 4);</p>

МНОЖИНА		ЈЕДНИНА	
НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ	НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ
+ радња / процес + хумано + квантификатор у позицији објекта: Они све раде тихо и темељно, <i>йосџейено</i> , по етапама, без журбе (Мушке приче, Алма, Београд, 2007) — попуњавање предикатове валентности прилогом <i>йосџейено</i> истакнуто је предлошко-надежном синтагмом <i>йо ешайама</i> ;	+ процес + фазни гл. + хумано + квантификатор у позицији субјекта: <i>Йосџейено</i> су сви престали да се друже са Борисом осим једног, нешто млађег дечака (Сузана Дојчиновић: Душама повезани, Алма, Београд, 2008);	+ процес + неживо: Дим ... загуши сва чула и одузме способност реаговања — <i>йосџейено</i> претварајући стан у један велики огањ? (Весна Денчић: ИНверзије, Алма, Београд, 2005); — временска суцесивност и дистрибутивност објекта; Сало са руку, стомака и бутина <i>йосџейено</i> се топило, тако да је већ могла да уђе у гардеробу два броја мању (Весна Денчић: ИНверзије, Алма, Београд, 2005);	+ радња + апстрактни појам: Смрт је ушла. Сада врата затварају украде и успомене (Најкраће приче 2003, Алма, Београд, 2004);
+ радња / процес + хумано + квантификатор у функцији интензификатора: Сасвим полако, <i>йосџейено</i> , јели смо лажну чоколаду, слушали лажне вести (Најкраће приче 2003, Алма, Београд, 2004) — <i>йолако</i> и <i>йосџейено</i> контактни синоними;	+ процес + неживо + квантификатор у позицији субјекта: Приликом једног катаклизма континент на коме је било то језеро распао се на два дела који су се раставили <i>йосџейено</i> (Петр М., РМС 2);	+ процес + гл. им. у позицији субјекта: Људе <i>йосџейено</i> осваја уверење да се у комуни поистовећују лични и заједнички интереси свих (Пол.1958, РМС 4); Неће све јединице ... одмах добити нове аутоматске пушке, већ ... ће преоружавање ићи <i>йосџейено</i> (Данас);	
+ радња / процес + модални гл. + безл. конструкција: Вежбе нишањња треба вршити с почетницима <i>йосџейено</i> (Стрел., РМС 4);	+ процес + апстрактни појам + безлична конструкција: Француска је предложила својим партнерима у Европској унији да се <i>йосџейено</i> укину санкције које угрожавају српски народ (Глас јавности);	+ процес + безлична конструкција: Тако је отклоњена свака дилема да ли ће се ванредно стање укидати постепено (Вечерње новости); <i>Йосџейено</i> се уређивао и парк (Данас);	

МНОЖИНА		ЈЕДНИНА	
НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ	НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ
<p>+ радња / процес + хумано + пассивна конструкција: Прави идеолози и шефови странке постепено бивају <i>иошнучи</i> од вештијих тактичара, од људи веће савитљивости (Јос. Б., РМС 6);</p>	<p>+ радња / процес + апстрактни појам + безлична конструкција + модални гл.: Убедљива победа Грујевог ... Албанцима отвара могућности за подношење списка са новим захтевима којима би се <i>иошнучено</i> могло стићи до потпуног растурања државе (Вечерње новости); Оценио је да до помирења тих двеју политичких опција мора да дође, али <i>иошнучено</i> (Вечерње новости); Према предлогу Комисије, минимални ниво акција на цигарете требало би <i>иошнучено</i> да се повећа (Вечерње новости);</p>	<p>+ процес + хумано: Фидел Кастро се <i>иошнучено</i> оповрава (Дневник); Чугаљ је ... <i>иошнучено</i> губио и последње људске обзире (Пол., РМС 4); Тело му се <i>иошнучено</i> навикавало на тирању (Вучо, РМС 6); У том мраку седим или стојим на дрвеном сточићу и <i>иошнучено</i> се опустам (Алма, Београд, 2007); Од додира, уснуло тело <i>иошнучено</i> се отварало (Весна Денчић: ИН-верзије, Алма, Београд, 2005);</p>	
<p>+ радња / процес + хумано + квантификатор у субјекатској синтагми: Читав аудиторијум <i>иошнучено</i> се палио и расламсавао (Пип., РМС 4);</p>		<p>+ радња + хумано: Сад је ... пажљиво и <i>иошнучено</i> пуно шупљине пред вратима ... стргама папира и крпе (Лал., РМС 6);</p>	
<p>+ радња / процес + хумано + део тела: Образи му се <i>иошнучено</i> пале (Јевт., РМС 4);</p>		<p>+ радња + неживо + квантификатор + пасив: Мислио сам о томе како се <i>иошнучено</i> сва Србија прекрива мрежом партизанских одреда (Чол., РМС 4);</p>	

МНОЖИНА		ЈЕДНИНА	
НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ	НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ
+ радња / процес + хумано + неживо, предмет: Човек који је био упрегнут у десну страну имао је вертикална уста, из њих су вирили листови папира који су се, <i>пошпейено</i> смањивали (Доња страна приче, Алма, Београд, 2004);		+ збивање + апстрактни појам: Бећарац . . . се <i>пошпейено</i> издвајао . . . из ругалица . . . обогаћујући их и ослобађајући им теме (Леск. М., РМС 4); У њој [души] <i>пошпейено</i> [се] ствара мржња према ономе који га је тако окувао, заробио (Ранк., РМС 4); Иза тог тематисања нико не осећа једну лаж која се <i>пошпейено</i> рађа (КН 1958, РМС 6) — временска сулцес. а у 1. пр. и дистрибутивност субјекта	
+ радња / процес + апстрактни појам у позицији субјекта: По рођењу, доминира стање опште узбуђености из ког <i>пошпейено</i> настају одређене емоције (Свет); Афоризми су полако и <i>пошпейено</i> освајали и људе и простор (Афоризми и афористичари 10, Алма, Београд, 2008);		+ итеративност + радња + неживо: Сунђер нагопљен пеном <i>пошпейено</i> је гребуцкао остатке са плења (Најкраће приче 2002, Алма, Београд, 2003);	
+ збивање + квантификатор у позицији субјекта: Све се некако десило <i>пошпейено</i> , логично. Да је желео могао је поступити другачије, али није (Марина Златковић: Сећања једне лутке, Алма, Београд, 2008);		+ фазни гл. + процес + неживо: Нова држава, жељена и кована у звијезде — <i>пошпейено</i> , постајала је гадан сплет кврга које неко, подмукао и грабежљив, стеже издалека (Лал., РМС 2) — дистрибутивност именског дела предиката;	

МНОЖИНА		ЈЕДНИНА	
НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ	НЕСВРШЕНОСТ	СВРШЕНОСТ
<p>+ стање + хумано + квантификатор у позицији субјекта: Све ово <i>пошћено</i> је досадило Андрејеви (Руски хумор и сатира, Алма, Београд, 2007);</p>			
<p>+ уз гл. им. у функцији субјектске синтагме: <i>Пошћено</i> повлачење САД-а из Ирака (Блиц); у функцији објектске синтагме: Одласка на власт 2001. године /он/ заговара <i>пошћено</i> одвајање Баскије од Шпаније (Вечерње новости).</p>			

МОДИФИКАТОРИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ОЧЕКИВАНОСТИ*

1.0. Предмет разматрања у овом делу је модификаторска функција лексичких јединица са нетривијалним категоријалним значењем очекиваности, чији се смисао у виду компонената значења реализује у неким функцијским и пунозначним лексичким јединицама. Од функцијских јединица имамо у виду партикуле и предлоге типа: *само, не, осим, сем, умесџо* и сл., а од пунозначних лексема, квантификаторе типа: *мало, много, рејџко, честџо, сав, цео*, параметарске придеве типа: *велики, мали, млад, сџар, лей, ружан* и сл. и глаголе типа: *осџаџи, задржати се, сачувати се, ојсџаџи* и сл.

1.1. Код партикула, предлога и глагола наведеног типа категорија очекиваности реализује се у виду пресупозиционих компоненти значења, које представљају редуковане предикације¹ са значењем очекиваности, супротности и одрицања. Јединице наведеног типа у пропозицији сажетог, кондензованог исказа реализују нетипична, нетривијална значења и функције и померену сферу деловања. Међутим, сложени садржаји компонената њиховог категоријалног значења очекиваности на дубинском нивоу могу се представити предикацијама на следећи начин:

- (1) *Само* је Милан дошао (→ а други нису дошли → упркос очекивању/очекивања);
- (2) Сви су дошли *сем/осим Милана* (→ а Милан није дошао → упркос очекивању/очекивања);

---

* В. Ристић 1996.

¹ Појам „редукована предикација“ преузимамо од Стојановић (1996), која позивајући се на Лича, поред појма „главна предикација“, употребљава још и појмове „уклопљена предикација“ и „редукована предикација“. Појам „редуковане предикације“ односи се на појаве у којима се позиција једне предикације у семантичкој хијерархији информација редукује на позицију обележја, семантичке компоненте аргумента, а не на позицију аргумента као у случају уклопљене предикације. Тако се у пропозицији сажетог, кондензованог исказа јављају елементи који функционишу као семантичке компоненте, а имају структуру предикације. Редукована предикација може да садржи и друге предикације (или редуковане или уклопљене), које често могу да се јаве у дефиницији њихових лексичких експонената (исп. Стојановић 1996: 15).

- (3) *Уместо Милана* дошао је Драган (→ а Милан није дошао → упркос очекивању/очекивања);
- (4) Дошао је *не* Милан него Драган (→ а Милан није дошао → упркос очекивању/очекивања);
- (5) Милан је *отишао* на вечери (→ а није отишао → упркос очекивању/очекивања).

1.2. Дубинске предикатске структуре² показују парадигматску уређеност у виду везничких и предлошко-падежних решења (супротни везник *a* и концесивни, допусни предлог *упркос* са дативом или генитивом). Примери са назначеним типом лексема у површинској структури не чине парадигму по формалној уређености него су обједињени заједничким смислом 'очекиваности', коме, како показује сложена дубинска предикација, одговарају већ поменута базична значења — значење супротности, одрицања и очекиваности. Реконструкција ових предикација на дубинском нивоу не може показати све информационе вредности лексичких експонената ових редуција, па се, за успешно истраживање феномена у вези са категоријалним смислом очекиваности, поступак предикационе анализе мора комбиновати са компонентном анализом.

1.3. Наше истраживање показало је да се као експоненти редуковане предикације са смислом очекиваности јављају функцијске и пунозначне лексеме различитих лексичко-граматичких врста. Оне у површинској структури исказа заузимају најразличитије позиције, али са становишта актуелне сегментације исказа увек се јављају у његовом комуникативном фокусу, у рематској позицији. Зато комуникативна улога лексичких експонената категорије очекиваности не зависи од интонације. Информације о рематичности речи овог типа јесу лексичке карактеристике и морале би се представљати у лексикографској обради одговарајућих лексема.

1.4. Тако се категорија очекиваности као комуникативна смисаона категорија реализује у виду „скривене граматичке категорије“ у исказима одређеног типа.³ Општа карактеристика оваквих граматичких категорија јесте та да се у површинској структури исказа не

² Појам дубинске структуре узимамо у смислу Апресјановог модела дубинске семантике; исп. Апресјан I, II 1995.

³ Појам „скривена граматичка категорија“ или „криптотип“ преузели смо од Булигина–Шмељов (1997: 25–35). Овом појму поменути аутори супротстављају појам „отворена граматичка категорија“ или „фенотип“, која се реализује у површинској структури исказа у виду граматичке особености одређене класе јединица (нав. дело: 25).

реализују граматичким средствима, него семантичким компонентама одређених лексичких јединица. Речи — лексеме које садрже у свом значењу компоненте са смислом очекиваности одликују се нетривијалном функцијом модификације која се испољава у виду правила употребе и интерпретације експлицитних средстава негације, јер носе у себи скривено одрицање.

2.0. Лингвистички и ванлингвистички услови, у којима назначени типови лексичких јединица реализују смисао очекиваности, као комуникативну, ванјезичку категорију⁴, и функцију модификације значења пропозиције, могу се одредити као ситуације у којима се актуелизује опозиција нереализованог, а очекиваног садржаја у односу на реализовани садржај, да би се на одговарајући и стилски начин исказали сложени когнитивни и прагматски садржаји. То се на језичком, пропозиционом плану „избора алтернатива“ реализује не само као супротност него и као одрицање.

2.1. У досадашњој српској и руској лингвистичкој литератури појам очекиваности помиње се у вези са неким појавама у језику, а у србистици је овом појму посвећен обиман и исцрпан рад М. Ковачевића у вези са проблемом експективних зависних реченица и синтагми с предлогом *умесѿо* (*месѿо*, *намесѿо*).⁵ Ковачевић наведене јединице доводи у везу са супротним реченицама и са значењем супротности која се заснива на контрасту реализованог и очекиваног садржаја. Овакав тип супротности аутор означава термином „експективност“, преузетим из србистичке литературе (Ковачевић 1997: 25).

⁴ У вези са оваквим ванјезичким категоријама има се у виду онтологијска класификација која се разликује од унутар језичке категоризације. Унутар ове прве не јављају се ограничења лексичке спојивости ни правила међусобног утицаја значења и модификације значења, нити се јављају класе јединица са формално реализованим граматичким значењем, него се граматичка значења остварују као „скривене граматичке категорије“, као „криптотипи“. Унутар језичке категоризације јављају се ограничења лексичке спојивости, правила семантичког слагања и правила модификације значења, као и класе јединица са формално израженим граматичким значењем („отворене граматичке категорије“ или „фенотипи“). Међутим, и за једне и за друге типове граматичких категорија веома је важна семантичка спојивост заснована на заједничким општим семама јединица које се повезују на синтагматском и синтаксичком плану (Булигина–Шмељов 1997: 35).

⁵ У наведеном раду је дат историјат изучавања синтагми и зависних клауза с предлогом *умесѿо* (*месѿо*, *намесѿо*) у србистици; затим се утврђује њихово значење и функција замењивања, па и значења супротности (Ковачевић 1997: 21–23). О експективности као „ексептивном“ односу између формализованог и кореференцијалног конституента у вези са проблемом синтаксичке кореференцијалности исп. Васић 1998: 79–86.

Термин „експективност“ употребио је М. Радовановић, такође у вези са падежним конструкцијама девербативних именица с предлогом *уместио* и везничким елементом *уместио да*, констатујући да се супротност наведеног везничког елемента заснива на пресупозицији типа експективност. „Пресупозиција типа експективност“, по Радовановићу, „најчешће се ту односи на друштвеним конвенцијама предвиђене облике понашања који се у одређеним ситуацијама унапред очекују, но ... обавезно изостају“ (Радовановић 1977: 135).

2.2. Смисао експективности, очекиваности⁶, код оба наведена аутора, разматра се само у вези са синтагмама и клаузама одређеног типа, чији је заједнички елемент у површинској структури лексичка јединица *уместио* (*местио*, *наместио*). „Експективно значење као значење неоствареног очекивања у српском језику увијек имају синтагме с приједлозима *мјестио*, *умјестио* и *намјестио* ... Значење експекције примарно је значење и зависносложених реченица с везницима *умјестио да* и *умјестио иштио*“ (Ковачевић 1997: 29).

Тако се експонентом смисла очекиваности у исказима наведеног типа може сматрати лексичка јединица *уместио* и њени варијантни облици. На овакву „специфичну улогу предлога као својеврсног површинског сигнала одређене врсте базичног реченичног значења“, односно као „комбинаторичне варијанте дубинског везничког елемента“ указује М. Радовановић (1977: 145), а ми бисмо ову специфичност проширили и на већ истакнуте типове лексике: на партикуле, кванторске речи, параметарске придеве и на неке лексичко-семантичке групе глагола, зато што се и они јављају као сигнали базичног реченичног значења очекиваности.

3.0. Лексичке јединице као експоненти смисла очекиваности реализују пресупозиционе компоненте значења и представљају својеврсне „кондензаторе“ сложених комуникативних садржаја. За правилну интерпретацију ових садржаја није довољно утврдити само граматичке карактеристике лексичких јединица и њихових конструкција, него се мора одредити смисао и улога њихових пресупозиционих компонената значења.⁷

⁶ Даље у тексту уместо термина „експективност“ употребљаваће се, у истом значењу, углавном термин „очекиваност“, јер се овај термин домаћег порекла уклапа у номенклатуру домаћих термина за појаве на истој равни, типа: намера, циљ, узрок, супротност, одрицање и сл.

⁷ „Интерпретацију реченичних кондензатора ... одређује и инхерентна лексичка семантика остварених језичких јединица, односно спој двеју или више инхерентних лексичких семантика које чине дати исказ“ (Радовановић 1977: 144). Наро-

3.1. Сложени смисао очекиваности код предлога, партикула и глагола наведеног типа остварује се обавезно уз елементе смисла одрицања, негације, којим се одриче реализација очекиваног садржаја. Очекивани садржај, који носе у свом сазнању учесници комуникације, не мора бити унапред установљен, предвиђен неком нормом и сл., него може бити установљен у самој ситуацији комуникације на основу знања о ситуацији. Он се јавља у опозицији према реализованом садржају који се најчешће исказује потврдном формом исказа. Међутим, у комуникативном фокусу налази се очекивани садржај било да је експлицитан у форми исказа (предикације) или у виду семантичке компоненте неке лексичке јединице у исказу. Овакву његову рематску позицију сигнализира присуство експлицитне или имплицитне негације, чије ћемо опште карактеристике и функцију модификације, битне за реализацију смисла очекиваности, представити у даљем излагању.

3.1.1. Одррицање или негација спада у модификаторе типа деривационо семантичких оператора, који се односе на елемент у позицији комуникативног фокуса, при чему овај оператор истиче његову комуникативну релевантност и истовремено образује нове елементе значења. Улога негационог оператора зависи од тога да ли се реализује као општа (модална) или као делимична (диктална) негација (Шатуновски 1996: 64).

Модалним одрицањем негира се модална компонента значења, глаголска компонента са смислом '(ја знам да) нешто јесте, постоји (у стварности)' (исп. Петар је *оћйућовао* : Петар *није оћйућовао*). У случају дикталног одрицања у фокусу овог типа модификације је само нека од компонената која је подређена предикату, а која може припадати и његовим аргументима, и она подлеже сфери деловања негације (Петар *није оћйућовао* (до града *аућомобилом*) него је отишао (пешке)) (исп. нав. дело: 68). Оптимални услов за реализацију негације јесте постојање две алтернативе, што се у језичкој употреби постиже сужавањем броја алтернатива. Ово сужавање може бити реализовано у форми супротстављености (*Дошао је Петар а не Марко; Петар не сјава него учи*). При томе негирани делови конструкције „одбацују“ а потврдни делови „одабирају“ једну од могућих или очеки-

---

чито су занимљиви случајеви у којима се у функцији „кондензатора“ дубинске предикације јављају глаголи у позицији доминирајуће предикације исказа (гл. типа *оћйаћи, задржати се, сачувати се, оћйати*), а на неке појаве површинског остваривања дубинске негиране реченице у вези са употребом глагола из семантичке класе „психолошког дистанцирања“, типа: *сјасћи се, клонити се, осигураћи се* и сл., указао је М. Радовановић (нав. дело: 149).

ваних алтернатива. Употреба потврдне или одричне форме условљена је комуникативно-прагматским циљевима (нав. дело: 63).

Постоји разлика у броју могућих алтернатива између модалног и дикталног одрицања. При модалном одрицању садржаја '(ја знам да) (нешто) јесте, постоји (у стварности)' јавља се само једна алтернатива '(нешто) није'. Свако диктално одрицање може имати, и по правилу има, већи број алтернатива (Ако нешто није црвено, може бити жуто, плаво и сл.; Ако није дошао Петар, могао је доћи Марко, Павле и сл.). Зато се код овог одрицања могу појавити проблеми у погледу правилне интерпретације остварене алтернативе, мада у већини случајева постоје сигнали који овакве проблеме и двосмислености отклањају (исп. нав. дело: 70).

3.2. У реализацији дубинског делимичног (дикталног) одрицања управо се предлози, партикуле и глаголи са значењем очекиваности јављају као средства за ограничавање броја алтернатива и као сигнали за правилну интерпретацију негираних садржаја и отклањање могућих проблема.

4.0. Сложени категоријални смисао очекиваности и функција модификације значења другачије се реализује код квантификатора и параметарских придева типа: *мало, много, рејко, често, сав, цео, мали, велики, лей, ружан* и сл. Компоненте очекиваности реализују се у пропозицијским, асертивним компонентама њиховог значења, па јединице овог типа реализују значење и функцију модификације на уобичајен тривијалан начин. Системност реализације смисла очекиваности код овог типа лексике може се представити на нивоу површинске семантике у пољу квантитета или својства. Лексема наведеног типа, које обично чине антонимијски пар, исказују малу / велику количину / меру или мали / велики степен својства. Искази са лексемама овог типа актуелизију информацију да је квантификована множина мања / већа од уобичајене, нормалне или да се својство појављује у мањем / већем степену од уобичајеног, очекиваног, нормалног, а не информацију о количини / степену нечега. Само постојање квантификоване множине или степенованог својства реализује се у пресупозицији исказа (исп. Булигина–Шмељов 1997: 201).

4.1. Поље простирања квантитета или својства код лексема наведеног типа подељено је у три зоне, па се у вези са њиховом употребом јављају три алтернативе: 'више од норме', 'средња вредност, норма', и 'мање од норме'. Компоненте смисла очекиваности реализују се у тачки семантичког простора 'средња вредност (својства), норма' која је имплицитно присутна код лексема наведеног типа, као

полазна, апсолутна вредност. Тако се смисао очекиваности остварује и као устаљена мера, норма за нешто што је уобичајено, нормално, као полазна мера у пољу простирања одређеног квантитета или својства. Квантификатори и придеви наведеног типа функционишу у антонимијским паровима актуелизујући мању / већу количину или мањи / већи степен својства од уобичајене, очекиване мере, па реализују не само значење супротности него и значење одрицања. Уз компоненте категоријалног смисла очекиваности лексеме наведеног типа реализују и прагматске компоненте типа 'што је недовољно' или 'што је претерано', што исказима са оваквим јединицама даје и извесну стилску обојеност (исп. Шатуновски 1996: 69). Истраживање је показало да се чланови антонимијског пара са смислом 'мање од уобичајеног, нормалног' одликују већим степеном рематичности и јачом стилском обојеношћу (исп. Булигина–Шмељов 1997: 202–203).

4.2. Квантификативна оцена исказана речима наведеног типа даје се у односу на претпостављену норму, а не у односу на било коју полазну меру, што компонентама категорије очекиваности у речима наведеног типа даје апсолутнију вредност (исп. нав. дело: 204).

5.0. Овакве и сличне лексикализације садржаја којим се примарно исказују одступања од норме, од очекиваног садржаја, односно којима се исказује неоствареност нормалног, очекиваног садржаја, показују да се такви садржаји, због своје актуелности, а и због своје комплексности, исказују, стављају у фокус комуникације лексичким, а не граматичким средствима. Зато карактеристике категорије очекиваности, као „скривене граматичке категорије“ са сложеним значењем, можемо и морамо тражити и анализирати у лексичким, а не у граматичким јединицама одређеног типа. На основу чињенице да лексички експоненти ове категорије реализују и смисао супротности и одрицања, категорију очекиваности можемо сматрати и као посебан, иако скривени вид, исказивања наведених садржаја дубинске семантике.

5.1. Имплицитно присуство негације у квантификаторима и придевима са смислом очекиваности испољава се у ограничењу правила употребе експлицитне негације и на формалном и на семантичком плану. Оваква њихова модификаторска функција мора се имати у виду и у лексикографском и у граматичком приступу овом типу лексике.

5.1.1. Тако, параметарски придеви неутралишу компоненту одрицања код негације, па негација уз параметарске придеве, који примарно исказују негацију нормалног, очекиваног својства, не реализује значење одрицања него значење прецизирања својства на скали. Ис-

кази типа: *Он није висок*, *Он није ружан* не негирају својство као такво, не потврђују дисјункцију алтернатива ('Он је ниског или средњег раста'), ни „средњу, нормалну меру раста“, него прецизирају именована својства у смислу степена, померајући их према супротном делу скале и сужавајући њихов дијапазон близу средње вредности скале, близу норме. Негирани придеви реализују смисао свог антонимског пара, али не и степен његовог својства, па исказ: *Он није висок* значи 'Он је низак (али не претерано, прекомерно)', а исказ: *Он није ружан* значи 'Он је леп (али не сасвим)'.

5.1.2. Померање квантитета неког својства према норми, а не према крајњим тачкама скале остварује се и другим граматичким и лексичким средствима, облицима компаратива: *виши / ружнији човек*, или префиксалним лексемама: *повисок / поружан човек*, нпр. Које ће средство бити употребљено у некој ситуацији зависи не само од степена испољености датог својства, него и од комуникативно-прагматских потреба, при чему се употребом одричних облика одговарајућих потврдних постижу нарочити прагматски ефекти. Да би се указало на реализацију средње, нормативне вредности, на нормални, очекивани степен својства, неопходно је одрицати обе „крајње“ алтернативе, оба крајња степена својства исказана антонимијским паром придева: *Он није ни низак ни висок*, *У собу је ушао човек ни леи ни ружан* и сл. (исп. Шатуновски 1996: 70).

ПАРТИКУЛЕ У ФУНКЦИЈИ
МЕТАТЕКСТУАЛНИХ ОПЕРАТОРА
(*наводно, буквално, дословно, једносīавно,
īросīо, најросīо*)*

1.0. Надовезујући се на наша досадашња истраживања општих карактеристика партикула (Ристић — Радић-Дугоњић 1999: 93–127; Ристић 2004а: 505–514) и појединачних њихових карактеристика (нав. дело: 128–146; Ристић 2004: 99–110), у овом делу биће представљен лексички и граматички статус следећих партикула: *наводно, буквално, дословно, једносīавно, īросīо и најросīо*.

1.1. Оне се примарно јављају у функцији метајезичких оператора као лексички експоненти скраћених, надређених реченица чији су предикати глаголи говорења: *наводно* 'како неко каже', 'како кажу'; *(на)īросīо, једносīавно, буквално, дословно* 'онако како је казано, речено (и никако другачије)'. Нпр.:

- (1) На свадбеној гозби било је *наводно* више од стотину званица (Речник САНУ);
- (2) Она је по мишљењу господина професора била *најросīо* генијална (Речник САНУ);
- (3) Овај човек је *īросīо најросīо* варалица (Речник САНУ);
- (4) Она *једносīавно* хоће да се уда (Речник САНУ) — 'што је нормално, што треба прихватити';
- (5) Од тог тренутка, постепено, *буквално* се избезумљавам (Речник САНУ) — 'што није претерано рећи';
- (6) Писање Ивана Козарца можемо заиста *дословно* назвати писањем крвљу (Речник САНУ).

Партикуле овог типа исказују однос говорника према информацији коју садржи пропозиција у смислу њене изворности (пр. 1, 26 и 35) и/или фактивности (пр. 7 и 8) (парт. *наводно*) и у смислу њене категоричности (остале парт.). На комуникативном плану овај однос се код партикуле *наводно* реализује као дистанцираност говорника од садржаја (фактивности) исказа, а код других партикула као наглашена увереност говорника у категоричност садржаја исказа. Све ове партикуле покривају нека општа места у комуникацији и упрошћавају формалну структуру текста / дискурса, усложњавајући његов имплицитни садржај, што их на метајезичком плану представља као својевр-

---

* В. Ристић 2006б: 206–216.

стан текст о тексту (исп. Велчић 1987: 45–47). Њима се наглашава одређени говорни поступак, без обзира на тему саме пропозиције и дужину комуникативне јединице, па их као метајезичке јединице можемо именовати термином „оператори говорног поступка“.

1.2. У моделу семантичке структуре исказа компоненте дистанцираности и уверености (недистанцираности) морале би се представљати наредо са интенционалним компонентама и пропозицијским садржајем, а партикуле које их означавају морале би се представити као комуникативни реченични конституенти посебног типа (исп. Поповић 1990: 33–34).

Тако су према значењу наведених партикула издвојена два модела:

I. Милан је, *наводно*, изгарао на послу

НАВОДНО (P) = 'Саопштавам (P) дистанцирајући се од (садржаја, фактивности) (P)';

II. Милан је *јросіо* изгарао на послу.

ПРОСТО (P) = 'Саопштавам (P) инсистирајући на категоричности (P)'.¹

2.0. Да би се представиле лексичке и граматичке карактеристике партикула у наведеним моделима, најпре ће се истаћи њихове опште карактеристике значајне за саму тему.

2.1. Основне карактеристике партикула као непроменљивих граматичких (функцијских) речи већ су утврђене у досадашњој литератури (в. Ристић — Радић-Дуговић 1999: 93–127, 128–146 и литературу о партикулама). Партикуле овог типа у ранијим нашим истраживањима сврстане су у модалне партикуле са значењем коментара. Оне, као експлицитни когнитивни модуси са различитим смислом, осим примарног значења, реализују бројна секундарна значења којим се модификује садржај пропозиције, а често и проширује, увођењем нових експресивно-прагматских елемената примерених одређеној комуникативној ситуацији. Неки од њих указују на говорне стратегије у реализованом дискурсу. Све ово показале се у анализи различитих примера из корпуса¹.

¹ За корпус су узети примери из Речника САНУ (за партикуле *буквално*, *дословно*, *наводно* и *најросіо*) и Речника МС (за партикулу *јросіо*); затим примери из транскрибованих телевизијских ток-шоу емисија Б92, Утисак недеље водитељке Оље Бећковић (скр. Б92 Бећ.) и емисије Тимофејев водитеља Александра Тимофејева (скр. Б92 Тим.), као и из два интервјуа из НИИ-а 2005: Добрила Ненадића и Драгана Мићановића (скр. НИИ Нен. и НИИ Мић.); в. извори. Уз све примере наводићемо и значења, као и функције које се реализују у контексту, а којима се допуњавају запажања и анализе дате у главном тексту рада.

2.2. Партикула *наводно*², како је већ речено, исказује дистанцираност говорника и/или његову резервисаност у погледу фактивности пропозиције, а партикуле *дословно*, *буквално*, *ћросіо*, *наћросіо* и *једноставно* истичу категоричност садржаја пропозиције или је ограничавају на актуелне елементе дате комуникативне ситуације. Уз изнето основно значење оне имплицирају различите садржаје комуникативног и прагматичког плана (в. значења која су у виду имплицитних коментара наведена уз примере) (исп. нав. дело: 97, 100–101). По илокуцијској снази сврстали смо их у експоненте говорног чина коментара, који се јавља као подтип обавештајног, информацијског говорног чина (в. нав. дело: 120–121, 123–124). Коментаром се сигнализира адресату у ком смислу се у одређеној ситуацији актуелизује дата информација, при чему се обавезно реализују и одређени експресивно-прагматски садржаји (што је уз пр. и назначено).

2.3. Тако партикула *наводно*, осим дистанцираности говорника (пр. 1, 26 и 35), често реализује и значење сумње, несагласности, неверице:

(7) Увек су ми сумњиви ти неки хуманисти који *наводно* имају разумевање за све људе (НИН Нен.) — 'што им се не може веровати'; (8) Не, било је речено да студио, *наводно*, не може да издржи, вероватно као и овај студио, да не може да издржи [инвалидска] колица (Б92 Тим. 12. 2.) — 'у шта се може сумњати' (исказ особе са инвалидитетом која је учествовала у емисији).

Партикуле типа *ћросіо* (како ће се ова група даље у тексту називати), осим истицања категоричности у смислу 'то и ништа друго', 'тако и никако другачије', 'толико и ништа више' (пр. од 2 до 6), јављају се и као сигнали одређених комуникативних стратегија, а у примерима који следе то је стратегија убеђивања:

(9) *Просіо*, знате оно, у дилеми да ли чините, јер заиста као човек сам против тога [пиратерије] ... али чините нешто за своју струку, нисам се осећала тако лоше (Б92 Бећ.) — 'право да кажем, право рећи, истину говорећи'; (10) Не може се почети од културе, то је потпуно јасно. Дакле, и ми морамо *наћросіо* да поштујемо редослед и мислим да и људи из културе, то им тешко пада (Б92 Тим 12. 2) — 'што није неоствариво, што није превелик захтев'.

² Код Мразовић — Вукадиновић партикула *наводно* је сврстана у модалне партикуле 1, а партикуле типа *ћросіо* у модалне партикуле 2, па се оне у модалном значењу употребљавају самостално као надређени реченични делови (413–414), али се партикуле типа *ћросіо* јављају и као саставни делови неког реченичног дела, због чега се сврставају и у градуативне партикуле (441). Партикула *наводно*, за разлику од партикула типа *ћросіо* може се употребити и као одговор на да-не питање, сама или са глаголом говорења: *Зар је тај лажов још увек директор ћредузећа?* — *Наводно (тако кажу)*; (исп. Мразовић — Вукадиновић 1990: 409, одакле је узет и наведени пример).

3.0. Партикуле типа *ћросћо* према функцији и значењу могу се представити и као „одредбе категоризовања“ (исп. Ивић 1991), које, уз још неке прилошке и придевске изразе, ближе одређују видове категоризовања. Овакве јединице, како истиче М. Ивић, предупредују могућност дилеме око следећих питања: да ли је X још нешто осим Y; да ли је X у сваком погледу Y; да ли је X на најпримеренији начин Y (Ивић 1991: 29).³

Први случај потврђује пр.: (11) Писање никад нисам доживљавао као некакав кулук и аргатовање него *ћросћо* као игру, забаву и чисто чулно задовољство (НИН Нен.) — ’пре свега’; други случај пр. 3 и (12) Плашила се човјека ... којега су поступци сасвим неурачуљиви, који је *једноставно* луд (Речник САНУ) — ’може се слободно рећи’; а трећи случај илуструје пр. 2. Употреба одредбе категоризовања овог типа имплицира и појачајни, додатни коментар ’толико и ништа више’ који проширује констатацију „X је Y“ („X је Y; толико и ништа више“) (нав. дело: 30).⁴

3.1. Партикуле *буквално* и *дословно* као метајезички оператори, зависно од ситуације, указују у ком смислу се X потврђује као представник категорије Y (’у суштини’, ’у непренесеном, правом значењу’, ’у правом смислу речи’, ’у пуном смислу речи’ и сл.) (исп. нав. дело: 30), док се партикуле *ћросћо*, *наћросћо* и *једноставно* у неутралној ситуацији употребљавају у смислу имплицитног коментара ’само то и ништа друго’, ’само тако и никако другачије’, ’само толико и ништа више’. Овим другим партикулама, у примарној употреби и значењу, не указује се на прототипску категоричност која подразумева оно значење X-а које на максималан начин представља Y, као у случајевима употребе прототипских детерминатора *ћрави* и *идеалан* (исп. нав. дело: 31)⁵, него на прототипичност X-а који на просечан начин представља Y, као детерминатори типа: *нормалан*, *ћприродан*, *стћандардан*, *ћросечан*, *обичан* (исп. нав. дело: 34–35). Тако се употребом ових партикула саговорник позива на оно што је општепознато (као најчешће заступљено, свакидашње, ништа посебно, просечно),

³ Остајање у границама категорије Y исказује се, поред осталог, по овој ауторки и „прилогом“ *ћросћо* (Ивић 1991: 30).

⁴ М. Ивић овакву употребу прилога *ћросћо* илуструје примерима: *Он је ћросћо незналица*, *То је ћросћо формалносћ* (нав. дело: 30, нап. 2), код којих се заменом „прилога“ односно партикуле *ћросћо* еквивалентним придевима: *То је ћросћа формалносћ*, *То је ћука формалносћ*, уместо коментара „и ништа више“ истиче максимална заступљеност онога што именује Y (в. примере и коментаре и на стр. 33 наведеног рада).

⁵ О прототипским одредбама (детерминаторима) категоризовања типа: *ћрави*, *стћићичан*, *аућићенћичан* в. нав. дело: 31.

што је заједничко искуство о актуелној категоричности, чиме се, поред осталог, постиже и блискост у интеракцији са саговорницима.

4.0. Са семантичког аспекта све ове партикуле се сврставају у модалне партикуле које модификују, прецизирају и објашњавају садржај основне информације, а партикуле типа *јростіо* сврставају се и у градуативне партикуле када модификују или истичу неки део исказа (исп. Мразовић — Вукадиновић 1990: 441) (пр. 2, 3 и 12). Градуативне партикуле којим се појачава категоричност садржаја имају одредбени карактер, јер стоје уз неки реченични део у функцији одредбе категоризовања (*она је најростіо генијална, он је једностіавно луд, он је јростіо најростіо варалица = он је јрави, овејани варалица* — из пр. 2, 12 и 3), истичући у првом и другом случају заступљеност категорије на најпримеренији начин и у сваком погледу, а у трећем њен највиши степен заступљености у смислу 'нај-' (в. нап. 4). У оваквој функцији партикуле могу мењати место без промене смисла само заједно са делом који одређују. У свим другим случајевима, када реализују модално значење, партикуле, као самостални реченични конституенти, немају фиксирано место у реченици, али се најчешће јављају као делови интерполирани у њену структуру, у медијалној позицији (исп. нав. дело: 415–416).

4.1. Навешћемо још неке примере, који показују назначене позиције и основна значења, али који реализују и значења коментара у различитом смислу:

(13) Бјежи, по трећи пут од куће, *наводно* с неком девојком, и долази у Париз (Речник САНУ); (14) Ово је *јростіо* да човек кука (Речник МС) — 'нема другог решења' (драматична експресивност); (15) Ту је Павлу Футачу *јростіо* памет стала (Речник МС) — 'што је било страшно'; (16) Човек *једностіавно* оде ... и ствар је готова (Речник САНУ) — 'што је право решење'; (17) Домове појединих људи *буквално* су опустошавали (Речник САНУ) — 'у пуном, правом смислу речи'; (18) Избацио ме је ... нисам имала куда, *дословно* нисам имала куда (Речник САНУ) — 'баш тако, у правом смислу речи'.

5.0. У другом раду М. Ивић речи овог типа сврстане су у „прагматске прилоге“ оријентисане према говорном лицу, чиме је истакнута њихова метајезичка функција, јер њима, како истиче ова ауторка, а како показују и наведени примери, говорно лице ставља до знања саговорнику како остварује дату реченицу или како се држи с погледом на своју улогу њеног аутора (Ивић: 1978: 6)⁶, што се на комуникативном плану испољава као говорна стратегија одређеног типа (в. т. 9).

⁶ Тако, према М. Ивић, речју *буквално* говорник сигнализира да информацији исказане реченице не треба приписивати било које пренесено значење: *Он се буквал-*

5.1. Комуникативне функције партикула у наведеним реченичним моделима реализују се или у функцији модификације (пр. сумње 7 и 8 за *наводно* и пр. са значењем коментара говорног поступка из т. 9.2., као и други пр. уз које је назначен говорни поступак) или у функцији актуелизације њиховог садржаја што показују многи други примери. У оба случаја говорник, употребом наведених партикула, унапред даје до знања саговорнику како треба да схвати садржај поруке у смислу њене изворности, фактивности (в. пр. за парт. *наводно*) или категоричности (в. пр. за остале партикуле). Партикуле типа *ћпросіо* јављају се и као сигнали актуелизације или проширивања информације додатном аргументацијом, чиме се категоричност исказа ограничава на изнесене накнадне аргументе, којима се у датој ситуацији отклањају могуће нејасноће и недоумице, што показују примери 9 и 10, као и следећи пр.:

(19) Мени *ћпросіо* није било фер према тим људима који су ме толике године стипендирали (НИН Нен.) — 'с обзиром на на новац који су потрошили на мене, с обзиром на изнету чињеницу, околности и сл.'; (20) Одлазак са животне сцене једног нашег професора ... Ранка Радовића и *ћпросіо*, не само што је наш колега, него што је човек такве ширине да је то ето оставило дефинитивно прошле недеље на мене утисак (Б92 Бећ) — 'да будем искрена'; (21) *Наћпросіо* је сјала од блаженства, када би, очима упртим у сина, слушала у цркви његов ... глас (Речник САНУ) — 'што се није могло сакрити, што је сасвим очигледно'; (22) То су неке занатске ствари које, бојим се, да не зна много ни професора код нас да научи студенте. *Једносіавно*, ретко режирају, све је теорија нека (С. Драгојевић, Б92 Бећ.) — 'што је разумљиво'; (23) Што је најгоре рецимо, што се ти сећаш а да си рекао о Жељку Митровићу и Пинку? — Не, не, нисам заборавио ... али *једносіавно* то је, господин Митровић и Пинк су били у то време са једном влашћу против које сам ја био и ја сам *једносіавно* критиковао све сегменте те власти (Б92 Бећ.) — иста партикула два пута 1. 'није могло бити другачије, тако је морало бити'; 2. 'имајући све у виду';

затим и примери из разговорног језика:

(24) Радо бих је [књигу] купила Мари. *Наћпросіо*, мени је то [садржај књиге] занимљиво због фолклора; (25) Мени је то [боравак у планини] занимљиво. *Наћпросіо*, не бих отишла у неку ладовину, него бих шетала.

5.2. Овакве јединице са синтаксичког становишта су факултативне и необавезне, али са комуникативног становишта су обавезне, јер исказују различите прагматске садржаје. Њима се отклањају евентуалне нејасноће, недоумице и неспоразуми, или се постиже пожељна интеракција међу учесницима у комуникацији са прагматским — ем-

но ћрезнојио од сћраха, а речју *наводно* скреће се пажња на то да говорно лице преноси туђе речи: *Он је, наводно, решио да се ожени* (Ивић 1978: 6).

фатичким и емоционално-експресивним садржајем, што им даје статус нарочитих типова реченичних конституената (исп. Поповић 1990: 33–34). Са становишта опште теорије и методологије науке о језику и овај тип метајезичких партикула оправдава интегрални приступ, потребан не само у описивању граматике него других језичких нивоа: лексичког, семантичког, прагматичког, комуникативног, когнитивног и др. У нашем случају покушаћемо да наведене партикуле у оквиру комуникативних јединица различитог обима идентификујемо и као синтаксичке јединице одређене конституентске вредности и дистрибуције, и са одређеним граматичким и лексичким карактеристикама.

5.3. Тако, на основу наведених примера и свега што је наведено, њихово значење, према већ издвојеним моделима (в. т. 1.2), може се представити у форми исказа предикатно-аргументне структуре:

НАВОДНО Р = 'Саопштавам Р, Ја не тврдим да Р, Други/неки тврде да Р, Ја немам аргументе да је Р право/истинско';

ПРОСТО Р = 'Саопштавам Р, Ја тврдим да је то истинско/право Р (и ништа друго само то, у правом смислу, у пуном значењу, у свим појединостима, сасвим тако, потпуно), Ја имам аргументе да је то право/истинско Р' — модално значење; или

Р ПРОСТО Х = 'Саопштавам Р, Ја тврдим да је у датој ситуацију Р категоријно, истинито, (само) у смислу Х' — значење актуелизације садржаја, свођење категоријалног значења само на један његов аспект, актуелан у датој ситуацији.

6. Степен интегрисаности наведених партикула у оквиру комуникативне јединице обично се у писаном тексту назначавача употребом зареза или тачке, или пак њиховим одсуством (чему у говорном језику одговара реализована односно нереализована краћа или дужа пауза). У случају реализоване паузе, код наведених метајезичких оператора преовлађује конекторска функција над семантичком (в. пр.), јер се оне употребљавају примарно као јединице за организовање текста и повезивање његових сегмената, при чему се семантичка кохезија увек заснива на релевантном комуникативно-прагматском садржају, који ове јединице носе у свом лексичко-граматичком значењу. Тада су обично у иницијалном положају у односу на пропозицију коју модификују, док у односу на целокупну комуникативну јединицу ова позиција може бити реализована као медијална. У случајевима нереализоване паузе, који се јављају углавном у једнопредикатским реченицама код партикула типа *јросіо*, примарно се реализује њихов семантичко-прагматички садржај, било да појачавају значење категоријности било да га ограничавају у смислу истакнутих аргумената ре-

левантних за дату ситуацију (примери из претходног блока). Типична употреба ових партикула је у медијалној позицији, чиме се истиче њихова функција модификације и модално значење, док примери њихове употребе у иницијалној позицији, или у позицији иза иницијалног фокуса сигнализирају њихову конекторску функцију и значење актуелизације или интензификације, што је нарочито карактеристично за разговорни језик, кога у нашем корпусу илуструју примери из телевизијских ток-шоу емисија (исп. Велчић 1987: 42–43).

7.0. Тако, иако је у оба случаја њихова употреба са традиционалног синтаксичког становишта необавезна и редундантна, са прагматичко-семантичког и комуникативног становишта она је веома важна, чак и онда када се наизглед јављају у функцији тзв. поштапалица, празних, паразитских речи, којим се у комуникацији премешћују паузе у мисаоном току или премешта логички акценат — фокус са једног сегмента исказа на други, на онај уз који се употребљавају разматрани метајезички оператори. То нарочито илуструју пр. из наредног блока у којима се прекида тема разговора и прелази на другу. Партикуле типа *ћросћо* управо се јављају на шавовима ових прекида, али не као поштапалице, како се до сада тврдило, него као сигнали актуелизације новог садржаја, пребацивања на њега логичког акцента, као и увођења нових аргумената и сл. Таква употреба партикула типа *ћросћо* нарочито је карактеристична за дуже комуникативне јединице, у којима долази до изражаја њихова конекторска функција у организовању текста.

Примери:

(26) Рецимо, плата је требало да буде 39.000 по том закону, али је то *наћросћо* била нека врста напада на Скупштину ... постоји нешто што је по мени важније. Ви имате, и то грађани знају, имате људе који су *наводно* примали 20.000. Одједном, ... они имају неколико станова (Б92 Тим. 12. 2) — употреба два метајезичка оператора, за недистанцирање *наћросћо*, којим се премешта логички акценат, маркира фокус, и за дистанцирање *наводно*; (27) *Просћо* мислим, да ли вам пада на памет да је неко могао да купи ту диплому на Сорбони ... *Просћо*, да ли вам улива поверење да то што није овде значи да није плаћено? (Б92 Бећ.) — употреба једне партикуле више пута у различитом значењу и функцији: 1. 'управо, баш', указује на мисаони ток у тренутку говора ради побуђивања пажње и сигнализирања померања тежишта комуникације; 2. 'у најкраћем речено, да упростим, да скратим', имплицитни коментар говорног поступка; (28) Ја нисам баш права особа да одговорим на ово питање, заиста нисам ... ја *једносћавно* кад крену те приче као антиглобализам и све то, ја се мало најезим (Б92 Бећ.) — 'у том случају, кад је реч о томе'; (29) Видећете, кад будемо у Европској унији — а бићемо, јер морамо да будемо, *једносћавно* — то ће пасти испод 50% (Б92 Тим. 21. 2) — 'што се очекује, што је нормално'; (30)

Значи, морам да решим проблем око Књаза Милоша, да решим деведесете године, шта се дешавало са парама на Кипру. Не могу, не знам. *Једноставно*, ишао сам, покушао сам ... (М. Динкић, Б92 Тим. 21. 2) — 'суштина је, права истина је'; (31) Проблем је у томе што људи *једноставно*, шта ја знам ... Ако се народ покрене, кад кажете тако, неће бити ове Владе, биће друга Влада (Б92 Тим. 21. 2) — 'нема решења' (незавршена аргументација, исказивање недоумице); (32) Кад сам био гувернер, имао сам екипу ... који су то истраживали. *Бу-квално* толико и свашта смо пронашли, да је новац одлазио тамо [на Кипар] (М. Динкић, Б92 Тим. 21. 2) — 'наглашавам, истичем'.

7.1. Нередундантност овакве употребе, показана је наведеним комуникативно-прагматичким значењима разматраних примера, а комуникативна обавезност оваквих реченичних конституената може се потврдити упитном реченицом којом се заправо тражи информација исказана партикулом. Пример обавештајне реченице из разговорног језика *Ја сам **ћпросћо** болесна* може бити одговор на питање: *Шћа је ћо с ћобом данас (јеси ли љућа, нерасћоложена, изнервирана)?* и сл. Употребом партикуле *ћпросћо* у наведеном исказу дата информација се фокализује: *(Није ми нишћа, Нишћа од ћога), ја сам **ћпросћо** болесна.*

7.2. Наведене комуникативне функције и прагматско-експресивне информације реализоване су заправо употребом партикула типа *ћпросћо*, чиме се потврђује релевантност њиховог лексичког семантичко-прагматичког значења, као и њихов статус нередундантног комуникативног реченичног конституента. Употребом метајезичких партикула говорник сигнализира саговорнику како ће да перципира исказани садржај, али се њима истиче и самосвест говорника о одговорности своје улоге не само у продукцији текста него и у начину прихватања, перципирања продукваног садржаја од стране саговорника, што се показује избором одговарајуће стратегије примерене ситуацији и осталим елементима комуникације.

7.3. Наведени примери из претходног блока илуструју и употребу исте партикуле (пр. 23 и 27) или сличних партикула (пр. 26) у већој комуникативној јединици, при чему свака од њих представља обавезан комуникативни синтаксички конституент са посебном функцијом и значењем, што се показало уз наведене примере. И други примери показују разуђеност значења и функција ових метајезичких оператора, при чему се могу издвојити и уопштити коментари одређеног смисла и значења, као и функције одређеног типа.

У првом случају имамо реализацију емфатичности (пр. 14 и 29), затим изразите експресивности, драматичности: (33) Други, сиромах, није могао побећи пошто је *једноставно* — умро (Речник САНУ); (в. и пр. 15); значе-

ње неочекиваности, изненађења: (34) *Једноставно* се направио да нас не види (Речник САНУ) — 'што нисмо очекивали, што нас је изненадило', истичање категоричности, сужавање категоричности и др.; затим функција дијалогског интензификатора, побуђивање пажње саговорника (пр. 27); функција конекторског, кохезивног актуелизатора (многи наведени примери).

7.4. Евидентна је и напоредна употреба партикула са одговарајућим глаголским еквивалентима, што показују примери употребе партикуле *наводно* и њених глаголских еквивалената: *кажу*, *јричају* у истој комуникативној јединици, при чему употреба партикуле *наводно* истиче, појачава говорничково дистанцирање од садржаја у случајевима када се њима исказује нека оцена, квалификација или етички став према датој ситуацији:

(35) Дивац је рекао да сте Ви [М. Динкић] први све рекли о незаконитостима везаним за продају Књаза Милоша ... Да сте познати по поштењу ... али *кажу*, *наводно*, осим у случају Књаза, где сте изненада заћутали. Је ли истина да сте заћутали и зашто? (Б92 Тим. 21. 2.); (36) Жене из ноћних барова *јричају* да је галантан, јер да *наводно* посредује код државног привилегираног Експорта Репе (Речник САНУ); (37) Месни лист ... извињавао се за реч „дунгла“, да дело није било доказано и да они *наводно* не желе да прејудуцирају одлуку суда (Речник САНУ).

8. Типична употреба метајезичких партикула реализује се у независној предикатској реченици (исп. Поповић 1990: 37) (обавештајној или узвичној), без обзира на дужину комуникативне јединице, и на позицију партикуле у реченици. Позиција партикула, када реализују модално значење, није фиксирана, него се јављају или у иницијалној позицији (в. примере), затим у позиција иза иницијалног фокуса (почетног реченичног дела који носи реченични акценат; в. примере), или у медијалној реченичној позицији. Прагматско-комуникативни садржај исказан партикулом може се протезати на шири контекст (пр. 9, 10, 20 и 22). Тада оне, како показује и претходни блок наведених примера, примарно реализују конекторску функцију, повезујући смисаоно већу комуникативну јединицу првенствено тако што упућују на припадност обавештајног исказа са партикулом каквој целини. Оваква употреба метајезичких партикула сигнализира да је актуелизованом обавештењу нешто претходило и да се очекује да иза њега нешто следи. За разлику од везничких конектора партикулски конектори повезују текст тако да упућују на тип, квалитет односа, што у информативном погледу надмашује оквиру подразумеваног, а што се употребом партикула у конекторској функцији компензује њиховим граматичко-лексичким значењем. Зато метајезичке партикуле слојевитије

организују текст: повезују га логичко-семантички, а истовремено га наглашено развијају, проширују и то првенствено у његовој прагматичкој равни (исп. Велчић 1987: 44–45).

9.0. Овако исказан однос према садржају пропозиције представља и стратегију дистанцирања од категоричности, фактивности садржаја пропозиције или инсистирања говорника на тој категоричности. Експоненти ових стратегија на формалном плану исказа су партикуле наведеног типа или њихови еквиваленти који могу бити сложеније структуре: *како кажу, како се њврди; у њравом/њнуом смислу ње речи, њако како је речено (и никако другачије), како сам уверен/убеђен* и сл. Изван текста наведене партикуле немају одређену референцију и зато их је тешко семантички описати. Па и у самом контексту као метајезичке јединице реализују различита значења и функције, што показују наведени примери, али ћемо навести још неке у којима употреба партикула имплицира и одређене прагматичко-експресивне коментаре:

Примери:

(38) Негдје им одбрусе, да су погријешили, с другог их мјеста *њпросњо-нањпросњо* отјерају (Речник МС) — 'што је још горе'; (39) Без свемогућег Бога тако нешто *њпросњо* није могуће (НИН Нен.) — 'што је добро, што је у реду'; (40) Наши књижевни историчари о њој *нањпросњо* не воде рачуна (Речник САНУ) — 'што је непримерено, недопустиво'; (41) Без наследности сваки би органски напредак био *нањпросњо* немогућан (Речник САНУ) — 'што би било страшно'; (42) *Нањпросњо* хоћу да сам слободан и неовисан од свега и свакога (Речник САНУ) — 'што није неоствариво, што није много'; (43) Господа јуратоши ... отишли *једносњавно* у ... гостиону па запили, што су добили за пут (Речник САНУ) — 'што је неозбиљно, непромишљено'; (44) Сада више нема те фигуре коју ми мрзимо и на коју можемо стално да се позивамо, због које ништа не можемо да урадимо. Сад *једносњавно* треба загрејати столицу (Б92 Бећ.) — 'што је једини, прави начин'; (45) То [дечија порнографија] није нешто што сведочи само да је у овој земљи морал на најнижем могућем нивоу, него *једносњавно* то је нешто што постоји свуда (Б92 Бећ.) — 'што се не може променити'; (46) Ништа не раде, *једносњавно*, јер немају посла (Б92 Тим. 21. 2) — 'што је и разумљиво'.

9.1. Лексичко-прагматички садржај који ове партикуле, као комуникативни реченични конституенти, реализују у наведеним примерима јављају се у виду имплицитног коментара оцене садржаја пропозиције различитог смисла, којом субјекат говора делује емотивно на саговорника, па се наведене партикуле јављају и као експоненти експресивног говорног чина или као интензификатори тог чина. На комуникативном плану оваква употреба партикула може се представити и као стратегија појачавања блискости, али и као стратегија наметања личног става којом се успоставља очекивана ауторитативност не само

говорника него и исказаног пропозицијског садржаја. Тако ове партикуле функционишу слично као „прилози додатног коментара“ којим говорно лице износи неки свој коментар о садржини реченице коју изриче (исп. Ивић 1978: 9–10). Маскирање стратегије наметања личног става остварује се у неексплицирању коментара. Он се реализује у пресупозицији у виду заједничког знања, што му даје објективну вредност, чиме се у првом плану реализује стратегија блискости, непосредности и поверења.

9.2. Партикуле, како је већ и истакнуто, јављају се не само као модификатори садржаја пропозиције, него и као конекторске јединице којим се повезују делови текста различитог обима. Међутим, иако се њима исказује однос говорног лица према садржају пропозиције, оне су лишене субјективне оцене, што је и добар начин да се у комуникацији постигне кооперативан однос са саговорником и да се сачува не само ауторитет самог говорника него и ауторитативност исказаног садржаја, обавештења. То се у случају разматраних партикула реализује на два начина. У случају партикуле *наводно* дистанцирање говорника од (фактивности) обавештења — он преноси само оно што је неко рекао, а у случају осталих партикула, које на најнеутралнији начин презентује партикула *јростџо*, категоричност обавештења се заснива на пресупозицији заједничког знања, што му даје статус општепознате (заједничке) истине — ’то је тако (како је речено, како сви ми разумемо) и никако другачије’.

9.3. Са становишта комуникације овакве јединице представљају погодно средство да се њима ублажи или појача, већ према потреби, категоричност коју чин обавештења у већој или мањој мери имплицира. Оваква актуелизација исказаног садржаја може се представити и као говорна стратегија успостављања друштвеног ауторитета и то како исказујућим субјектима тако и исказима. До које ће се мере ова стратегија реализовати, зависи од конкретне ситуације. У ситуацији високог интелектуализираног или јавног говорења / писања, какав је нпр. академски дискурс, неке реализације функција и значења наведених партикула можемо интерпретирати као сигнале кода (кодне формуле) у коме је говорник или писац дужан да комуницира у улози мериодавног (упућеног или стручног) лица о теми о којој се говори (исп. Велчић 1987: 48–49). То показују неки примери из ток-шоу емисија — примери јавне употребе језика, у којима обично учествују стручњаци из неке области из које се одабира тема разговора (в. употребу парт. С. Драгојевића, режисера, у пр. 22 и М. Динкића, министра финансија, у пр. 30 и 32). Неки од њих показују више улогу партикула у орга-

низацији текста (в. пр. од 26 до 33), а неки више њихову улогу у семантизацији оцене говорног поступка од стране самог говорника, што показују следећи примери:

(47) Језик јој *ћросћо* лети, сипа као из рукава (Речник МС) — 'тако се може рећи, као да'; (48) Део тог система вредности постоји и код нас, *ћросћо* то је наш интерес (Б92 Бећ.) — 'да поједноставим, нагласим'; (49) У нашој земљи, за коју говоримо да је у транзицији, видимо да новац може да купи све. *Буквално* све (НИН Мић.) — 'без претеривања'; (50) Имао сам петнаест ноћних снимања, а филм сам радио *буквално* за цабе, само су били покривени трошкови снимања (НИН Мић.) — 'тако се може рећи'.

10.0. Модални, семантичко-прагматички оквир функционисања партикуле *наводно* и партикула типа *ћросћо* реализује се, како је већ истакнуто, у функцији метајезичких оператора говорног поступка, који се као комуникативни реченични конституенти јављају у иницијалној или медијалној позицији у оквиру синтаксичке структуре. Њима се, без обзира на синтаксичку позицију, исказује дистанцираност / недистанцираност говорника према изворности или категоричности обавештења из пропозицијског садржаја исказа.

10.1. У моделу семантичке структуре исказа компонента (не)дистанцираности представља посебну компоненту која се реализује напоредо са интенционалном компонентом исказаном оператором одређеног говорног чина, као и са пропозиционом компонентом самог исказа. Нефиксирана позиција партикула као носилаца компоненте (не)дистанцираности, показује се и тиме што при формалном представљању исказа ова компонента може заузимати крајњи леви или крајњи десни положај:

1. (Не) инсистирајући на (P), саопштавам (P)
2. Саопштавам (P) (не) инсистирајући на (P) (исп. Мирић 1998: 85–92).

11. Основна карактеристика метајезичких партикула, као реченичних конституената, јесте њихова комуникативна синтаксичка функција. Као периферни делови реченичне структуре необавезни за њен пропозицијски садржај, ове метајезичке партикуле, и њима сличне јединице комуникативног плана, управо се јављају као погодна језичка средства за реализацију различитих прагматских садржаја (исп. Поповић 1990: 48–49). Њихова обавезна комуникативна функција на синтаксичком плану може се представити само у интегралном приступу, јер овакве јединице, слично онима које описује Љ. Поповић у наведеном раду „*спрајају синтаксичку и комуникативну функцију, и представљају један вид интерференције прагматике и синтаксе. Gramatikalizovana*

komunikativna vrednost ovih jedinica zasniva se na njihovim leksičko-gramatičkim svojstvima“ (Поповић 1990: 48).

12. Разматране партикуле и њихови сложени еквиваленти спадају у прагматичка средства, јер функционишу за потребе говорника у чину комуникације. Те потребе су условљене комуникативном реалношћу у којој говорник не само да говори него се обраћа другом човеку, што га обавезује и на лични став, на оцену самог садржаја казаног, чиме сигнализира саговорнику како, у ком смислу, у којој мери може да прихвати категоричност исказане тврдње. Ове јединице показују да говорник у процесу говорења прати своју мисао и сам процес говорења, да сам процењује казано и да вербализује и тај део своје мисаоне делатности. Овакво посматрање сопствене говорне продукције са стране представља и спознају самог себе као говорног субјекта. Тако се разматране партикуле у функцији метатекстуалних оператора, оператора говорног поступка, јављају и као сигнали рефлексije говорника над својим језиком, својим говором, својим изразом, над самим собом, а са становишта језичке личности и као сигнали рефлексije личног и општеисторијског карактера.

И да закључимо:

У овом делу монографије представљене су граматичке, лексичкосемантичке и комуникативно-прагматичке карактеристике партикула *наводно*, *буквално*, *дословно*, *једноставно*, *једноставно*, *једноставно* и *најпростито*, које као комуникативни реченични конституенти у тексту / дискурсу функционишу као метатекстуални оператори говорног поступка дистанцираности / недистанцираности од садржаја пропозиције у смислу изворности и/или фактивности садржаја (парт. *наводно*) и у смислу његове категоричности (парт. типа *једноставно*). У семантичкој структури исказа компонента дистанцираности / недистанцираности (која се реализује напореда са његовом интенционалном и пропозиционом компонентом), реализује се у виду два модела у зависности од значења самих партикула:

I. Милан је, *наводно*, изгарао на послу

НАВОДНО (P) = 'Саопштавам (P) дистанцирајући се од (садржаја, фактивности) (P)';

II. Милан је *једноставно* изгарао на послу.

ПРОСТО (P) = 'Саопштавам (P) инсистирајући на категоричности (P)';

Актуелизујући и интензифирајући различите комуникативно-прагматичке садржаје, истраживане партикуле се на синтаксичко-комуникативном плану јављају као обавезни комуникативни

реченични конституенти, чије се функције и значења могу представити у форми исказа предикатно-аргументне структуре:

НАВОДНО Р = 'Саопштавам Р, Ја не тврдим да Р, Други/неки тврде да Р, Ја немам аргументе да је Р право/истинско';

ПРОСТО Р = 'Саопштавам Р, Ја тврдим да је то истинско / право Р (и ништа друго само то, у правом смислу, у пуном значењу, у свим појединостима, сасвим тако, потпуно), Ја имам аргументе да је то право / истинско Р' — модално значење; или

Р ПРОСТО Х = 'Саопштавам Р, Ја тврдим да је у датој ситуацију Р категоријално, истинито, (само) у смислу Х' — значење актуелизације садржаја, свођење категоријалног значења само на један његов аспект, актуелан у датој ситуацији.

ГЛАГОЛИ ГОВОРЕЊА У ФУНКЦИЈИ МЕТАТЕКСТУАЛНИХ ОПЕРАТОРА*

1.0. У овом делу монографије глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора представљени су као оператори говорног поступка на примерима облика глагола *казати*, његових израза и сложенијих конструкција.

Функцију модификације говорног поступка у виду метајезичких оператора, у општем смислу и на примерима партикула: *наводно*, *буквално*, *дословно*, *једносјавно*, *ипростио* и *наипростио*, већ смо представили у претходном одељку (в. и Ристић 2006: 205–216). Истакли смо да се наведени метајезички оператори примарно јављају као лексички експоненти скраћених, надређених реченица чији су предикати глаголи говорења. Тако партикула *наводно* замењује реченицу 'Како неко каже', 'Како кажу', а партикула *буквално* 'Онако како је казано, речено (и никако другачије)'

1.1. Међутим, показало се да се глаголи говорења не јављају само као предикати редукованих реченица, него се и сами реализују на формалном плану у виду одређених облика, сложенијих фразеолошких или предикативних структура као експоненти модификације говорног поступка. То су примери типа: *кажу*, *веле*, *иприча се*, *како кажу*, *како се шврди*, затим примери: *(ја) кажем*, *(ја) шврдим*, *ја морам (могу, хоћу, шреба, смем) да кажем*, *ако ми дозволише (да ја кажем)*; или пак: *ако могу / смем ипак да кажем*, *ако се може / сме ипак рећи* и др.

1.2. Било да се модификација говорног поступка исказује партикулама или наведеним глаголским еквивалентима и њиховим конструкцијама, она се на модално-семантичком плану исказа реализује на јединствен начин и то као однос говорника према информацији коју садржи пропозиција или у смислу њене изворности и/или фактивности (кад су партикуле у питању), или у смислу њене веродостојности, недвосмислености, убедљивости, јасности, умесности и сл. (кад су у питању глаголски модификатори). На комуникативном плану

---

* В. Ристић 2006в: 15–24 и 2007: 791–802.

овај однос дистанцирања од садржаја пропозиције или инсистирања на њеном садржају, представља стратегију говорног лица да делује искрено, убедљиво и ауторитативно у одређеној ситуацији.

1.3 На плану текста, дискурса овакве јединице се јављају у функцији метатекстуалних оператора који, уз функцију модификације говорне делатности, реализују различите прагматско-семантичке садржаје доприносећи семантичкој кохеренцији текста / дискурса.

2.0. Међутим, експлицирање глагола говорења, који се иначе као предикати подразумевају и изостављају у чину саопштења, представља нарочити вид модификације говорног поступка, карактеристичан за разговорни језик, чије се особености испољавају на структурном и комуникативном плану. На структурном плану њихова употреба се реализује као предикација сложене реченице у функцији модификације пропозиције коју формира основна или допунска клауза. На комуникативном плану оваква семантичка подређеност предикације глагола говорења доприноси кохеренцији текста / дискурса и представља лексикализацију њихове метајезичке функције. Они, као оператори говорног поступка регулишу подешавање комуникативне стратегије према саговорнику и маркирају тип текста / дискурса.

2.1. Глаголи говорења у функцији оператора говорног поступка због устаљених облика, модалног значења, модификаторске функције и блокиране позиције у реченици сличнији су партикулама и другим модалним јединицама него глаголима, што би се на одговарајући начин морало представљати у њиховом лексикографском и граматичком опису. Циљ овог дела монографије јесте да укаже на особености модификаторске функције глаголских облика и њихових сложенијих јединица, који с једне стране чувају граматичка обележја глаголских речи, а са друге стране, на основу функције и комуникативног статуса, добијају карактеристике веома широке класе модалних јединица.¹

2.2. Да би се утврдиле опште функционалне и прагматско-семантичке карактеристике глагола говорења у функцији модификатора, пре анализе примера из корпуса², проверено је у којој мери, у ком

¹ О модификаторској функцији догађајних или евентивних глагола, типа *бива*, *догађа се* в. Петровић 1997: 203. Уопште, ауторка обезличене и безличне облике глагола у функцији модификације, који се јављају у блокираним позицијама, означава термином „адвербијализовани глаголи“ (нав. дело: 201).

² Корпус је узет из Речника САНУ и из транскрибованих телевизијских ток-шоу емисија Б92, Утисак недеље водитељке Оље Бећковић и Александра Тимофејева (в. извори).

смислу се одговарајућим глаголским обликом могу заменити партикуле типа *наводно* и *буквално* (*јросѿо*) у функцији метајезичких модификатора говорног поступка, у већ утврђена два модела семантичке структуре исказа:

I. Милан је, *наводно*, изгарао на послу. ⇔ Милан је, *кажу*, изгарао на послу.

наводно ⇔ кажу (P) = 'саопштавам (P) дистанцирајући се од (фактивности) (P)'

II. Милан је, *буквално* (*јросѿо*), изгарао на послу. ⇔ Милан је, *кажем* ('тврдим'), изгарао на послу.

просто ⇔ кажем ('тврдим') (P) = 'саопштавам да (P) инсистирајући на фактивности (несумњивости, недвосмислености) (P)'

2.3. Заменом партикула облицима глагола говорења не мења се семантичка структура исказа, јер се у модалном оквиру задржава исти тип модификације — метајезичка модификација говорног поступка. И глаголски облици, указујући на дистанцираност / недистанцираност говорног лица од садржаја пропозиције, реализују субјективну модалност имперцептивног и метајезичког типа, која је блиска епистемичкој модалности (исп. Пипер 2005: 643).

2.4. Међутим, разлике у употреби партикула и глагола говорења у функцији модификатора испољавају се, како је већ истакнуто, на структурном и информативно-комуникативном плану. На структурном плану та се разлика испољава и као ограничење глаголских метајезичких оператора само на функцију модификације, док се конекторска функција, карактеристична за партикуле, јавља веома ретко, и то обично секундарно уз примарну функцију модификације. Али је зато њихова позиција у исказу слободнија, па се као оператори јављају у све три позиције: иницијалној, медијалној и финалној. Смисао и функција модификације глаголских оператора условљена је и њиховом позицијом, што ће бити показано у анализи примера.

3. На информативно-комуникативном плану разлике су веће и проистичу из незавршеног процеса лексикализације ових глаголских јединица, које су се због промењене функције нашле на граници између глагола и партикула. Разлике се испољавају у различитој интерпретацији прагматске компоненте семантичког садржаја исказа исте предикатно-аргументне структуре са партикулама и глаголским облицима:

наводно P = 'саопштавам P, Ја не тврдим да P, Други/неки тврде да P, **Ја немам аргументе да је P право / истинско**' (импликација: P не мора бити тачно, у P се може сумњати и сл.).

кажу (да) P = 'саопштавам P, Ја не тврдим да P, Други/неки тврде да P, **Ја немам став о томе да ли је P право/истинско** (то у овој ситуацији није важно)'.

просто, буквално P = 'саопштавам P, Ја тврдим да је то истинско/право P, **Ја имам аргументе да је то право/истинско P (и ништа друго само то, у правом смислу, у пуном значењу, у свим појединостима, сасвим тако, потпуно)** и сл.'

кажем ('тврдим') (да) P = 'саопштавам P, Ја тврдим да је то истинско/право P, **Ја немам намеру (у овој ситуацији) да наводим аргументе да је то право/истинско P (мени се мора веровати, знам да сам у праву, то би се, иначе, морало знати, то и други (сви) знају)**' и сл.

4.0. Из анализе се, осим истакнуте разлике, види и да предикатно-аргументној структури исказа са партикулом *наводно* одговара еквивалентна структура са употребом глагола говорења у обезличеном или безличном облику, док се искази са партикулама типа *ћростћо* (буквално) могу заменити еквивалентима са личним облицима глагола говорења. Употреба личних односно безличних облика глагола у функцији оператора говорног поступка условљена је типом дискурса и комуникативном стратегијом.

4.1. Обезличеним и безличним облицима типа: *кажу, веле, ћрича се* и сл. говорно лице, осим што квалификује садржај пропозиције као информацију преузету из неког неодређеног извора, у први план истиче своју оцену садржаја пропозиције не доводећи њену фактивност, веродостојност у питање, као и намеру да њен смисао, примерен одређеној ситуацији, сугерише саговорнику. То показују следећи примери:

(1) *Кажу*, мање од 2% анкетираних ... је икада дало крв код нас (Б92 Тим. 21.2) — додатни смисао, сугестија може бити: 'што је недовољно', 'што је веома слаб одзив', 'што довољно говори о нама' и сл.; (2) Дивац је рекао да сте Ви [М. Динкић] први све рекли о незаконитостима везаним за продају Књаза Милоша ... Да сте познати по поштењу ... али *кажу, наводно*, осим у случају Књаза, где сте изненада заћутали. Је ли истина да сте заћутали и зашто? (водителј, Б92 Тим. 21.2) — додатни смисао је став, оцена у смислу: 'ако је тако, то не би било у реду (с Ваше стране)' или сл.

У последњем примеру напоредна употреба партикулског и глаголског модификатора, маркира стратегију опрезности примерену ситуацији, којом се говорно лице учтиво ограђује од садржаја пропозиције зато што се њиме, осим саопштења, изриче и негативна оцена о понашању ауторитативног саговорника — министра, али говорно лице истовремено

но, на начин примерен ситуацији, исказује и свој став да такво понашање у случају фактивности пропозиције осуђује, не одобрава.

У примерима 1 и 2 обликом *кажу* говорно лице упућује на неодређени извор информације, а глаголски облик у плуралу наглашава општеприхваћеност, садржаја пропозиције, што је и разлог да се у њену фактивност мање сумња, да је она реалнија, него у случају када се модификација исказује партикулом *наводно*. То се може видети из разлике прагматских компонената у представљању семантичке структуре исказа са овим модификаторима (в. т. 3), као и из додатних садржаја којим се проширује модални оквир испоређиваних јединица.³ Специфичност глаголских модификатора овог типа у односу на модификацију партикулама, потврђује и употреба облика *йрича се* са неодређеним извором информације, чијом се употребом не поставља проблем фактивности тврдње него се маркира тип дискурса као наративни, у коме говорно лице остварује стратегију блискости са саговорником. Употреба деперсонализованих глаголских облика у функцији оператора говорног поступка карактеристична је још и за дискурс дескрипције и констатације (исп. Васић 1997: 39).

4.2. Облицима 1. л. једнине, типа: *кажем*, *велим* и сл. говорно лице одређује себе као извор информације, чиме осим своје уверености у фактивност, веродостојност садржаја пропозиције, исказује и додатне садржаје (исп. Пипер 2005: 645–646).

То у прва три примера илуструју искази саговорника М. Динкића у телевизијској емисији (Б92 Тим. 12. 2), а и други примери из корпуса:

(3) *Да вам кажем, ја морам да кажем* да сам прилично љут због таквих интерпретација, — 'што се не сме занемарити', 'што се мора узети у обзир' и сл.; (4) *Али, да вам кажем нешто*, наша земља није у реду, — скретање, побуђивање пажње саговорника на оцену садржаја пропозиције; (5) *Али морам да вам кажем*, наш народ ..., — ' принуђен сам на искреност иако то не би требало, иако то није популарно да се јавно каже' и сл. ; (6) *Нажалост, опет морам да вам кажем*, и према тој ствари имам однос марсовски, као Марсовац (Р. Амадеус, Б92 Тим. 12. 2), — 'не могу да не будем искрен (иако вас мој одговор неће задовољити)'; (7) *Ви сте издавач (у Стубовима културе) ... Један од светионика културе у Србији, што ја кажем* (водителј, Б92 Тим. 21. 2), — стратегија ласкања, изрицање признања, похвале, али и наглашавање да је у питању лични став, оцена о садржају пропозиције.

³ Проширивање модалног оквира додатним прагматско-граматичким садржајем глаголских модификатора представљено је у анализи примера, а додатни садржаји партикулских модификатора представљени су у претходном одељку о партикулама (стр. 93–107, в. и Ристић 2006: 207–211, 212–213).

4.3. Примери показују да се модификатори говорног поступка исказани глаголима говорења често и сами модификују употребом модалних глагола. У примерима то је модални глагол *морати*, али наше истраживање модалних глагола показало је да се у истој позицији могу употребити и остали модални глаголи: *моћи*, *требати*, *хтећи* и *смећи*, при чему сваки од њих уноси различиту модификацију у смисао глаголског оператора говорног поступка (в. Ристић, Коњик, Милосављевић 2007: 137–148). Модификовањем говорног поступка личном формом глагола првог лица једнине, често појачано употребом заменице *ја* и/или модалним глаголом *морати*, типа: *(ја) тврдим*, *(ја) морам да кажем*, истиче се ауторство говорног лица, што представља отворену стратегију убеђивања, наметања сопственог става. Ови облици, чешће од других, јављају се у иницијалној позицији, реализујући и функцију интензификатора тврдње (исп. Велчић 1987: 44–45). Оваква употреба је карактеристична за дискурс објашњења, убеђивања и вредновања (исп. Васић 1997: 39). То је нарочито важно у ситуацији стицања и потврђивања ауторитета говорног лица као и потврђивања вредности, валидности онога што он тврди, што је евидентно у академском разговорном дискурсу или јавној употреби језика, дакле у ситуацијама када се у улози говорника јављају стручњаци за тему о којој се говори.

4.4. Ублажавање ове стратегије остварује се употребом првог лица множине, често праћено и употребом императивне форме уз глаголски облик, што показује пример:

- (8) Ви сте на челу једног, *хајде ипак да га назовемо*, најфинијег сазива Парламента (Б92, Тим 12.2); (9) Боље од два зла, *како бисмо рекли* (Б92 Тим. 21. 2).

Већ је у литератури истакнуто да глаголи говорења не спадају у перформативне глаголе, а први наведени пример показује да и перформативни глагол (*називати*), употребљен у функцији оператора говорног поступка, губи карактеристике перформативности. То се потврђује могућношћу изостављања целог глаголског израза, за разлику од перформатива, који се не могу изоставити (исп. Васић 1997: 37). Међутим, факултативност глаголских модификатора остварива је само на структурном, а не и на комуникативном плану, јер се њиховим изостављањем не реализује модални оквир исказа са релевантним граматичко-прагматским информацијама.

5.0. Примери показују и различите позиције личних и безличних облика глагола говорења у функцији оператора говорног поступка и различиту структуру исказа. Различита позиција, како је већ устано-

вљено, а како показују и наши примери, одражава различито поимања радње и различите дискурсне стратегије.

5.1. Иницијална позиција одражава комплексно сагледавање радње о којој се само реферише без инсистирања на њеној фактивности / нефактивности. Глаголски облик обично уводи пропозицију (допунску реченицу) с везником *да* (пр. 3) или без овог везника, али издвојену интонационом паузом (пр. 1). У истом дискурсу уместо везника *да* може да се уведе проформа за објекат *нешто*, иза које следи допунска реченица (пр. 4). Глаголски оператори у овој позицији осим модификаторске функције реализују секундарно и конекторску функцију.

5.2. У медијалној позицији преовлађују модалне карактеристике над граматичким код глаголских оператора, па они истичу стратегију појачавања, наглашавања исказаног садржаја и стратегију експресивног деловања (пр. 10 и 11). Глаголски оператори су интерполирани у структуру исказа, која се реализује без везника *да*, и издвојени интонационим паузама, тако да су у овој позицији и формално најсличнији партикулама (пр. 2, 6, 8).

5.3. Постпозиција одражава дискурсну стратегију исправљања, накнадног оцењивања изречене тврдње, а за исказе са оваквом позицијом глаголских оператора, такође је карактеристично укидање везника *да* субординиране клаузе и увођење проформе заменице *што* за субјекат у формално суперординирану клаузу (пр. 7), која је такође издвојена интонационом паузом (исп. Васић 2003: 30). У постпозицији као и у медијалној позицији глаголски оператори говорног поступка, издвојени паузама емфатичног типа од садржаја исказа, реализују само функцију модификације (пр. 9).

6.0. Глаголске операторе изразите метајезичке функције најбоље потврђују изрази: *(као) што се каже, како се каже, (као) што кажу, као што се обично рече, као што многи говоре*. Њима се у пропозицију уведе устаљени фразеологизми којима се појединачни случајеви и ситуације представљају као типични за одређену говорну заједницу. Овакав начин ауторизације садржаја пропозиције на комуникативном плану представља стратегију појачавања блискости са саговорницима, јер говорно лице себе представља као члана те заједнице са којом дели исто језичко и нејезичко предзнање. На прагматском плану оно исказује и намеру да се отклони или ублажи сумња у фактивност садржаја пропозиције и/или да се, увођењем устаљених израза глаголским операторима, појача утисак исказаног садржаја и да се постигне

жељена експресивност. То потврђују следећи примери из Речника САНУ:

(10) Јавно мњење осу, *што се каже*, дрвље и камење на сликара (Р. Домановић), — наглашавање наративности и појачавање експресивности дискурса; (11) Бора ... је био, *штоно кажу*, и на сити и на решету (Д. Радић).

Увођење фразеологизма глаголским операторима у медијалној позицији, осим што доприноси сликовитости исказа, појачава његову експресивност и побуђује емпатију саговорника.

(12) Чо'ек треба да се одмори! ... Да отпочине од посла и од муке, *што се каже!* (П. Петровић Пеција).

Истицање и реевалуација исправности препоруке исказане у пропозицији исказа у наведеном примеру постиже се употребом глаголског израза у постпозицији, јер се њиме указује на општеважеће мишљење о истом праву за све који се нађу у одређеној, типичној ситуацији, у овом случају праву на одмор у ситуацију напорног рада.

(13) Закон о високом образовању ... ће ... омогућити, *како се каже*, несметано кретање студената и професора кроз академску Европу (Б92 Бећ.), — појачавање ауторитативности исказа позивањем на општеприхваћени стручни став; (14) Заједно сте га, *што кажу*, родили, заједно одгајили, па право је да га заједно и збринете (Б. Нушић, Речник САНУ).

У последњем примеру глаголским оператором говорног поступка се лични став, који би могао бити увредљив за саговорнике, ублажава тако што се износи у форми општеприхваћеног етичког правила о родитељској дужности чиме се реализује стратегија кооперативности и жеље да се одржи добра комуникација.

6.1. Глаголски изрази у наведеним примерима су углавном интерполирани у реченичну структуру и интерпункцијски маркирани као њени уметнути делови, што је иначе најчешћа карактеристична позиција и партикулских модификатора епистемичке модалности. Они се, као и облик *кажу*, обично умећу у клаузу између предикатског и аргументског израза (исп. Петровић: 2004: 137). Ређе се јављају у постпозицији, али опет интерпункцијски издвојени (пр. 12). За разлику од еквивалентних партикула типа *наводно*, не могу заузимати иницијалну позицију, нити се јављају у функцији конектора. Њима се идентификује и сам чин говорења, па су по правилу емфатични и не могу се заменити партикулама модификаторског типа (в. Васић 1997: 37).

6.2. Иначе, облици глагола говорења, у функцији оператора говорног поступка, у интерпункцијски издвојеној позицији реализују

истакнутију информативно-комуникативну улогу, јер је идентификација извора тврдње накнадно додата, чиме се наглашава дистанцираност / недистанцираност говорног лица према саопштењу.

7.0. Интерпретација семантичког садржаја исказа са глаголским операторима говорног поступка и додатни комуникативно-прагматски садржаји представљени у анализи примера, показују да су модификатори глаголског типа богатији лексичким садржајем од другим модификатора, па и од партикула. Они својим граматичким облицима исказују однос којим говорно лице процењује не само фактивност и категоричност садржаја пропозиције, него и адекватност форме пропозиције језичкој реалности која се процењује са становишта саговорника у конкретной комуникативној ситуацији, сада и овде. Чак и када се јаве у иницијалној позицији, која се секундарно реализује и као конекторска функција, глаголски облици, за разлику од партикула, повезују текст тако да упућују на смисао односа који у информативном погледу надмашује ниво подразумеваног. Зато они, слојевитије него и партикуле организују текст: повезују га не само логичко-семантички, него га проширују у његовој и прагматичкој и граматичкој равни. То постижу задржавајући граматичке одлике предикативности: времена, лица, броја, као релевантне компоненте у реализацији целокупног модификаторског и прагматског смисла. Када се јаве у иницијалној позицији, глаголски облици, за разлику од партикула, и даље задржавају функцију модификације, не прелазе у конекторе. Тиме се потврђује већа стабилност лексичко-граматичких карактеристика глаголских облика и незавршени процес лексикализације. Међутим, и глаголски облици, као и друге модалне јединице, остварујући семантичку кохезију јединица већих од исказа, текста / дискурса упућују на припадност исказане тврдње каквој целини, јер се на основу њихове употребе претпоставља да је тврдњи нешто претходило и очекује се да ће иза ње нешто да следи (исп. Велчић 1987: 42–45).

7.1. Употребом глагола говорења у функцији модификатора реализују се различите стратегије у виду различитих глаголских облика: личног глаголског облика који упућује на говорно лице, обезличеног глаголског облика 3. л. мн. презента без *се* и са *се*, као и различитом позицијом у реченици. Употребом личног глаголског облика догађајност се представља недистанцирано као актуелна ситуација у прагматичким пољу перформативности са координатама ја — ти — сада — овде, или дистанцирано у виду наративног дискурса са неутрализацијом координата, у свевременској актуелизацији облика презента и са пресупозицијом типичних ситуација. Облици глагола говорења реа-

лизују се као комплементи догађајног пропозицијског предиката са којим чине јединствену структуру и семантичко-функционалну целину. Структуром са глаголским модификатором и комплементизатором са везником *да* преноси се целовита информација у којој је тежиште не само на тврдњи која представља садржај пропозиције, него на комуникативном догађају у целини, у коме се употребом глаголског модификатора у први план модалности истиче комуникативни акт као однос човека са човеком, личносно начело одговорности говорног лица за кооперативност тог односа, која се остварује контролом над вербалним чином као стратегијом удовољавања саговорнику са социјалног, емотивног и когнитивног становишта (исп. Петровић 1997: 206).

8.0. У даљем разматрању граматичких и комуникативно-семантичких карактеристика глагола говорења на примеру облика глагола *рећи* и *казати*, њихових израза и сложенијих конструкција биће представљена функција метајезичких оператора говорног поступка. Овог пута у разматрање се узимају јединице типа: *рецимо, рећи, боље рећи, краће (тачније, искрено, право) речено, хоћу рећи, да рекнем, рекао бих, иако рећи, ако се може/сме иако рећи; кажимо, казати, да (ћи) кажем, кажем, хоћу да кажем, како да кажем(о), да иако кажем(о), иако да кажем(о), како казати, што се каже* и др., које реализују функцију „локутивних дискурзивних карактеризатора“⁴ говорног поступка. Овај нарочити вид метајезичке модификације наведене јединице чини еквивалентним са партикулама типа: *односно, то јест, на пример, у ствари, заправо, фактички*, као и са неким другим глаголским облицима, типа: *узмимо, претпоставимо* и др.⁵

8.1. У напред изложеном делу је утврђено да се глаголи говорења као недескриптивне јединице јављају у функцији оператора говорног поступка, а не у функцији перформатива, на основу чега се, као и еквивалентне партикуле, сврставају у класу модалних јединца или

⁴ Појам „локутивни дискурзивни карактеризатор“ узимамо у смислу како га одређују Јорданска и Мељчук (2002: 87–88), који издвајају класу лексичких јединица под појмом „карактеризатори“, као недескриптивне јединице „сигналативног локутивног“ и дискурзивног типа. Њима говорно лице, аутор исказа, сигнализира неку карактеристику самог исказа, за разлику од „локутивних евалуатива“ сигналативних јединица које у својој сфери дејства имају садржај исказа (нав. дело: 87–88).

⁵ Облици и конструкције глагола говорења типа *рецимо* и еквивалентне партикуле типа *односно, на пример, то јест, у ствари* као модификатори говорног поступка припадају класи локутивних конкретизатора, за разлику од глаголских облика *кажу, веле, прича се, (ја) кажем* и њихових еквивалентних партикула типа *наводно* и *буквално, простио*, који као модификатори говорног поступка припадају класи локутивних евалуатива (в. т. 8.1. и нап. 4).

сигналатива⁶, јер као и оне сигнализирају однос говорника / (или) аутора исказа⁷ према садржају пропозиције или према форми исказа, организујући његов модални оквир.

8.2. Међутим, утврђено је да глаголски сигналативи захваљујући својим граматичким карактеристикама (времена, лица, броја и др.), семантички проширују информацију модалног оквира исказа не само на прагматичком него и на граматичком плану, јер указују на језичку реалност конкретне комуникативне ситуације и на однос њених учесника сада и овде. Било да се на синтаксичком плану реализују као непредикативне јединице интонационо издвојене (што је чешћи случај) било да се јављају у форми предиката формално надређене реченице (што је ређи случај), на комуникативно-граматичком плану глаголи говорења представљају експоненте одређених стратегија говорног лица, а на функционалностилском плану маркере типа текста, дискурса. Иако им блокиране позиције, устаљени облици и метајезичка функција модалности дају карактеристике лексикализованих сигналативних јединица, ипак извесна стабилност лексичко-граматичких карактеристика глаголских облика указује на незавршени процес лексикализације.

8.3. Модификација говорног поступка, исказана наведеним глаголским облицима и њиховим конструкцијама или еквивалентним партикулама, на модално-семантичком плану реализује се као однос говорног лица према форми исказа, чија се адекватност у смислу јасности, умесности веродостојности, убедљивости и сл., подешава према конкретној ситуацији, тексту / дискурсу. На комуникативном плану овакав поступак самокорекције форме исказа представља стра-

---

⁶ „Сигналативи“ се одређују као лексичке јединице којима говорник / (или) аутор исказа нешто „сигнализира“ (Јорданска–Мељчук 2002: 87), на основу чега се разликују од предикативних информативних јединица којим се нешто „саопштава“, као и од перформатива који се јављају као експоненти одређеног говорног чина (исп. нав. дело: 83–84). О карактеристикама сигналативних лексичких јединица в. нав. дело: 85–89.

⁷ Према Јорданској и Мељчуку (2002) за функционисање глаголских сигналатива важно је разликовати појмове „говорник“ и „аутор исказа“, при чему се аутор исказа дефинише као „говорник или аутор другог исказа“ (нав. дело: 81). За размагане сигналативне глаголске карактеризаторе, за чију је типичну употребу карактеристично подударње улога које означавају ови појмови, истакнуто разликовање нема значаја, сем у нетипичним случајевима употребе када се те улоге раздвајају, и када улога аутора другог исказа омогућава њихову употребу у индиректном, неуправном говору (нпр. таква употреба облика *рецимо*; в. т. 9.4. и 11.1).

тегију говорног лица да делује убедљиво, искрено и примерено одређеној ситуацији, а у неким случајевима и ауторитативно.

8.4. Међутим, експлицирање глагола говорења, који се иначе као предикати подразумевају и изостављају у чину саопштења, представља, како је већ истакнуто, нарочити вид модификације говорног поступка, карактеристичан за разговорни језик, чије се особености испољавају на структурном и комуникативном плану. На структурном плану, без обзира на облик и синтаксичку позицију, они не обављају функцију ни једног синтаксичког члана, него су као модификатори подређени предикацији коју формира основна или допунска клауза. На комуникативном плану оваква семантичка подређеност глагола говорења доприноси кохеренцији текста / дискурса и представља лексикализацију њихове метајезичке функције. Они, како је већ истакнуто, као оператори говорног поступка, регулишу подешавање комуникативне стратегије према саговорнику и маркирају тип текста / дискурса.

9.0. У даљем излагању ће се наведеним облицима и фразеолошким изразима глагола *рећи* и *казати* допунити представљање модификаторске функције глагола говорења, који с једне стране чувају граматичка обележја глаголских речи, а са друге стране, на основу функције и комуникативног статуса, добијају карактеристике веома широке класе модалних, сигналативних јединица.⁸

9.1. Заједничка карактеристика разматраних глаголских облика јесте та да се у реченичној структури јављају као њени додатни, уметнути делови, најчешће у медијалној позицији, а ређе у иницијалној и финалној позицији. По томе да ни формално не формирају предикацију реченице, а и по интонационој одвојености и блокираним позицијама, може се закључити да и глаголски модификатори у функцији локутивних карактеризатора испољавају висок степен лексикализације.

9.2. Њихова припадност метатекстуалним операторима и класи недескриптивних сигналативних лексичких јединица, код којих се подударају улоге говорника и аутора исказа, одређује им типичну употребу у директном, управном говору углавном разговорног дискурса. Са комуникативног становишта они функционишу као средства за ауторизацију и дотеривање форме исказа од стране говорника, а ређе као сигнал његове уверености у фактивност садржаја пропозиције

⁸ О истраживању модификаторске функције глагола у србистици в. библиографију.

или било које друге оцене тог садржаја. Могућност одвојене реализације улоге говорника и улоге аутора (другог) исказа овим операторима обезбеђује употребу и у индиректном, неуправном говору, што представља њихову ређу, нетипичну употребу, а што ће се показати у анализи примера (в. т. 9.4).

9.3. Ограничење употребе глаголских оператора компонентом 'говорник' само на директни говор показаћемо на примеру употребе фразеологизма *краће речено/казано*:

Милан је рекао: — *Краће речено*, нисам славно прошао на испиту, према невереном примеру: *Милан је рекао да *краће речено* није славно прошао на испиту (исп. Јорданска–Мељчук 2002: 81–82).

9.4. Међутим, могућност употребе глаголских карактеризатора говорног поступка у неуправном говору представља и сигнал раздвајања улоге говорника и аутора (другог) исказа, при чему се глагол говорења јавља као експонент компоненте 'говорник', што ћемо показати на примеру употребе глаголског облика *рецимо* из корпуса⁹:

Ја то до тада нисам знао, први пут сам чуо, *рецимо*, од Бебе Поповића, према могућем примеру: Он је рекао да то до тада није знао, да је он (то) први пут чуо, *рецимо*, од Бебе Поповића.

9.5. У примерима овог типа облик *рецимо* могао би се заменити партикулским еквивалентима: у *стивари*, *зайраво*, *фактички*, који нису његови синоними, поред осталог и зато што по свом граматичком статусу не могу да реализују улогу говорника и аутора исказа, као ни разлику између њих. Зато се, уопште, замењивост глаголских облика партикулама у функцији карактеризатора може разматрати само у оквирима еквивалентности а не синонимичности, што се, опет, може узети као показатељ непотпуне лексикализације глагола говорења и њихових сложенијих структура у функцији модификације. То је и разлог да партикуле и глаголи говорења обједињени истом, модификаторском функцијом метајезичког типа, задржавају статус различите врсте речи, али се могу сврставати у исту класу лексичких јединица, класу модалних сигналативних јединица.

10.0. Глаголски модификатори говорног поступка као сигналативне лексичке јединице у исказима реализују компоненту: 'Аутор

---

⁹ Корпус је узет из Речника САНУ, Речника МС и из транскрибованих телевизијских ток-шоу емисија Б92, Утисак недеље водитељке Оље Бећковић и емисије Александра Тимофејева (в. извори). У транскрибованим емисијама углавном нису употребљавани знакови интерпункције, а у наведеним примерима они су употребљени према важећим правилима.

исказа / говорник сигнализира, да ...', при чему се може реализовати широки спектар модалности (исп. нав. дело: 83–84). Осим тога, њиховом употребом остварује се и ауторизација исказа, као и стратегија (само)идентификације говорника, што је условљено елементима комуникације: садржајем, саговорницима, намером говорног лица, учинка који жели постићи и др.

10.1. Смисао модификације говорног поступка локутивним карактеризаторима може се представити исказима типа:

Грубо речено, $P = \text{'При том да аутор исказа сигнализира да се } P \text{ јавља приближним, } P\text{'}$;

Искрено речено, $P = \text{'При том да аутор исказа сигнализира да } P \text{ исказује оно што он стварно мисли, } P\text{'}$.

Део парафразе „при том“ указује на семантичку подређеност предикације исказане глаголима говорења пропозицијском садржају предикације основне или формално допунске клаузе, као и на конекторско-кохезивну природу дискурзивних оператора овог типа. Компонента модификације сигналативних јединица варира према смислу карактеристике исказа коју говорник актуелизује у одређеној ситуацији имајући у виду саговорнике и прагматске елементе комуникације, што ће се у даљем излагању представити у анализи примера.

10.2. Поједине употребе глаголских оператора овог типа имају изразитије карактеристике дискурзивних конектора (в. т. 11.4, 13.1, 13.2), јер уз карактеризацију исказа, њима говорник сигнализира и логички однос између два текстуална сегмента или између два текста, што се може представити исказом типа:

Краће речено, $P = \text{'При том да говорник сигнализира да се } P \text{ јавља као краћа форма претходног исказа, } P\text{'}$.

11.0. Типичан пример дискурзивних карактеризатора представља глаголски облик *рецимо*¹⁰, којим се вербализује став говорног лица о могућој неадекватности форме сопственог исказа његовом садржају или комуникативној ситуацији, као и истицање спремности говорника да ту форму коригује, допуни, и, уопште, исказе на јаснији, прецизнији и примеренији начин. Тако овај глаголски облик по семантичко-прагматичким и функцијским карактеристикама може бити

¹⁰ Без обзира на то што облици глагола говорења у 1. л. формално упућују на прагматичко поље перформативности са типичним његовим координатама, и они као и сви други облици гл. говорења представљају лексикализоване јединице модалног модификаторског типа, јер гл. говорења у свом основном значењу не спадају у перформативне глаголе (в. Васић 1997: 37).

сврстан у метајезичке модификаторе говорног поступка којима у српском језику одговарају једночлани или сложени еквиваленти партикулског типа: *другим речима, другачије речено, њо јест̄и, односно*, као и: *на њример, узмимо, њређијос̄тавимо* и др. (исп. Пипер 2005: 646). За разлику од субјективне модалности, којом се квалификује однос адекватности садржаја пропозиције вањјезичкој реалности, овом субјективном модалношћу, изразито метајезичког типа, квалификује се однос адекватности садржаја пропозиције његовој језичкој реалности, при чему се има у виду пре свега прагматички фактор комуникативне спремности, упућености саговорника у садржај комуникације (исп. нав. дело: 647).

11.1. Примери модификације дискурзивног карактеризатора *рецимо* са значењем еквивалентним сигналативима *на њример, узмимо, њређијос̄тавимо*:

(1) Тако, *рецимо*, секретар .... [то] оспорава (Речник МС 5, под *рећи*);

(2) Украли су ми, *рецимо*, прошле године два пута бицикл ... и ја се нисам потресао много, купио сам трећи (Б92, Тим. 21. 2); (3) Преводилац је не само мањи духом и снагом од творца оригинала, него има у рукама место белог црно ... у случајевима великих културних размакнутости у језицима — француски и српски, *рецимо*. (Речник МС 5, под *рећи*); (4) Да ли ви имате утисак, *рецимо* ... да нема земље у којима је више доктора и магистара ... наука на којима је ова земља пропала? (Б92, Тим. 21. 2); (5) Само ми једна ствар није јасна ... Кад, *рецимо*, у неким европским земљама ... на рафовима немају да се купе страни производи ? (Б92, Тим. 21. 2); (6) Шта ви кажете, који би био тај закон који би ви, *рецимо*, рекли: — Хај'мо прво закон да више...? (Б92, Тим. 21. 2); (7) Да ли ви рачунате на то да реформа универзитета, *рецимо*, доводи до тога да немамо тај проблем, тог одлива мозга? (Б92, Тим. 21. 2).

У примерима од (1) до (5) глаголском облику *рецимо* еквивалентан је само модификатор *на њример*, при чему у прва три примера глаголски модификатор у нетипичним случајевима може реализовати одвојено улоге говорника и аутора исказа, што му омогућава употребу и у индиректном а не само директном говору. У примеру (4) и (5), као и у примерима (6) и (7) у којима се, поред еквивалента *на њример*, јавља и еквивалент *њређијос̄тавимо*, упитна форма исказа ограничава употребу модификатора само на директни говор, која је иначе типична за глаголске облике у функцији дискурзивних карактеризатора говорног поступка. Дискурзивни карактеризатор *рецимо* у наведеним примерима јавља се у медијалној позицији, што је иначе најчешћа позиција глаголских карактеризатора говорног поступка, док се у при-

меру 3 јавља у финалној позицији, као накнадна метајезичка интервенција говорника. У свим позицијама модификатори овог типа су интонационо одвојени паузама.

11.2. У следећем примеру (8) дискурзивни карактеризатор *рецимо* јавља се у иницијалној позицији, а може бити замењен са сва три наведена еквивалента: *на пример*, *узмимо* и *прећипосћавимо*. У примеру (9) као еквиваленти глагола *рецимо* јављају се модификатори *на пример* и *узмимо*, при чему у оба примера постоји могућност употребе модификатора и у индиректном говору, јер у контекстима овог типа он може да реализује улоге говорника и аутора исказа одвојено.

(8) *Рецимо*, плата је требало да буде 39. 000 по том закону, али је то напосто била нека врста напада на Скупштину ..., постоји нешто што је по мени важније. Ви имате, и то грађани знају, имате људе који су наводно примали 20. 000. Одједном, ... они имају неколико станова (Б92, Тим. 12. 2); (9) Па ево, *рецимо*, овај ваш утисак ... ово што су наши из Свибора радили (Б92, Тим 21. 2).

11.3. У примеру (10) облик *рецимо*, осим наведених еквивалената, могао би да се замени и еквивалентима *другим речима*, *другачије речено*, *ћо јестћ*, *односно*, при чему исказ са узвичном интонацијом ограничава њихову употребу само на директни говор, као и у случају упитних исказа.

(10) Па ти да си пјесник! Ослободи, боже! *рецимо* стихотворац! (Речник МС 5, под *рећи*).

11.4. У примерима који следе карактеризатор *рецимо* реализује слично значење као партикуле у *сћвари*, *зайраво*, *факћички*:

(11) Ја то до тада нисам знао, први пут сам чуо, *рецимо*, од Бебе Поповића (Б92, Тим. 21. 2); (12) О. Бећковић: — Јеси ли ти витез? В. Дивац: — Па, у доста случајева јесам. *Рецимо*, желим да мојој породици направим много бољи живот (Б92, Бећ.); (13) То је питање струковних програма. *Рецимо*, трогодишњих струковних програма који сада по овом систему ... треба да буду на универзитету једна од опција (Б92, Тим 21. 2).

На основу наведене еквивалентности, а и саме употребе и позиције глаголског облика *рецимо*, може се закључити да он у разматраним примерима реализује функцију контекстуалног конектора¹¹, па се

¹¹ Према Јорданској и Мељчуку (2002) „конектор“ је таква лексичка јединица којом аутор исказа сигнализира логички однос између два текстуална сегмента. Поред текстуалних конектора чију функцију обављају и неки разматрани глаголски облици (в. и т. 13.1, 13.2), аутори издвајају још два типа: факторске и квази-факторске конекторе (в. нав. дело: 88).

заједно са партикулским еквивалентима може сврстати и у класу конектора. Ова његова употреба карактеристична је по томе што показује већи степен лексикализације од претходно разматраних случајева употребе глагола говорења у функцији модификатора говорног поступка.

11.5. Слично значење и функцију реализује и инфинитивни облик овог глагола *рећи*, како показује Речник МС 5, илуструјући његову застарелу употребу у функцији дискурзивног карактеризатора следећим примером:

(14) Био је тада обичај, практика *рећи*, да све ашчије . . . кредитирају . . . подофицирске чиновне (Речник МС 5, под *рећи*).

12.0. Карактеристична је употреба и значење израза са глаголом *рећи* у функцији дискурзивних карактеризатора, што ће се показати у даљем излагању.

12.1. Значење израза *ово је рећи* . . . у Речнику МС 5 дефинисано је на следећи начин: „ово је у правом смислу . . . , ово је прави (права итд.) . . .“, што је потврђено следећим примером:

(15) Их, *ово је рећи* цигарета. Оне наше нису им ни слуга (Речник МС 5, под *рећи*).

Слично значење и функцију дискурзивних карактеризатора реализују и изрази *може се слободно рећи*, *може се мирне душе рећи*. Модификаторска функција ових израза је карактеристична по томе што, слично партикулама *дословно*, *буквално*, *једноставно*, указују и на вид категоризовања, на основу чега се могу сврстати у „одредбе категоризовања“¹². У ствари, наведене партикуле представљају експоненте редуковане предикације глагола говорења из ових израза (в. Ристић 2006: 205–216). Њима се исказује да је ентитет на који се изрази односе прави (најбољи, најквалитетнији и сл.) представник врсте (в. нав. дело: 207–208), али и сигурност у истинитост / фактивност садржаја исказа.

12.2. Изрази типа: *боље рећи*, *боље/тачније речено* по Речнику МС употребљавају се кад се нешто жели прецизније, ближе или тачније формулисати, што је потврђено примерима:

(16) Ми . . . не знамо тачно почетак нашег најстаријег пјесништва, *боље рећи* стихотворства (Речник МС 5, под *стихопјесништво*); (17) Ту је изашла његова краћа приповетка или *боље рећи* слика (Речник МС 5, под *слика*).

¹² О карактеристикама одредбе категоризовања в. Ивић 1991: 29–36.

Сигнализирање говорникове накнадне интервенције ради прецизности, тачније формулације исказа постиже се и употребом израза *хоћу рећи*, чије се значење у Речнику МС 5 дефинише еквивалентима: *управо, да будем јачнији*.

12.3. Облици глагола говорења и њихови сложенији еквиваленти у функцији дискурзивних карактеризатора јављају се и као сигнали говорникове несигурности у смислу прецизности, тачности формулације исказа. Према Речнику МС 5, то су облици и изрази типа: *рекао би(х), рекло би се* са значењем еквивалената: *чини се, изгледа, могло би се узети*; затим изрази: *да рекнем, да речем, да речеш* чији су значењски еквиваленти: *не може се са сигурношћу тврдити, претпоставимо, узмимо*, као и израз *јачко рећи* са значењем партикулских еквивалената: *скоро, гошово, ошрилике*.

13.0. Функцију модификације говорног поступка типа дискурзивних карактеризатора реализују и облици, изрази и конструкције са глаголом *казати*. Глаголски модификатори типа *казати* су карактеристични за колоквијални говор.

13.1. Сам облик *казати* је у Речнику САНУ потврђен некњижевним облицима: *каз'ати, касати*. Овај облик је, заједно са облицима: *да (ати) кажем, кажем, кажимо, каже*, под тачком 13. гл. *казати*, одређен као поштапалица, узречица. Слично је урађено и у Речнику МС 2. У овом, другом речнику је издвојена лексема *касати* и представљена на следећи начин: „прил. нар. (скраћено од *казати*, као узречица) тако рећи, да се тако рече, каже, као (ублажавајући или оправдавајући оно што се хоће рећи)“. Функцију дискурзивног карактеризатора овог облика показују следећи примери:

(18) Опростите, молим, ја сам, знате, *касати*, мало се и наљутио на моје дете (Речник МС 2), са смислом 'ако ми се дозволи да кажем', 'ако смем рећи'; (19) Ракија је једна моја слабост, *касати* (Речник МС 2), са смислом 'ако смем да признам'; (20) Почео жалити 'наку лепу кућу, 'наку *каз'ати*, спрему једну (Речник САНУ), са смислом 'да се боље/прецизније изразим', 'тачније/исправније/боље речено'; (21) Ама, то није у најмању руку у реду, да рече један, *рећемо каз'ати*, царски службеник (Речник САНУ).

Удвајање метатекстуалних модификатора у последњем примеру, представља сигнал веће недоумице око избора адекватне форме најпримереније комуникативној ситуацији у којој се планирани садржај исказује, а могући еквиваленти су му *рецимо* и *на пример*.

Овим дискурзивним карактеризатором, иначе, исказује се недоумица у смислу умесности, примерености, тачности, прецизности казаног у одређеној ситуацији, пред одређеним саговорницима и сл.

13.2. Исти тип модификације реализују глаголски облици и изрази типа: *кажимо, хоћу да кажем; како да кажем(о), да иако кажем(о), иако да кажем(о), како казати, што се каже*, који се у Речнику САНУ дефинишу као „изрази којим се говорно лице до извесне мере ограђује од исказа или израза који одмах затим изриче“. У Речнику МС 2 и овакви изрази су одређени као узречице, али са смислом стратегије којом говорно лице избегава да се изрази потпуно или да тачно изрази своју мисао.

Међутим, како се из речничких дефиниција види, наведени глаголски облици и изрази ни у првом ни у другом случају нису поштапанице, узречице него се јављају на шавовима исказа када је говорник у недоумици у смислу умесности онога што ће рећи или тачности, прецизности форме исказа, с обзиром на конкретну ситуацију која се може тицати било ког њеног елемента. Адекватност вербалне или замишљене форме прилагођава се саговорнику и ситуацији.

По функцији модификације типа самокорекције, самоцензуре форме исказа ови облици и изрази блиски су облицима и изразима глагола *рећи* и његовим еквивалентима просте или сложене структуре, типа *односно, што јест, на пример* и др.

13.3. Глаголски облик *кажимо* као дискурзивни карактеризатор реализује функцију сличну партикулским еквивалентима *на пример, у ствари, заправо* као и облик *рецимо* (в. т. 11.4. и пр. 11).

(22) Има ... тип критичара који туђ језик ... правилно осећа, а матерњи језик, *кажимо* због дугог живљења на страни ... не осећа (Речник САНУ).

Међутим, употреба облика *кажимо* ограничена је само на директни говор за разлику од модификатора *рецимо* који у значењу *на пример*, изгледа, једини од свих других глаголских модификатора, може да реализује одвојено улогу говорника и аутора исказа, па се на основу тога, поред типичне употребе у директном говору, може употребљавати и у индиректном говору.

13.4. Модификаторску функцију израза са глаголом *казати* показује и израз *хоћу да кажем* који реализује значење еквивалентно партикулама *односно, што јест*:

(23) Ето ме, баћа Саво, *хоћу да кажем*: господару кнеже (Речник САНУ)

У наведеном примеру глаголски израз у функцији дискурзивног карактеризатора не само да сигнализира непримереност исказане форме, него и самокорекцију говорника, који интимни говорни чин коригује у официјелни, примеренији ситуацији.

13.5. У два наредна примера као еквивалент варијантним глаголским изразима *да њако кажем(о) / њако да кажем(о)* јавља се само израз *могло би се рећи*, док би замена овог израза облицима *рецимо* и *на пример* променила смисао исказа.

(24) У византијској исправи задржава аутор правног посла посве, *да њако кажемо*, ситуацију у својим рукама (Речник САНУ); (25) Они су долазили чешће нама. Ту им је, *њако да кажем*, био састанак (Речник САНУ).

Овај вид модификације реализује само улогу говорника, па је карактеристичан за директни говор.

14.1. Модификатори глагола говорења пропозиционог типа: *да њако кажем(о) / њако да кажем(о), (ја) (морам да) кажем да ...*, *јрича се да / кажу да ...* и др. представљају просте или проширене реченице, често обезличене структуре. Они су у тексту синтаксички и семантички несамостални, па обично претходе реченицама којим се нешто тврди. Јављају се или у синтаксичкој позицији главне реченице или као самосталне структуре у истој функцији у односу на следећи сегмент текста. Употребљавају се као прагматичка средства за истицање уверљивости у истинитост онога што се тврди. Тако говорно лице располаже погодним средствима да, према потреби, ублажи или појача категоричност коју чин тврђења у већој или мањој мери имплицира. Разматрани глаголски фразеолошки изрази јављају се као одлика неофицијелног разговорног стила. Неки од њих имају више изражену улогу организације текста (*Морам да кажем да ...*), а неки, више семантизују односе, па се јављају или као средства за појачавање односно ублажавање фактивности тврдње, или као прагматичко-стилска средства у виду стратегија регулишући кооперативност у комуникацији (исп. Велчић 1987: 48–49).

14.2. Уопште узев, запажено је да су фразеолошке и пропозиционе јединице глагола говорења у функцији дискурзивних модификатора говорног поступка више семантизоване од њихових облика, и да својим наглашеним самосталним статусом упућују на организацију поруке у целини и доприносе општој композицији текста. Они реализују и функцију дискурзивних конектора јер првенствено организују текст у целини, а тиме посредно упућују на смисаоне односе међу структурама. Тако, делујући извана као уводне конструкције, уводне речи, са из-

разито композицијском функцијом наглашавају поступност у развоју текста или упућују на општа места у организацији комуникације. Овакав начин организације комуникације карактеристичан је нарочито за разговорни језик, чије се недоумице и паузе у спонтаном, неприпремљеном говору успешно маскирају и осмишљавају фразеолошким и пропозиционим типом метајезичких модификатора говорног поступка. Ове сложене јединице, које су и саме својеврстан текст о тексту, представљају клишее којима се потцртавају, наглашавају одређени текстовни, вербални поступци, без обзира на специфичност теме.

15. Гледано у целини, може се закључити да употреба глагола говорења у функцији метајезичких оператора говорног поступка, као чин вербализације говорне радње у процесу реализације говорног чина тврдње, није само комуникативно-прагматички и стилски поступак регулисања говорне стратегије, него је и вербални поступак којим говорник односно аутор исказа показује своју одговорност у креирању успешне, кооперативне комуникације. Тиме показује и спремност да самокорекцијом, на различите начине коригује и допуњава одређени исказ у његовом модалном оквиру, доприносећи семантичкој кохеренцији и целовитости дискурса не само у сегменту у коме се реализује него и у његовој целини (исп. Велчић 1987: 45–47).

КВАНТИФИКАТОРИ МЕРЕ КАО МОДИФИКАТОРИ*

1.0. У даљем разматрању биће предстаљени семантички и прагматички видови модификације префиксалних квантификативних придева и прилога код којих се квантификативне компоненте реализују и у основи и у префиксалном делу. У вези са овим видовима модификације уочене су и биће представљене појаве конкуренције, и то са једне стране квантификатора са префиксима *o-* и *ïo-* а са друге стране квантификатора са префиксом *ne-*. При томе, и са становишта модификације и са становишта конкуренције, биће разматран однос између префиксалних облика позитива и компаратива на примерима типа: *ïомили, ïомањи, ïовелики, ïовећи, ïоредак, ïоређи, ïогустî, ïогушћи, ïочесî, ïочешћи, омален, омањи, овелики, овећи* и *оредак, оређи*, као и на примерима квантификатора са префиксом *ne-* у чијој основи су придеви: *велик, мали* и прилози *многo, малo*.

1.1. Квантификацији и значењу квантитативних израза поклањало се много пажње у логичкој анализи природног језика. Квантификаторима су углавном схватане најобјективније логичке језичке јединице чије је функционисање минимално одређено комуникативним и прагматским факторима. При томе се имала у виду класична теорија скупова, која се заснивала на односу „елеменат — скуп, множина“. Другачији, не логички приступ квантификацији заснива се на теорији коју је разрадио Г. Бант (1985). За основу Бантове теорије узима се однос „део — целина“. Овакав, Бантов приступ у складу је са природно-језичком квантификацијом која обухвата не само оцену скупа и његових елемената него и оцену целине и њених делова (Булигина–Шмељов 1997: 193).

2.0. Основним и префиксалним придевима наведеног типа квантитативно својство референата одређује се према било којој полазној, стереотипно установљеној количини, а не према некој одређеној или свеобухватној. Полазна количина, величина утврђује се од стране говорника, коју овај сматра нормалном у датој ситуацији. Зато се овај

---

* В. Ристић 1999а: 53–63 и 2000: 223–233.

тип квантификације назива прагматичком квантификацијом (нав. дело: 194).

2.1. Наше истраживање квантификације исказане придевима наведеног типа показало је да се она реализује на градационој скали без обзира на то да ли је основни део придева исказан у форми позитива или у форми компаратива¹. Имајући у виду сложеност овог творбено-семантичког модела², покушале су се утврдити семантичке вредности префикса *о-* и *йо-*, као и вредност позитивне и компаративне форме основног дела придева у реализовању прагматичке квантификације. Задатак је био утолико деликатнији што се префикси наведеног типа јављају као синонимична, конкурентна средства компаративу у исказивању умањеног степена својства садржаног у основном придеву. Спојивост ових префикса и са компаративом придева сигнализира или привид или ограниченост њихове синонимичности / еквивалентности, што је захтевало решавање проблема са прагматичког, комуникативног и функционалностилског аспекта, а не само са творбено-семантичког и граматичког аспекта.

2.2. Језичка компетенција носилаца српског језика и дескриптивна лексикографска пракса показују да је употреба придева наведеног типа фреквентна и да је карактеристична за многе функционалне стилове и идиоме, али да је системска употреба нестабилна и да је умногоме подложна факторима комуникативне ситуације. То је потврдила и анкета невеликог броја сарадника Института за српски језик, као и лексикографска обрада придева наведеног типа у дескриптивним речницима српског језика. Колебање и нестабилност системске уређености јављају се више у интерпретацији садржаја јединица наведеног типа него у њиховој употреби, што истиче значај субјективних и комуникативних фактора у остваривању комуникативне компетенције и у реализацији њиховог значења. Досадашњи покушаји да се проблем разјасни, и да се нађу системска лексикографска и граматичка решења, и у пракси и у теоријским разматрањима појединих аутора указали су на многе аспекте³, али је проблем због своје сложености и повезаности

¹ О обради компаративних облика придева с префиксима *о-* и *йо-* у нашим дескриптивним речницима, као и о творбеном пореклу ових облика в. Стијковић 1996: 106–109.

² Сложеност значења творбеног модела разматраних придева проистиче из деловања следећих механизма на градационој скали: поређења, мере — градирања и оцене (исп. Арутјунова 1988: 247).

³ Ставови неких аутора, важни за аспект прагматичке квантификације, биће разматрани у даљем излагању.

са другим општијим питањима остао и даље отворен. Нека од питања тичу се модификације квантитативних компонената основног дела разматраних придева било да се она остварује наведеним префиксима било граматичким обликом компаратива.

3.0. У питању је прагматичка квантификација градационог типа, која се на лексичком плану исказује квантификаторима, међу које спадају и разматрани придеви. Реч је о параметарским придевима, типа *велик* — *мали*, који образују скаларно антонимијски комплекс. Овај комплекс обједињује квантитативно поларизована значења која се односе на једно својство објекта, и која су распоређена на градационој скали.

3.1. Градациона скала представља установљени ред величина на основу параметара 'већи' и 'мањи'. Средишњи део скале означава се тачком која одговара норми одређеног својства. Антоними типа *велик* — *мали*, поларизовани десно и лево од ове тачке, заузимају крајње позиције на скали и указују на максималне степене својства у односу на норму (исп. Арутјунова 1988: 231). Остале позиције на скали, између ове две крајње, заузимају чланови антонимијског комплекса, чију парадигму, осим основних придева — антонима, чине њихови творбени и граматички облици и конструкције. Придеви с префиксима *о-* и *йо-* су, заправо, чланови те парадигме. Број чланова парадигме зависи пре свега од семантике основних придева, а значење сваког појединачног члана могуће је одредити на градационој скали, на коју се, осим степена својства, уводе и други прагматски параметри: тачка одмеравања, тачка гледишта и оцена. Тако се у овој парадигми, осим апсолутног компаратива основних придева (*већи*, *мањи*), творбених облика позитива и компаратива придева са префиксима *о-* и *йо-*, налазе конструкције и префиксални облици са негацијом *не*, *ни*, *не-* (*не велики* и *не мали*, *ни велики* и *ни мали*, *невелики*, *немали*), као и конструкције и изрази са квантификаторима типа: *йрилично*, *нешћо*, *довољно*, *сасвим* (*йрилично велики* / *мали*, *нешћо већи* / *мањи*, *довољно велики* / *мали*, *сасвим велики* / *мали*) и др.⁴

3.2. Свака од јединица заузима различито место на градационој скали, зависно од управљености градирања и говорникове тачке гледишта, чиме се остварују различити прагматски и функционалности-

⁴ Облици суперлатива и кад су префигирани префиксом *йо-* (*јонајвећи*, *јонајмањи*, *јонајгушти* и сл.) не улазе у градациону парадигму антонимијског комплекса параметарских придева, јер припадају другој, компаративној парадигми, што указује на чињеницу да префикси разматраног типа не регулишу односе на нивоу граматичко-семантичких парадигми.

ски садржаји и ефекти. Они се заснивају на четири типа интензификације на градационој скали: 1) појачавање степена својства до максимума; 2) исказивање средње вредности својства двојаким усмеравањем према средишту скале: у смеру појачавања мањег степена својства и у смеру умањавања већег степена својства; 3) умањивање степена својства и 4) минимизирање степена својства до најнижег места на скали (исп. нав. дело: 246).

3.3. Облици позитива и компаратива придева с префиксима *o-* и *īo-* припадају интензификаторима другог и трећег типа, што зависи од управљености градирања и тачке гледишта. Префикси модификују квантитативне компоненте значење ових облика у смислу умањивања, ублажавања својства градирајући га од крајње или полазне тачке на скали према средишту, при чему се не одређује тачка досезања својства. Крајња тачка исказује се обликом позитива основног придева, а полазна тачка његовим обликом компаратива. Најближи еквиваленти ових префикса су квантификатори *īрилично* и *нешīо* са значењем умањивања (ублажавања) и значењем неодређености. Субјективно одређивање крајње и полазне тачке у градирању квантификације, као и модификација њихових квантитативних компонената префиксима *o-* и *īo-*, спадају у модална језичка средства, што их чини ефикасним функционалностилским средствима за исказивање различитих стилских и прагматских садржаја: деминуције, хипокористичности, еуфемизације, ироније и сл.

3.4. За утврђивање реда величина на градационој скали, исказаних антонимијским комплексом параметарских придева, неопходна је тачака одмеравања или пункт досезања (простирања) својства. Зато на градационој скали постоје оријентири разног типа: оса симетрије / средишња тачака на скали (која одговара норми), границе (оквири) простирања (досезања) неког својства и околишно одређени делови који представљају одређени степен неког својства. За моделовање скаларних значења, а нарочито за избор неке од јединица антонимијског комплекса при исказивању тих значења, важна је не само тачка одмеравања, него и тачка гледишта. Тачка гледишта од стране говорника реализује се као ситуација 'недосезања' или 'пребацивања' својства. За исказивање ситуације 'недосезања' осим префиксалних облика параметарских придева употребљавају се још и њихови облици са негацијом и облици апсолутног компаратива. Избором неког од наведених конкурентних облика, диференцира се тачка гледања говорника у смислу прагматских и функционалностилских садржаја, што може бити предмет посебног истраживања. При свему је евидентна чи-

њеница да се преношењем тачно утврђених значења на градациону линију, остварује 'растежање' и неодређеност њиховог значења. 'Растезање' значења чини једну од важних тенденција у употреби језика, условљену тежњом говорника за тачношћу (истинитошћу) која га, међутим, због субјективности оцене удаљава од прецизности оријентационих фиксних тачака на скали (исп. нав. дело: 233).

3.5. Код јединица скаларно антонимијског комплекса и сама норма, централна тачка одмеравања степена својства, такође представља 'растегљив' појам⁵, јер може заузимати различито место на градационој скали. Код придева разматраног типа њој припада зона око осе симетрије, тј. око средишњег дела скале. Семантика скаларних јединица одговара одступању на једну или другу страну од норме према крајевима скале, чију крајњу позицију заузимају антоними, основни придеви у позитиву (тип *велик* — *мали*)⁶, што омогућава да се парови антонима могу тумачити симетрично, тј. компаративом са 'већи' или 'мањи' (исп. нав. дело: 236).

4.0. Прагматичка квантификација исказана придевима с префиксима *о-* и *йо-* по компонентама недосезања, неодређености блиска је садржајима који се остварују и компарацијом придева. Зато ће, у даљем излагању, бити размотрене оне карактеристике компарације које се тичу прагматичке квантификације.

4.1. Компарација придева у српском језику примарно се реализује као деривациона категорија у оквиру које је традиционална граматика разликовала два типа: поређење и градацију. Овај други тип компарације у граматикама се представља као исказивање степена неког својства без поређења, а у најновијој граматичкој терминологији означава се појмом апсолутна компарација.⁷

⁵ Постоји више типова норми: видова норма, норма пропорције, норма очекивања и ситуациона норма или норма пригодности. За однос позитива и компаратива значајна је ситуациона норма (Арутјунова 1988: 238).

⁶ Другачија је позиција норме код антонима са изразитим позитивним и негативним компонентама значења, типа: *богати* — *сиромашан*, *јаметиан* — *глуи*. Она се налази на крајњој позицији чије место заузима придев са позитивним компонентама значења, па су јединице антонимијског комплекса распоређене само са њене леве стране. Међу њима налазе се и придеви са префиксом *йо-*: *јобогати*, *јосиромашан*.

⁷ Значајна запажања о апсолутној компарацији и о прагматским компонентама значења апсолутног компаратива дата су у граматикама српског језика. М. Стевановић у својој граматичкој овакво градирање представља у вези са „компаративом помереног значења“ који не означава јачи степен неке особине него само изванредан степен те особине, па по њему *већи снег* означава „снег који није мали него такав да се за њега може рећи да је велики“ и сл. (Стевановић 1975: 258). У граматичкој Мразовић,

Међутим, наше истраживање је показало, да и код апсолутне компарације — градације делује механизам поређења, као и да је механизам градације евидентан код поређења (компарације), што значи да се поређење и градирање сами по себи не могу узимати као параметри за разликовање компарације и градације. Проблем одређивања диференцијалних параметара компликује се творбеним и семантичким односом између јединица парадигме ова два начина исказивања квантификације, као и чињеницом да се многе од њих, а пре свега позитив и компаратив, јављају као јединице и компарације и градације. Између позитива и компаратива придева, који су формално творбени деривати, нема семантичке деривације. Позитивом се такође исказује поређење као и компаративом, али се то чини имплицитно, а не експлицитно као компаративом, и у основи тог поређења је норма, а не било који степен својства као код компаратива. Суштина тих разлика није у степену семантичке сложености једног и другог облика придева, него у тачки одмеравања, у степену њене одређености и експлицитности. Позитив има (релативно) фиксну тачку, па се и он узима као оријентир у компарацији или један од оријентира на скали у градацији, на основу кога се утврђује већи / мањи степен својства. Код компаратива, међутим, тачку одмеравања сваки пут, одређује и бира сам говорник (исп. нав. дело: 243).

4.2. У вези са односом разматраних префиксалних придева и апсолутног компаратива, за даље диференцирање компарације и градације релевантне су разлике између компаратива поређења и апсолутног компаратива. Апсолутни компаратив функционише у антонимијском комплексу, на градационој скали чије поље обухвата цео распон својства између две крајње тачке означене позитивом основних придева антонима, са нормом као средишњом тачком оријентира. Компаратив поређења функционише у пољу једног од антонима много мањег распона, исказујући већи степен својства у односу на позитив, као почетану тачку оријентира. Апсолутни компаратив означава мањи степен особине у поређењу са позитивом придева јер, насупротив очекиваном смеру према већем степену, одступа од семантичког тежишта према средњој вредности скале, неутралишући максималну поларизованост степена својства. Тако и по М. Стеванови-

---

Вукадиновић овакво градирање представљено је на скали као апсолутно поређење, при чему компаратив *већи*, као и по М. Стевановићу, значи 'не мали', а не 'велик у вишем степену' (Мразовић–Вукадиновић 1990: 273). П. Пипер издваја и динамички компаратив који се јавља често уз фазне глаголе типа *йосџајати* и са „заменицом“ *све*, у примерима типа: Девојка је постајала све лепша, Ветар је постајао све јачи (2005: 853–854; исп. т. 7.2.1 и 7.2.2, стр. 22).

ћу овакав компаратив „помереног значења“ не означава јачи степен особине исказане придевом него само „известан степен“, и то према особини позитива придева супротног значења, па компаратив *већи* није компаратив према *велик*, него према *мали* и сл. (Стевановић 1975: 257).

4.3. Према досадашњем увиду, компарација (поређење) и градација представљају два начина исказивања квантификације, који се разликују не само по типу квантификације (логички тип у компарацији, а прагматички у градацији), него имају и посебне парадигме засноване на различитим параметрима. У основи компарације је поређење између елемената једног скупа на основу кога се градира степен њиховог референтног својства, а у основи градације је норма према којој се на скали градира степен референтног својства. Чланови трочлане компаративне парадигме: позитив, компаратив и суперлатив функционишу на плану граматичког система, док чланови градационе парадигме функционишу на прагматичком и функционалностилском плану и представљају вишечлани отворен систем са динамиком непрекидне реорганизације и допуњавања. Облици позитива и компаратива придева јављају се као чланови и компаративне и градационе парадигме, али између њих нема еквивалентног односа, него су, као што смо показали, евидентне разлике на семантичком, прагматичком и функционалностилском плану. Многе од наведених разлика у досадашњој србистици нису се имале у виду или нису биле довољно издиференциране. То је имало импликације на погрешно одређивање појава из овог домена, стварана је забуна око значења и функционисања позитива и компаратива, а суперлатив се, као члан компаративне трочлане парадигме, погрешно, по аналогiji представљао и као члан градационе парадигме.

5.0. Придеви с префиксима *о-*, *йо-*, као и они с префиксима *на-*, *йолу-*, *јри-*, *јро-*, *су-* функционишу као јединице градационе парадигме, јер градирају својство исказано позитивом и компаративом основног придева и усмеравају га према средишту скале. Они означавају мањи степен својства и, као што је већ истицано, заузимају исту позицију на скали као апсолутни компаратив. Са граматичко-семантичког становишта и придеви и компаратив наведеног типа могли би се сматрати синонимима или конкурентним средствима у исказивању градације. Међутим, са прагматичког и функционалностилског становишта ове јединице нису синоними јер исказују различите садржаје у смислу оцене, тачке одмеравања, тачке гледишта, досезања и сл.

5.1. Придеви с префиксима *o-* и *йo-* разматрани су у србистици углавном са творбеног и семантичког становишта⁸, али су дата и значајна запажања за прагматички и функционалностилски аспект. По М. Стевановићу, префикс *o-* има ограничену дистрибуцију на придеве који означавају мањи степен својства (*омален, окрайшак, онизак, оближњи, осредњи*), са значењем интензификатора 'прилично'. По истом аутору придеви с префиксом *йo-* у књижевном језику означавају „нешто увећану особину основног придева“ (*йовисок, йодебео, йодугачак, йовелик, йодобар*). Овај префикс са облицима компаратива означава „ублажен ступањ особине која се казује простим придевом, тј. компаративом“ (*йобољи, йовећи, йомањи, йошјежи, йолакши*). Значење префикса одговара деинтензификатору 'нешто'. Уз суперлатив овај префикс „ублажава јачину степена дотичне особине“ (*йонајвећи, йонајсџарији*) (нав. дело: 428–429). Код М. Стевановића наглашено је градационо значење разматраних префикса, а и у граматици Мразовић, Вукадиновић префикси *o-* и *йo-* сврстани су међу префиксе градиције и компарације (Мразовић–Вукадиновић 1990: 259).

5.2. Неки линвисти придеве наведеног типа разматрају као деминутиве, који као морфолошка категорија са примарном денотицијом умањења, исказују субјективну оцену (Грицкат 1995: 1–2), због чега се сврставају у придеве субјективне оцене (Станојчић, у Станојчић — Поповић 2004: 158). Детаљнију анализу семантичких, прагматских и функционалностилских садржаја ових придева дала је И. Грицкат у наведеном раду. Разматрани префикси, са значењем градираности у правцу смањења степена својства, по И. Грицкат, компатибилни су само са придевима у значењу својства које се може градирати, степеновати. Ови префикси као средства деминуирања уносе значење „приближности“ „апелујући у језичкој свести на стандарде, на репере“ и указујући на „њихову недобаченост“ (нав. дело: 18). У систему деминуције придева и прилога И. Грицкат издваја петочлану парадигму: префигирани позитив и компаратив (*йодебео, йодебљи*), апсолутни компаратив (*дебљи*), префигирани апсолутни компаратив (*йодебљи*) и прфигирани суперлатив (*йонајдебљи*) (нав. дело: 19). По њој је

⁸ У неким дијалектолошким монографијама налазимо запажања индикативна за наш аспект разматрања префикса наведеног типа. М. Николић у монографији (1991) констатује да префикс *йo-* сложеним придевима даје значење 'у приличној мери', 'прилично', 'доста' (*йовелика ћеца, йоголем мостй, йогусџа клека, йозла снаа, йокрујина жена, йолијејо имање, йосиџна ћеца, били смо йосиромашини, йоскуј, йосџар, йошјанак, йоцрн, йоширок* и сл.). „Извесну неодређеност и некатегоричност уноси морфема *йo-* у компаративне и суперлативне облике“ (*йодужа дршка, йомлађа женска, йонижи човек*) (Николић 1991: 415–416).

повезивање префикса *o-* и *йo-* ограничено на придеве са значењем димензија, и то углавном са придевима негативне конотације (ретки су или неоствариви префигирани облици од придева: *виџак*, *лей*, *добар*; в. нав. дело: 20, нап. 22; по овом аутору, вероватно је ограничење ове врсте условљено еуфемизираним значењем које разматрани префикси садрже). Зато су у стандардном језику уобичајени облици: *йодебео*, *йовелик*, *йовисок*, *йоширок*, *йодалек* итд. (нав. дело: 19). Исти префигирани облик — *йодебео* — истовремено означава да је особина „премашила толерантни просек“ па је оцена неповољна, али и да није домашила границу „иза које би почињала нетолеранција“, па оцена у том смислу није неповољна. Тако у значењу овога придева имамо две реализације „и п а к н е потпуна дебелост“ и „и п а к н е потпуна виткост“ (истакла И. Г.) (нав. дело: 20).

6.0. У пракси су, такође, нека правила употребе придева наведеног типа заснована на прагматичким и функционалностилским параметрима, али се и даље испољавају извесна колебања и непрецизности у интерпретацији њиховог садржаја. То ћемо показати на примерима обраде ових придева у Речнику САНУ и на примерима интерпретације њиховог садржаја добијених невеликом анкетом спроведеном у Институту за српски језик⁹.

6.1. Образу придева са префиксом *o-*¹⁰ у Речнику САНУ разматрали смо на примерима придева: *овелик*, *овећи*, *омален (омали)*, *омањи* и *оредак*, *орећи* (из редигованих секција припремљених за штампу). Модификовање квантификације на скали код префиксалних придева наведеног типа и у позитиву и у компаративу представљено је на исти начин, употребом у дефиницији интензификатора *йрилично* и до-

⁹ Захваљујем колегама из Института на предусретљивости и спремности да ми помогну у разрешавању појединих проблема, јер су као испитаници и најкомпететнији носиоци српског језика знатно допринели да прихватим неке ставове досадашњих истраживања, а и да сама експлицитније формулишем поједина решења из домена скаларне вредности и позиције разматраних придева, као и начина представљања њиховог значења у дескриптивној лексикографији. У овом смислу нарочито су ми помогле детаљне интерпретације придевских садржаја др Мирослава Николића и др Милосава Чаркића.

¹⁰ Код полисемних придева који имају регуларну компарацију дистрибуција префикса *o-* није ограничена, па префигирани облик, како показују наведени примери, реализује углавном сва значења као и основни придев, наравно модификована овим суфиксом. Овакво модификовање придева морало би се у дескриптивној лексикографији представљати у дефиницији на одговарајући начин. За сада предложимо типску дефиницију, у којој ће префиксална модификација бити представљена квантификатором *йрилично* за облике са позитивом (*овелик* 'прилично велик'), а за облике са компаративом квантификатором *нешито* (*овећи* 'нешто већи').

стиа, при чему се у семантизацији значења запажа извесна недоследност, неодређеност и нетачност. То се огледа, пре свега, у неразграничености значења између основног и префигираног придева, затим између префигираних позитива и компаратива, као и у погрешном избору синонима. Тако се у дефинисању придева *омален* и *омањи* примарна значења представљају на исти начин као и значења основног придева *мален*, дефиницијама: 'који је по димензијама испод просечног, нормалног' (*омален човек, омањи људи / деца, омања држава / река / слика, омања чејица, омањи завежљај*); 'који је мањег интензитета, размера, повремен' (*омања борба, омање љушкараре, омањи сукоб, омања најаси, омање љоболевање*); 'мање важан, значајан, скроман по вредности, утицају и сл.' (*омањи светица, омањи војвода, омањи љрговчић, омањи кривац, омањи мајсиор*), а као синоними за неке реализације јављају се следеће јединице: 'помали' (*омален човек, омалена соба*), 'невелик' (*омања држава, омања слика, омања чејица*), 'незнатан', 'минималан' (*омања љогрешка, омање одсиујање*). Придев *овелик* дефинисан је на следећи начин: 'прилично велик, повелик', што је правилно (*будности је овелика, кућа му је овелика, овелика љорба / чаши / љрозор, овелико брдо, овелике очи, овелика глава*), али је префигиран облик компаратива *овећи* упућен на *овелик*, што је погрешно (*овећи омои, овећа барка, овећи круг, овећа груја људи, овећа реч*).

Префигирани облици позитива и компаратива придева *оредак* и *орећи*, такође, реализују полисемну структуру као и основни придев *редак*, што ћемо показати примерима типа: *оредак сок, љасуљ, оредак облак, ореићи зуби, ореића брада, коса, ореића шумица, ореико јасење, стиабла, звезде, дрвеће, кукуруз, расад, ореико грмље, оредак айлауз, љолеиеше ореићи љедесеиојарци; орећи љасуљ, орећа љараба, ореће љлаино, орећи љпример, орећа научна вредности, он је орећи човек, орећа љуцава*, и што би требало типски дефинисати.

6.2. Анкета међу колегама Института о употреби и значењу разматраних придева изведена је на седам испитаника: њих петоро су лексикографи, магистри и доктори, а двоје испитаника немају лингвистичку стручну и научну компетенцију. Употреба придева наведеног типа са префиксима *о-* и *љо-* позната је и уобичајена за све испитанике осим за једног (овај испитаник није лингвиста, а за исказивање градације употребљава само компаратив непрефигираних придева: *већи, мањи, рећи, гушићи*). Други испитаник нелингвиста нема придеве са префиксом *о-*, него употребљава само позитив придева с префиксом *љо-* (*љовелик, љомали*) са значењем 'неодређено велик / мали' или 'већи / мањи од просечног', зависно од ситуације и од референта на који се придев односи. И један испитаник, лингвиста, у сличном значењу

употребљава само префигиране облике позитива, а не и облике компаратива. Остали испитаници лингвисти имају у употреби префигиране облике позитива и компаратива, при чему су двојица испитаника правили истанчану разлику у семантизацији између префигираних облика са позитивом и компаративом: један не само на основу језичке и лингвистичке компетенције него и на основу богатог лексикографског искуства, а други испитаник, осим језичке и лингвистичке компетенције, одликује се експресивним говором, што је индикативно за стилску употребу придева наведеног типа. Тако је у интерпретацији првог испитаника семантизација разматраних придева представљена на следећи начин: *овелик* 'прилично (али неодређено) велик, мањи него *велики*', *овећи* 'исто значење као *овелик*, можда: нешто већи од *овелик*', *омали* 'прилично мали, нешто већи од *малог*', *омањи* 'нешто мало већи него *омали*', *оредак* 'прилично редак, у мањој мери редак него *редак*', *орећи* 'нешто мање рећи него *оредак*', *йогуст* 'прилично густ, мање густ него *густ*', *йогуићи* 'мање густ од *йогуст*'. Други испитаник те разлике диференцира на следећи начин: *йовелик* 'није ни велики ни мали, ближе великом него малом', *йовећи* 'нема разлике од *йовелик*', *йомали* 'мали, али већи од *малог*', *йомањи* 'исто што и *йомали*', а *омањи* 'мало већи од *малог*', *йоредак* 'није потпуно редак', али и 'више него редак' (нпр. *йоредак кукуруз*), *йорећи* 'у мањем степену редак него *йоредак*, није потпуно редак', *йогуст* 'мање густ него *густ*, недовољно густ', *йогуићи* 'мало више густ него *йогуст*'.

7. Показана колебања и недоумице у интерпретацији садржаја придева с префиксима *о-* и *йо-* и на теоријском и на практичном плану нису одраз недовољне компетенције, него проистичу из нестабилности система градационих јединица и из чињенице да је градација јако подложна утицају прагматских фактора. Тако се систем градације налази у стању непрекидне реорганизације. Прагматски фактори утичу на семантику јединица скаларно антонимијског комплекса, на позицију апсолутног компаратива и на градацију уопште, условљавајући с једне стране синонимичност и конкуренцију јединица и облика, а с друге нееквивалентност облика и то како по степену исказаног својства тако и по прагматским и функционалностилским садржајима. Међу прагматским факторима који руше систем, како је показало и наше разматрање, најважнији су следећи: произвољност у избору тачке одмеравања, субјективност у избору тачке гледања, потчињеност исказа правилима учтивости, избегавање категоричности, присуство емоционалних, експресивних и оцењивачких конотација (исп. Арутјунова 1988: 247). Од субјективних фактора који утичу на реорганизацију јединица градационе парадигме истичемо психолошке ме-

ханизме повезане са прагматским потребама за ублажавање или појачавање садржаја. Од језичких фактора релевантних за разматране појаве истичемо процес непрекидног увођења нових јединица у парадигму скаларно антонимијског комплекса. Тако се у парадигму уводе лексичке јединице деминутивног и хипокористичког типа (у које спадају и разматрани префиксални придеви), затим спојеви интензификатора са антонимијским јединицама, напоредна употреба негације уз једног члана антонимијског пара и његовог антониима без негације (*не велик* и *мали*) или уз оба члана антонимијског пара (*не велик* и *не мали*) и сл. (исп. нав. дело: 248).¹¹

8. На основу свега изложеног може се закључити да придеви с префиксима *о-* и *ѿо-* у српском језику са граматичког и функционалностилског аспекта представљају јединице градационе парадигме, а са лексичкосемантичког аспекта представљају конституенте функционално-семантичког поља степена својства, чије се микропоље може одредити као 'прилично / нешто изражен степен својства исказан мотивирајућим придевом у позитиву или компаративу' (исп. Ровдо 1998: 207–216).

9.0. У даљем излагању разматраће се модификација квантитативних компонената придева *велик* — *мали* и прилога *мало* — *много* префиксом *не-* и функционисање ових префиксалних јединица у исказивању прагматичке квантификације и њеном модификовању на градационој скали. У питању су лексички квантификатори и њихови граматички облици којим се квантитативно својство референта одређује на скали чије се тачке — градуси од стране говорника уређују на основу параметара 'више', 'мање'. Ове јединице, такође, представљају чланове скаларног антонимијског комплекса придева *велик* — *мали* и прилога *мало* — *много*, који се као лексички примитиви могу сматрати типичним представницима прагматичких квантификатора. Сми-сао модификације квантитативних компонената префиксом *не-* префигурираних лексема: *немали*, *невелик*, *немало*, *немного* и њихова позиција на скали биће утврђивани на основу њиховог односа према основним речима: *велик*, *мали*, *много*, *мало*, према префиксалним об-

¹¹ Употреба негације уз једног члана антонимског пара не значи исто што и његов антонимски пар на супротној крајњој тачки градационе скале, јер негација не негира својство основног придева него само модификује његово значење у смислу умањивања степена својства, па ненегирани облик увек означава већи степен својства од негираниог, тако да је: *немала соба* мања него *велика*. Негирани облик заузима позицију степена ближе средишту скале. Овакво негирање укида супротност антонимијског пара и своди њихова значења у зону норме, у којој они чувају разлике по мери својства (исп. Арутјунова 1988: 251).

лицима: (*ī*)омали, (*ī*)омањи, (*ī*)овелик, (*ī*)овећи, (*ī*)омало, (*ī*)омање, *ī*омного, *ī*овише, као и према облицима апсолутног компаратива: мањи, већи, мање, више.

9.1. У досадашњој литератури негирани, префиксални и компаративни облици придева и прилога наведеног типа били су предмет разматрања углавном као појединачни проблеми и то са творбено-семантичког и граматичког аспекта, при чему је њихово значење у најопштијем смислу одређивано као значење умањивања, ублажавања својства исказаног основном речју.¹² На основу тога, при одређивању статуса и односа јединица наведеног типа са семантичког становишта, намеће се закључак о њиховој еквивалентности и о међусобној конкуренцији у исказивању умањеног степена својства. Овакав закључак поткрепљују и начини интерпретације и идентификације садржаја квантификатора наведеног типа у речницима и граматицама српског језика. У том смислу нарочито су илустративни начини њиховог представљања у дескриптивним речницима српског језика, и то како у описном делу дефиниције, тако и у избору синонима. То ће бити показано на селективном корпусу Речника САНУ.¹³

9.2.1. Придев *мали*, према Речнику САНУ, реализује више значења, а у вези са темом наводимо следећа: 'који је по димензијама ... испод просечног, нормалног или онога са чим се испоређује; који не достиже потребну, одговарајућу меру; краћи од уобичајеног, нормалног', а у неким значењима, неосновано је изједначен са негираним обликом *невелик*: **4. а.** 'невелик по количини': *мали део, мали њораст, мала њродуктивност*; **б.** 'невелик по броју ... малобројан; незнатан': *мала четница, мало друштво*.

Негирани облик овог придева, *немали*, реализује значење које је у Речнику САНУ изједначено са значењем префиксалног облика *јовелик* и значењем придева *велик*, антонимског пара основног придева: 'прилично велик, повелик, поприличан; знатан, велик'. Неоснованост оваквог изједначавања значења показују примери у којима се придев *невелик* не би могао заменити ни једним од наведених придева, а да се значење исказа не промени:

- (1) Старац с *немалим* поносом гледаше на крајцару;
- (2) ... рачунали би ти [то] у *немали* успех;

¹² Преглед најважнијих разматрања из србистичке литературе о префиксалним придевима и компаративу наведени су у напоменама претходног излагања.

¹³ Значења и примере из речничког корпуса наводићемо само за негиране облике придева и прилога, а за остале јединице корпус ће се користити селективно.

- (3) Опћинство је *немала* брига освојила;
- (4) Разапне јој се ... *немала* жудња.

9.2.2. Полисемичан придев *велик* представљен је у Речнику САНУ великим бројем значења, и она су коректно дефинисана: 'који је по размерама изнад просечног, нормалног; који је по размерама већи од другог исте врсте'.

Значење негираног облика, *невелик*, у истом речнику представљено је, такође на примерен начин, што је потврђено и примерима: 'који се не истиче величином, који није велик' а. 'по размерама, димензијама':

- (5) Мајор са ... *невеликим* плавим брком;
- (6) Отац *невелик*, али већи од мене;
- (7) Бернардина се сјећају као *невеликог*;
- (8) На *невеликој* узвисини мало повише града ... ;
- (9) Из жбуња изрони дјечак ... са *невеликим* парчетом хљеба;
- (10) У том лакту пута има *невелика* борова шума;
- (11) Крајем поља вуче се ... *невелика* ријека;

б. 'по количини, броју':

- (12) Својим *невеликим* благом умеде тако мудро... управљати;
- (13) Седели су около људи ... њих *невелик* број;
- (14) Од његових ... стихова дошао је до нас само *невелик* дио;

в. 'по вредности, значају':

- (15) Од мајке је примао *невелику* науку;
- (16) ... са *невеликом* књижевном вредношћу;

г. 'по интензитету, трајању':

- (17) Мода ... има — као све велике и *невелике* страсти своје хероје;
- (18) Чудновато пјевање ... намами старца да након *невелике* почивке опет провири.

9.2.3. Значења полисемног прилога *мало* нису представљена на коректан начин, што показују и описни делови дефиниције и погрешан избор синонима, међу којима је наведен и префиксални облик *йомало*: 'у малој, незнатној количини, у малом броју; испод потребне мере, недовољно'; 'у извесној, мањој мери, до извесног степена, донекле, унеколико, помало, понешто'.

Значење прилога *немало* изједначено је са префиксалним обликом *йомало* и прилогом *много*, антонимским паром основног прилога: 'доста, прилично много, много'. Синонимију између наведених прилога не потврђују примери којим се илуструје значење негираног облика:

- (19) *Немало* су томе допринеле и политичке прилике;
 (20) [Међу гласовима] бијаше и *немало* још неосвјештених Словена;
 (21) *Немало* пропуста и грешака [било је] у прошлој години;
 (22) *Немало* су пута позорници добијали каменчић из невидљиве праћке.

9.2.4. Значења полисемног прилога *много* представљена су на следећи начин: **1.** 'кад се указује на велики број, количину или обим нечега' **а.** 'о броју каквих јединки или појединачних појмова'. **б.** 'о количини какве материје, материјала, средства и сл.' **2.** 'кад се указује на висок степен или интензитет нечега' **а.** 'јако, веома, врло'. **б.** '(уз компаратив придева и прилога) знатно, осетно'.

Значење прилога *немного* представљено је и неодговарајућим синонимима, међу којим је и прилог *мало*, антонимски пар основног прилога: 'у невеликом броју, мало, незнатно'. Непримереност у избору синонима показују примери:

- (23) Затвори га у град ... с *немного* других;
 (24) Обдаривши старца *немного*, растадосмо се;
 (25) Из *немного* осталих песама ... види се да би ... могли бити данашњи бећарци;
 (26) Емерсон ... са још њих *немного*, чине ове најређе људе.

10.0. Контекстуалне реализације негираних придева *невелики*, *немали* и прилога *немного*, *немало* показују да су наведене речничке дефиниције непримерене, и то не због садржаја који се, зависно од ситуације, може интерпретирати на различите начине, него због погрешног поистовећивања негираних облика са антонимским паром придева / прилога у основи или са његовим префиксалним облицима, типа: *йомали*, *йовелики*. У већини примера ни један од наведених синонима не би могао да замени негиране облике, а да се смисао реализованог садржаја на семантичком и на комуникативном плану не промени.

10.1. Негирани придеви и прилози, заједно са разматраним основним, компаративним и префиксалним облицима функционишу на градационој скали, па су њихови међусобни односи регулисани по принципу скаларне уређености. Еквивалентност, евидентна на плану општег значења прагматичке квантификације са смислом 'веће', 'мање' (за све облике антонимијског комплекса), и на плану њеног градирања на скали са смислом умањивања, ублажавања својства (за негиране, префиксалне и компаративне облике), може у одређеним контекстима условити однос стварне или привидне синонимије и конкуренције међу овим јединицама. Међутим, однос међу њима најчешће

је одређен компонентама нижег ранга које организују значење сваког од придева наведеног типа исказујући сложене садржаје прагматичке квантификације и уређеност градационе скале.

10.2. У претходном излагању је истакнуто да јединице овог типа образују скаларно антонимијски комплекс који обједињује значења поларизована на градационој скали. Антоними *велик* — *мали*, *много* — *мало* налазе се на крајњим позицијама скале с једне и друге стране норме (исп. Арутјунова 1988: 231). Њихово значење може се најопштије представити на следећи начин: *велик* = 'који има меру већу од норме', *мали* = 'који има меру мању од норме', *много* = 'више од норме', *мало* = 'мање од норме' (исп. Богуславски 1996: 330).

10.2.1. Опозиција између основних јединица скаларно антонимијског комплекса, по Ј. Апресјану, чини антонимију типа *Анџи*¹⁴. Лексички антоними овог типа означавају особине које се могу градирати, па су супротстављени по смислу 'више' — 'мање'. То су, као што је познато, осим придева и прилога *велик* — *мали*, *много* — *мало*, и придеви типа: *висок* — *низак*, *дугачак* — *краћак*, *дубок* — *љубак*, *широк* — *узак*, *дебео* — *танак*.

10.2.2. На градационој скали осим осе симетрије (која се код параметарских придева поклапа са нормом) постоје и други елементи важни за одређивање односа између јединица антонимијског комплекса. То су: околинално одређени делови који представљају одређене 'градусе' неког својства, а затим и поље простирања својства. Чланови антонимијског комплекса, па и разматрани негирани, префиксални и компаративни облици (*невелик*, *немали*, (*и*)*овелик*, (*и*)*омали*, *већи*, *мањи*) распоређују се по 'градусима', степенима. Њихове позиције одређују се у односу на фиксне тачке скале: или у односу на крајње тачке у пољима простирања својства парова *велик* — *мали*, *много* — *мало* или према средишњој тачки, норми. У њихово значење улазе и компоненте које указују на друге релевантне елементе прагматичке квантификације и градације: тачка одмеравања, тачка досезања и тачка гледишта.¹⁵ Тачка гледишта реализује се као оцена о недољности, прекомерности или довољности квантитативног својства.

¹⁴ О типовима антонимије в. Апресјан I, 1995: 288–301.

¹⁵ У описивању квантификатора мора се имати на уму да постоји више типова квантитативних компонената: 'велики / мали степен својства' (*веома*, *врло*) и 'пуни степен својства' (*сасвим*, *још*), близина одређеној тачки на скали (*скоро*, *гош*) и њихова спојивост са другим јединицама захтева компатибилност и у смислу наведених компонената (Апресјан II, 1995: 623–624).

Наведени елементи јављају се као диференцијалне компоненте значења разматраних прагматичких квантификатора. Умањујући квантитативно својство исказано основним јединицама, антонимима, остали чланови антонимијског комплекса неутралишу опозицију, уврштавајући се заједно са основним члановима у јединствен низ, комплекс уређен по принципима еквиполенције, а не конкуренције.

11.0. Суштина тих односа биће показана у представљању значења појединачних чланова парадигме.¹⁶

11.1.1. Облици позитива и компаратива с префиксима *о-* и *ѿо-*, придеви (*ѿ*)*овелик*, (*ѿ*)*омали*, (*ѿ*)*овећи*, (*ѿ*)*омањи*, и прилози *ѿомного*, (*ѿ*)*омало*, *ѿовише*, (*ѿ*)*омање*), исказујући мању меру својства, заузимају позицију близу крајњих тачака скале, чије се значење најопштије може представити на следећи начин: (*ѿ*)*овелик* / (*ѿ*)*омали* = 'прилично велик 2 / мали 2', (*ѿ*)*овећи* / (*ѿ*)*омањи* = 'нешто већи / мањи', *ѿомного* / (*ѿ*)*омало* = 'прилично много 2 / мало 2', *ѿовише* / (*ѿ*)*омање* = 'нешто више / мање'.

11.1.2. Значење префиксалних придева и прилога реализује се у пољу простирања својства исказаног основном речју. Тачка одмеравања је позиција позитива, односно компаратива основног придева, а тачка досезања није одређена, што овим јединицама даје карактеристике релативне неограничености. Та неодређеност у представљању њиховог значења исказује се прилозима *ѿрилично* и *нешѿо*, који осим значења неодређености и мањег степена својства, ублажавају оцену о прекомерности / недовољности својства.

11.2.1. Облици апсолутног компаратива *већи*, *мањи*, *више*, *мање*, умањујући степен својства реализују значење које се може представити на следећи начин: *већи* = 'не мали', *мањи* = 'не велик' ('такав да се за њега пре може рећи да је велик 1 / мали 1 него мали 1 / велик 1'), *више* = 'немало', *мање* = 'немного' ('у мери за коју се пре може рећи да је много 1 / мало 1').

11.2.2. Значење компаратива реализује се у пољу простирања својства основне речи на било којој позицији осим на крајњој и средишњој која се одређује оказионално. Степен својства одмерава се према својству придева / прилога супротног значења, што се у тумачењу

¹⁶ Овако одређена значења могла би да се узму као модели за типско дефинисање јединица антонимијског комплекса прагматичких квантификатора, при чему је за дефиницију нарочито важан избор лексичких јединица ранга примитива (јединица типа: *веће*, *мање*, *више*, *норма*, затим одговарајућих прилога типа: *ѿрилично*, *нешѿо* и правилна употреба партикуле *не*), којим се управо показују разлике у значењу тих јединица. Јединице овог типа немају правих синонима, па је употреба синонима у њиховом дефинисању погрешна.

чењу значења представља употребом негације и антонимског пара основног придева / прилога. Тачка досезања није одређена, на што у тумачењу значења указује употреба негације, па компаратив као и префиксални придеви има релативно неограничено поље простирања. Присуство негације у значењу компаратива потискује оцену о мери својства у пресупозицију, па се смисао прекомерности / недовољности реализује зависно од ситуације, контекста.

11.2.3. Тако се показује да између позитива и компаратива, који су формално творбени деривати, нема семантичке деривације. И позитив садржи имплицитно поређење (али са нормом), а разлике се јављају у тачки одмеравања, у степену њене одређености и експлицираности. Позитив има релативно фиксирану тачку на крајњој позицији скале, на основу које се утврђује већи / мањи степен својства, док код компаратива позицију сваки пут одређује и бира сам говорник (Арутјунова 1988: 243). Позитив у пропозитивном делу значења реализује не само компоненте мере својства, него и оцене својства, док компаратив компоненте оцене својства реализује у пресупозитивном делу значења.

11.3.0. Негирани облици придева и прилога због своје специфичности захтевају посебно разматрање.

11.3.1. Проблем негираних придева је комплексан и до сада је разматран са различитих аспеката, а најповезанији је са проблемом антонимије и њеним типовима.¹⁷ У граматикама српског језика и у литератури у вези са префиксом *не-* издвајају се значење одсуства, одрицања, супротстављености, умањивања, ублажавања својства, ис-

¹⁷ При одређивању статуса негираних придева и прилога и њиховог односа према осталим члановима антонимијског комплекса важно је имати у виду да се негација реализује у значењу неких јединица у којима није формално изражена. До сада је утврђено да у случају привативне опозиције (карактеристичне за разматране прагматичке квантификаторе) одређивање „носиоца негације“ аутоматски подразумева и одређивање немаркираног члана опозиције (у нашем случају то су јединице *мали, мало*), као и одређивање маркираног члана који задаје одговарајући параметар (у нашем случају то су јединице *велик, много*). Тако се лексичко негирање поклапа с немаркираношћу, а параметар са маркираношћу члана опозиционог односа. Утврђено је да су семантички сложеније јединице који садрже негацију и означавају ограничено поље својства (типа *мали, мало*) него јединице које имају форму негације (типа *немали, немало*). Позитивно поље оцене припада маркираном члану опозиционог односа, а с њим је везано и исказивање параметра (величина, дужина, ширина, висина, дубина). Код придева оцене избор негираних облика подређен је прагматском циљу — ублажавању оцене својства и показивању толеранције, а код неоцењивачких придева избор одричне форме подређен је семантичком циљу — одређивању мере својства (в. Арутјунова 1988: 248–251).

кључивања и негативно значење (Стевановић 1975: 431; Станојчић — Поповић 2004: 158, Оташевић 1995/96: 88–95).¹⁸

11.3.2. Међутим, утврђено је да је главно значење префикса *не-* значење одсуства својства исказаног основним придевом. Ово значење префикс *не-* реализује с придевима који образују контрарне антониме, типа *Анџи*²: *ожењен — неожењен*.¹⁹ Као друго, издвојено је и значење непотпуне супротстављености при коме негирани придеви немају статус антонима у односу на ненегиране. Управо ово значење реализује префикс *не-* са параметарским придевима и прилозима. Ове параметарске јединице имају своје антониме без префикса (тип градационе антонимије *Анџи*³), па би, у случају потпуне супротстављености, префиксални облици са *не-* били апсолутни синоними са непрефиксалним јединицама (*неблизу* = *далеко*, *невелик* = *мали*, *невисок* = *низак*, *недубок* = *дубок*, *недуг* = *дуг*, *нелак* = *лак*, *немало* = *много*, *немали* = *велики*, *неузак* = *широк* итд.), што се не може рећи ако се имају у виду њихова значења са прагматским и комуникативним компонентама (в. Апријан I, 1995: 310–311).

11.3.3. Негирани придеви и прилози *невелик*, *немали*, *немного*, *немало* исказују да се квантитативно својство не реализује у пољу које означава основни облик, него у пољу опозитивног пара, антонима, између средишње и крајње тачке тог поља. Тако се значење ових јединица може представити на следећи начин: *невелик* = 'који није велик 1 него је већи од мали 2', *немали* = 'који није мали 1 него је мањи од велик 2'²⁰; *немного* = 'не много 1 него више од мало 2', *немало* = 'не мало 1 него мање од много 2'. Степен својства одмерава се у односу

¹⁸ Преглед литературе о придевима с префиксом *не-* и разматрање неких питања у вези са њима представљени су у раду Оташевић 1995/96: 88–95. У досадашњим разматрањима не сагледава се повезаност овог проблема са проблемом антонимије и њеним типовима, као и одређеност значења негираних придева дистрибутивним карактеристикама партикуле — префикса *не(-)* и одређене семантичке класе придева. У раду Д. Бошков, у коме су назначени неки од наведених проблема и издвојени типови супротности (контрарност, контрадикторност и комплементарност), нису у вези с њима издиференциране семантичке класе придева на основу којих би се тачније могла одредити и значења придева с префиксом *не-* (в. Бошков 1981: 63–67).

¹⁹ Истичана су и друга значења префикса *не-*: 'пуна супротстављеност' (*весело — невесело*, *велик — невелик*, *висок — невисок*, *добар — недобар*, *истинит — неистинит*) и 'супротстављеност са нијансом умерености' (*слух — неслух*, *много — немноги*, *лош — нелош*, *јак — нејак*), која су проблематична са становишта типова антонимије (в. Апријан I, 1995: 310–311).

²⁰ Бројеви 1, 2 уз придев / прилог односе се на два основна значења: 1, значење поља простирања својства са једне стране средишње тачке (норме); 2, значење крајње мере својства.

на поље простирања основног придева и у односу на крајњу позицију опозиционог пара основне јединице. Тачка гледишта реализује се у релативизацији оцене испољене мере својства, а тачка досезања није одређена, па и негирани облици имају карактеристику релативне неограничености. Значење негираног облика показује да он није апсолутни синоним антонимијском пару, па *невелик* не значи исто што и *мали*, односно *немали* не значи исто што и *велики* (исп. Арутјунова 1988: 249).²¹

11.3.4. Употреба негираних облика придева и прилога укида опозицију пропозиционог дела значења засновану на оцени о прекомерности / недовољности својства, доводећи га у зону норме (што није евидентно код других чланова антонимијског комплекса), али и даље чува опозицију пресупозиционог дела значења исказујући разлике по мери својства (што је заједничка карактеристика и осталих чланова антонимијског комплекса). Негирањем једног од антонима чува се скаларна разлика задана основним значењем (*невелики* је неко ко је већи од малог), али се губи семантичка опозиција јер оба придева / прилога — негирани (*невелики*, *немного*) и ненегирани (*мали*, *мало*) означавају својство које се налази на истој страни од норме (исп. нав. дело: 248–250). Зато се негирани облици употребљавају кад се жели исказати разлика у мери својства и оцена о средњој вредности својства, а не средња мера својства. За исказивање средње мере својства у српском језику употребљава се конструкција: *ни велики ни мали* = 'средњи', односно *ни мали ни велики* = 'средњи'.

11.3.5. За однос између јединица *мали*, *невелик* и *мало*, *немного* веома је важан и комуникативни аспект. Јединице типа *мало*, *немного* сличне су по значењу јер исказују малу количину или невелики степен својства. Међутим, разлике се јављају у распореду компонената мере и оцене у пропозиционом и пресупозиционом делу значења ових јединица. Код негираних јединца компонента мере реализује се у пропозицији, а компонента оцене у пресупозицији. Код ненегираних облика распоред компонената је супротан, па нпр. *мало* исказује да је мера својства мања од очекиване, нормалне, док се само значење мере реализује у пресупозицији. Тако речи типа *мали*, *мало* као „пресупозиционо маркиране“, садрже (могуће, скривено) одрицање, негацију (исп. Булигина–Шмељов 1998: 200). У примерима *мали*, *невелики*, *мало*, *немного* семантички однос обрнут је од морфолошког: садржај

²¹ Исп. Д. Бошков 1981: 66 „Префикс *не-* уноси нијансу ублажавања ... и тиме формира један од средњих чланова контрарних појмова (тип: *велик* — *невелик* — *немали* — *мали*).“

морфолошки негиране речи *невелики*, *немного* није одричан, док је садржај речи *мали*, *мало* одричан (исп. нав. дело: 201).

12.1. Разичит распоред компонената мере и компонената оцене код разматраних придева и прилога условљава и друге разлике међу овим јединицама на комуникативном плану. Искази са негираним облицима *невелики*, *немного* у пропозицији садрже информацију о мери својства, а то да се својство јавља у недовољној мери чини додатну, пресупозициону информацију. Зато се негирани придеви и прилози не јављају у позицији рематског дела исказа (не могу бити носиоци логичког акцента) него се употребљавају у његовом тематском делу. Потискујући информацију о недовољности мере у други план, негирани облици ублажавају садржај исказа, па се као средства еуфемизације употребљавају за ублажавање негативних садржаја или за умањивање позитивних садржаја.

12.2. Основни облици придева и прилога типа *мали*, *мало*, стављајући оцену о недовољности у први план, јављају се у рематској позицији и као носиоци логичког акцента, такође се употребљавају за ублажавање / умањивање садржаја. Тако придеви и прилози *мали* и *невелик*, *мало* и *немного*, слични по семантичком и прагматском садржају, на комуникативном плану показују супротну прагматску усмереност, па се однос међу њима може одредити као однос квазисинонимије (исп. нав. дело: 201).

12.3. У систему антонимијских односа негирани облици параметарских придева и прилога са значењем непотпуне супротстављености, односно са значењем неизразитог контраста, могу се представити на следећи начин: *неА* = 'релативно Анти А' (*невелик* = 'релативно мали', *немали* = 'релативно велик'). Истакнуте карактеристике негираних придева у исказивању 'уздржане осуде' и 'уздржане похвале' показују да *неА* и *Анти А* нису апсолутни синоними, као и то да *неА* и *А* нису антоними (Апресјан I, 1995: 312). Парови јединица типа А — *неА* са значењем неизразитог контраста јесу квазиантоними.

12.4. Опште семантичке и синтаксичке карактеристике параметарских придева са префиксом *не-* и значењем неизразитог контраста су следеће: 1) не образују степене поређења (**невећи*) за разлику од сличних придева са значењем изразитог контраста (*већи*) и од „одричних“ придева (*неинтересаннији*); 2) не спајају се са прилозима који означавају високи и пуни степен (**веома* / *врло невелик* / *немали*, **пошћуно* / *ајсолућно невелик* / *немали*); 3) ретко се везују са прилозима типа: *гошћово*, *скоро*, за разлику од придева изразитог контраста

(*гошгово низак / неинтересанџан*, али **гошгово невелик / немали*). Неслагање са прилозима наведеног типа проистиче из супротности њиховог значења са значењем умерености и релативности које уноси префикс *не-*; или зато што прилози типа *гошгово* означавају близину крајњем степену својства, а префикс *не-* указује на удаљеност од крајње тачке својства.

13.0. Посебно ће се размотрити неке специфичности које карактеришу односе негираних прилога *немного*, *немало* према осталим јединицама антонимијског комплекса прилога *много* — *мало*.

13.1. За представљање негираних облика у систему антонимијског односа основних прилога *много* — *мало* неопходно је имати у виду да квантитативно својство исказано прилозима, осим крајње мере реализује и пуну меру. Она се исказује лексичким јединицама *све* и *ништа*. Тако се по исказивању мере својства успоставља смисаони однос парова типа: *много* — *све*, *мало* — *ништа*. Други члан наведених парова представља максимални (гранични) случај ситуације, означене првим чланом, чиме се показује њихова семантичка сличност. Међутим, да односе међу јединицама не регулишу само семантички, него и прагматски фактори, потврђује се и овим примером у коме први чланови наведених парова речи представљају градационе антониме типа *Антиш3* (*много* — *мало*), а други контрарне антониме типа *Антиш1* (*све* — *ништа*) (исп. Апресјан I, 1995: 296). Исказивање непуног степена својства и припадност антонимима типа *Антиш3* условљавају још неке специфичности прилога *много* — *мало* и јединица њихог антонимијског комплекса, што може бити предмет посебног разматрања.

13.2. Однос између пара прилога *много* и *немало*, који је морфолошки сличан пару *мало*, *немного*, нешто је другачији. Наиме, ови квазисиноними показују већу сличност, а супротстављени су на исти начин с речју *мало* и с речју *немного*. Од прилога *мало* они се разликују мањим степеном семантичности, а од прилога *немного* већим степеном семантичности (исп. Булигина–Шмељов 1998: 202).²²

13.3. Смисао неограничености који реализују прилози антонимијског комплекса *много* — *мало* условљава њихову спојивост са позитивом неограничених придева и компаративом придева (*много* / *мало џамеџан*, *много* / *мало џамеџниџи*), али не дозвољена спојивост са

²² Сличан однос реализује се у паровима неких других квантитативних речи, нпр.: *реџко* : *нечесџо* и *чесџо* : *нереџко*, при чему се реч *чесџо* јавља као допунски део асерције исказа, а *реџко* као рематски део исказа (исп. Булигина–Шмељов 1998: 203).

позитивом ограничених придева, па су немогући спојеви *много / *мало здрав*, зато што ограничени придеви исказују пуни степен својства (исп. Апресјан I, 1995: 86).

14.1. У претходном излагању представљена су значења градационих придева и прилога и указано је на сличности и разлике на основу којих се успостављају односи међу тим јединицама. Показало се да конкуренције међу овим јединицама нема на системском плану. Са овог становишта јединице антонимијског комплекса можемо представити низом на следећи начин:

велик — мали:

велик — њовелик — њовећи — већи — немали ('нормалан') — *невелик — мањи — (њ)омањи — (њ)омали — мали*;

много — мало:

много — њомного — њовише — више — немало ('нормално') — *немного — мање — (њ)омање — (њ)омало — мало*.

Уређеност низа показује се само на плану система у коме свака јединица има своје место на скали, разликујући се међусобно не само по исказивању различите мере и оцене својства него и по пољу простирања, тачки одмеравања и тачки гледишта. Опозиција успостављена основним јединицама антонимијског пара типа *велик — мали*, задржава се између свих чланова с једне и друге стране норме (*њовелик — њомањи*, *невелик — немали*, *већи — мањи*, *више — мање*, *немного — немало*, *њомного — њомало* и сл.). Међутим, видели смо да неке јединице реализују сличне садржаје. У том смислу очигледна је сличност не само негираних облика и антонимског пара основне јединце (која је претходно представљена) него и сличност између негираних и компаративних облика основних придева / прилога (на коју није указано, а која може бити предмет посебног разматрања). Али и у таквим случајевима разлике на прагматичком и стилском плану одређују однос међу јединицама као однос квазисинонимије. Ако се имају у виду наведене сличности, разлике и опозиције у систему разматраних градационих јединица, онда се однос међу њима на системском плану може одредити као однос еквиполенције. Зато се ниједна од ових јединица не може замењивати другом, а да се не промени смисао исказаног својства. Овим се однос конкуренције међу разматраним лексичким и граматичким јединицама, евидентан на плану њихових општих значења у исказивању умањене мере својства, не потврђује и на плану њихових значења одређене мере својства.

14.2. Међутим, однос конкуренције међу јединицама антонимијског комплекса јавља се на узуалном плану, на плану интерпретације

(што се поред осталог види из начина њиховог представљања у дескриптивним речницима (в. т. стр. 139–140 и 142–145). Све ово показује да појаве из домена прагматичке квантификације и њеног градирања, у пракси и у дескриптивној лексикографији, нису ни близу тако јасне ни издиференциране, па са тог аспекта има смисла актуелне појаве разматрати и као односе конкуренције (квазиконкуренције) међу јединицама антонимијског комплекса, при чему би било целисходно истраживати узроке који стварају привид таквих односа.

14.3. За сада се ти узроци виде у нестабилности система градационих јединица. Нестабилност проистиче из чињенице да је градација јако подложна прагматским факторима. Зато се систем градације налази у стању непрекидне реорганизације. Прагматски фактори с једне стране условљавају конкуренцију јединица скаларног комплекса, а с друге несамерљивост јединица по мери, оцени и другим елементима градираног својства. Неки од тих фактора уређују систем, а неки га кваре уносећи у њега многе нејезичке елементе. Најчешћи фактори који дестабилизују систем су: произвољност у избору тачке одмеравања, употреба фигура, потчињеност исказа правилима учтивости, избегавање категоричности, присуство емоционалних, експресивних и оцењивачких конотација; психолошки механизми повезани са прагматским потребама за ублажавање или појачавање садржаја. Систем градационих јединица се усложњава и нарушава непрекидним увођењем нових јединица: лексичких јединица типа хипокористика, спојева интензификатора са антонимијским јединицама, конструкција са негацијом и то са једним чланом антонимског пара (*не велики* и *мали*) и са оба члана антонимског пара (*не много* и *не мало*) (исп. Арутјунова 1988: 247–248).

15. Представљене разлике у значењу јединица скаларно антонимијског комплекса (градационе скале) параметарских придева и прилога типа *велик* — *мали* и *много* — *мало*, а и њихова позиција на скали, могу се показати на следећи начин:

Основне јединице:

велик = 'већи од норме', *мали* = 'мањи од норме', *много* = 'више од норме', *мало* = 'мање од норме'.

Префиксални облици:

(*ī*)*овелик* / (*ī*)*омали* = 'прилично велик / мали', (*ī*)*овећи* / (*ī*)*омањи* = 'нешто већи / мањи', (*ī*)*омного* / (*ī*)*омало* = 'прилично много / мало', (*ī*)*овише* / (*ī*)*омање* = 'нешто више / мање'.

Негирани облици:

невелик = 'који није велик 1 него је већи од мали 2', *немали* = 'који није мали 1 него је мањи од велик 2'; *немного* = 'не много 1 него више од мало 2', *немало* = 'не мало 1 него мање од много 2'.

Апсолутни компаратив:

већи = 'не мали' *мањи* = 'не велик' ('такав да се за њега пре може рећи да је велик 1 / мали 1 него мали 1 / велик 1'), *више* = 'не мало', *мање* = 'не много' ('у мери за коју се пре може рећи да је много 1 / мало 1').

МОДИФИКАТОРСКЕ ФУНКЦИЈЕ ПРЕФИКСА НЕ-*

1.0. У овом делу ће бити представљене модификаторске функције префикса *не-*, чиме се употпуњује изучавање лексичке негације представљено у више наших радова. У њима су разматрани односи конкуренције између негираних придева и придева са префиксима *о-* и *йо-* (Ристић 2000: 223–233), између именица са префиксом *не-* и именица са префиксима *надри-* и *назови-* (2006: 65–75), као и најновије појаве и односи између твореница са префиксом *не-* и твореница са другим, конкурентним префиксима које реализују значење супротности / супротстављености, показане на корпусу нових речи српског језика (Ристић 2009).

1.1. Модификаторска функција префикса *не-* и његова продуктивност биће представљене на примеру негираних именица и њиховог статуса у савременом српском језику, као и на примеру негираних твореница у корпусу дијалекатског речника. На примерима негираних именица, осим модификаторске функције префикса *не-*, биће размотрени проблеми у вези са функционисањем негације *не* и префикса *не-*, проблеми у вези са синтаксичком и лексичком негацијом, како се ове појаве у српском језику данас именују (в. Ковачевић 2000: 117–143). Модификаторска функција овог префикса биће представљена и као појава лексичке негације карактеристична за савремени српски језик у свим фазама његовог развоја.

1.2. За модификаторску улогу префикса *не-* важна су досадашња запажања о значењима која овај префикс остварује у вези са основним речима.¹

1.2.1. У граматикама српског језика и у досадашњој литератури у вези са префиксом *не-* у придевским сложеницама издвајају се значења одсуства, одрицања, умањивања (ублажавања) и искључивања

---

* В. Ристић 2004а: 147–158, 2004в: 99–110 и 2008а: 521–528.

¹ В. Оташевић 1995/96: 88–95 и литературу дату у нап. 1. овог рада.

својства исказаног основном речју; затим значење супротстављености и негативно значење у односу на значење основне речи.²

1.2.2. У Речнику САНУ значење овог префикса дато је уопштено, на нивоу категоријалних сема, с обзиром на то да су творенице овог типа исцрпно представљене у обиму од готово једног тома овог речника. Тако је под тачком **1.а.** значење овог префикса у сложеним придевима, прилозима и именицама одређено као значење негирања онога што значи други део сложенице, па су уз примере придева и прилога наведене именице типа: *незнање, нејојстојање, несијавање, несналажљивост, несјалност, нејливач, нејушач* и *нечлан*. Исто значење негирања, али везано само за именичке сложенице, издвојено је под тачком **1.б.** и овако је дефинисано: „у неким сложеним именицама негира особине које се претпостављају у позитивном значењу придајући им пејоративно значење“. Наводе се следећи примери: *небраћ, немајка, нечовек* и сл.

1.3. Међутим, модификаторска функција префикса *не-*, правила његове спојивости и слагања односно сфера деловања префикса *не-*, као и опсег лексичке негације, најбоље показују негиране творенице представљене у Речнику САНУ, лексикографски поступци у њиховој обради и примери њихове употребе. На основу општег увида у овај корпус утврђено је да се модификаторска функција префикса *не-* заснива на следећим значењима: одрицање (негирање), значење негативне оцене, изузимање (искључивање)³ и умањивање (ублажавање)⁴ садржаја исказаних основном речју.

2.0. Неке појаве у вези са негираним твореницама могу се боље сагледати из перспективе развоја српског језика, тим пре што у нашој лингвистици постоји мишљење о ограниченој употреби „сложеница“ овог типа и у ранијим епохама довуковског времена и у савременом српском (српскохрватском) језику (Грицкат 1961/62: 115–136), или се њихова појачана продуктивност у савременом језику доводи у везу са променама и развојем функционалних стилова, као и са најновијом

² В. Стевановић 1975: 431; Станојчић — Поповић 2004: 158; Грицкат 1961/62: 115–135; Павловић 1967: 241–246; Фекете 1994: 129–137; Драгићевић 1996: 33–34; Оташевић 1995/96: 93–94, 2000: 752 и Ристић 2000: 223–233.

³ У оквиру овог значења негације реализује се и значење очекиваности (в. поглавље у књизи, стр. 85–92).

⁴ Ово значење се у литератури идентификује као значење непотпуне супротстављености и запажена је стилска маркираност негираних придева и њихово еуфемистично значење (в. Грицкат 1961/62: 124, 135; Павловић 1967: 245; Ристић 2000: 223–233 и Апресјан I, 1995: 310–311).

појавом експресивизације говора и језика (Клајн 1996: 49–50; Оташевић 1995/96: 93–94, 2000: 752).

2.1. За разлику од наведених ставова, корпус речника САНУ, који обухвата временски период од два века развоја савременог српског језика, показује другачије стање, које карактерше велики број негираних твореница, истина различитог статуса у погледу продуктивности, учесталости, функционално-стилске и нормативне раслојености. Њихов велики број почев од префикса *не-* до именице *нешуш*, представљен у обиму готово једног тома (мањи део 14 и скоро цео 15 том), показује да је овај творбени модел јако активан и продуктиван и да функционише и у спојевима са новим речима којима се непрекидно богати вокабулар српског језика. Иначе, и они типови „сложеница“ и њихових значења, који се наводе као најновије појаве у српском језику (сложенице типа: *несрбин*, *неалбанац*, *немуслиман*), како нам показује Речник САНУ, засновани су на постојећим, наслеђеним моделима из ранијих периода, што је донекле показано и у наведеном раду И. Грицкат.

2.2. Сада ће се размотрити заснованост става о повећаној активности творбеног модела са префиксом *не-* и неких његових типова у најновијем развоју српског језика. Чини нам се да се овде ради о утиску који се добија на основу веће учесталости и већег броја негираних сложеница у оним функционалним стиловима, подстиловима и жанровима у којима их до сада није било у знатнијем броју. То су, данас, научно-популарни и есејистички стил. Утисак о већем присуству негираних сложеница добија се и на основу њихове употребе у оним регистрима којим смо свакодневно изложени, а то је професионални разговорни и публицистички стил. Разлике у утисцима о већој или мањој присутности негираних сложеница јављају се због њиховог непрекидног прегруписавања у појединим функционалним стиловима, тако да су у различитим периодима језичког развоја ове сложенице биле карактеристике различитих функционалних стилова. У претходном периоду до 60-их година 20. века оне су биле карактеристичније за разговорне идиоме, а у новије време за књижевне. Због експресивног и прагматског значења које префикс *не-* уноси у творенице, њихово гомилање у неком стилу перцепира се као нарочита стилска маркираност и као једна од одлика тог стила.

3.0. Негиране именице, за разлику од негираних придева, имају већи стилски потенцијал и то се показује не у централном делу лексичког система, него на његовој периферији, и зато је она нарочито индикативна за праћење динамике промена унутар творбеног модела

и потенцијала модификаторске функције префикса *не-* у домену лексичке негације и функционално-стилског прегруписавања твореница.

3.1. Централни део није подложен битнијим променама, и поред варијантности облика, карактерише се извесном стабилношћу. Њега чине неутралне речи опште употребе, међу којима су најпродуктивније негиране апстрактне именице са суфиксом *-ост* и *-ство*. Њихова регуларна значења, са придевом у основи, дефинишу се типски, а према дефиницијама у Речнику јављају се два типа ових именица.

3.1.1. Први тип чине именице изведене од негирних придева чије се значење реализују у смислу 'особина / стање онога који је / што је онакав / онакво (што се исказује основним негираним придевом)'. Пр. из Речника САНУ: **немилосрдност** *особина онога који је немилосрдан, онога што је немилосрдно*. Такве су и именице типа: *неудужност, независност, незадовољност, незваничност, незграјност, неискравност, неистинитост, нејакост, нејасност, нелегалност, нелогичност, нелојалност, немоћност, нејраведност, незастарелост, незахвалност, независност, некоректност, неокрејност, нејромишљеност, нерасположеност, нејостојаност, незналаштво, незадовољство* и др.

3.1.2. Други тип чине префиксално-суфиксалне именице чије се значење реализује у смислу 'особина / стање онога који није / што није онакав / онакво (што се исказује основним ненегираним придевом)'. Пр. из Речника **непоквареност** *стање, особина онога који није покварен, онога што није покварено*. Такве су и именице типа: *немилоост, нејравилност, нерасјеваност, незадовољство* и др.

3.1.3. Велики број неутралних негираних именица чине именице другачијег образовања које су често полисемичне и чији се различити смисао не може типски дефинисати. То су префиксалне или префиксално-суфиксалне именице у које, осим глаголских именица на *-ње*, типа: *незнање, нејостојање, нејавање, нејоуздање, ненајадање, неислађење*, спадају и именице типа: *незгода, немир, немоћ, несрећа, незахвалник, незахвалница, нејравда, неистина, нејријашељ, нерад, нелејоша, незавичајност, недолазак, недело*. Неке од њих немају ненегираног антонимијског пара: *небојша, недођија, недосег, неврај, нејач, незахвалница, неваљалац, неједица, нејелица, немирник, немирџија, нејтесанац, нејрејњак*, а неке антонимичан однос са основном речју успостављају на основу њених секундарних значења: *невоља, незгода, недело* и сл.

3.2. Именице наведених типова чине продуктивне творбене моделе, а многе од њих потврђене су бројним примерима из свих функционалних стилова и у изворима свих раздобља од Вука до савременог језика. Јављају се и у варијантним облицима нормативно необележеним или обележеним, и то у свим раздобљима језика: *недошуйавност*, *недошуйавост*, *недошуйавац*, *недошуйавник*, *неистина*, *неистинитост*, *нејачина*, *нејакост*, *немоћ*, *немоћност*, *нејравда*, *нејраведност*, *немогућност*, *немогућство* и сл.

4.0. Анализа значења негираних именица показала је да њихово функционално-стилско раслојавање условљава и новонастало значење које се реализује у споју префикса *не-* са основним речима као резултат међусобног утицаја значења творбених елемената. То су најчешће следећа значења: значење негативне оцене садржаја исказаног основном речју (*немајка*, *немуж*, *нејесник*, *нечовек*, *нејайриоша*, *неживош*, *некућа*, *невреме*), ублажавање негативног садржја (*нејамеи*, *нељубав*, *несан*, *неистина*, *нелејоша*, *нејунак*, *нерадник*) и значење узимања, искључивања (*несрбин*, *неалбанац*, *некашотлик*, *неевројљанин*, *нејушач*, *нејливач*, *неловац*, *нејолијичар*, *нејартијац*). Које ће се „пратеће“ значење реализовати зависи од семантике основне речи и од прагматских услова употребе негираних именица.

4.1. У негираним именицама типа: *нејамеи*, *нељубав*, *несан*, *неистина*, *нелејоша*, *нејунак*, *нерадник* и сл. префикс *не-* се спаја са позитивним чланом већ постојећег антонимијског пара именица, па уз значење негирања позитивног садржаја исказаног основном речју реализује и додатну компоненту значења умањивања, ублажавања негативног садржја. Негиране именице са именицама које су им у основи успостављају антонимијски однос при чему реализују смисао њиховог антонимијског пара који је најчешће од друге основе, али и ублажени степен њиховог својства (уп. *истина* — *лаж*, *неистина*; *лејоша* — *ружноша*, *нелејоша*; *радник* — *лењивац*, *нерадник*, *јунак* — *кукавица*, *нејунак*, *јамеи* — *глујост*, *нејамеи*, *љубав* — *мржња*, *нељубав*, *сан* — *бесаница* (*несаница*), *несан*). Именице са префиксом *не-* употребљавају се кад се жели исказати разлика у мери својства и релативизовање оцене апсолутног својства, односно крајњег степена својства (исп. Ристић 2000: 228–229). Он је код негираних антонима увек нижи него код правих, ненегираних (исп. Ристић 1999а: 165). Тако се негираним именицама у антонимијски однос нестепенованог типа уводи степенована антонимија.⁵ Употреба негираних облика уместо потврд-

⁵ О степенованој и нестепенованој антонимији в. Драгићевић 1996: 31–33.

них са сличним значењем карактеристична је у ситуацији када се желе постићи додатни прагматички и стилски ефекти ублажавања негативних садржаја, па негиране именице овог типа функционишу као изражајна еуфемистичка средства (исп. Арутјунова 1998: 85).

4.2. Префикс *не-* у споју са именицама које означавају етничку, конфесионалну или територијалну припадност уз значење одрицања садржаја основне речи реализује и значење изузимања, искључивања. Искази са негираним именицама су формално потврдни, али у пропозицији су одрични, па се префикс *не-* којим се у сложеници одриче садржај основне речи у исказу јавља у функцији реченичног — модалног оператора. У овом случају, као у још неким случајевима који ће бити представљени, функција лексичке негације префикса *не-* изједначава се са функцијом синтаксичке негације партикуле *не*, јер се и једном и другом функцијом одриче фактивност исказа односно модификује значење пропозиције исказа. Општи смисао сложених именица 'онај који није (оно што основна именица значи)' даје могућност да се типски дефинишу, што се у Речнику САНУ чини, нпр.: **неенглеz онај који није Енглеz**. То су именице типа: *неевропљанин, неенглеz, некаатолик, немемац, несрбин, неалбанац, несловенац* и сл. У Речнику су овакве именице потврђене примерима само из ранијих периода савременог језика, и то претежно из политичко-административног дискурса. Повећан број и учесталост именица овог типа може да буде условљен и друштвено-политичким околностима, што је у литератури запажено и истакнуто за најновију ситуацију у српском језику: „Као нужни одраз сепаратизма, прогона и међусобних нетрпељивости јављају се и негирани етници — *неалбанац, несловенац, нехрвати, несрбин, немуслиман* итд.“ (Клајн 1996: 56). Њихова учесталија употреба у политичком дискурсу српског језика најновијег времена (в. и Оташевић 1995/96: 93–94), са негативном конотацијом даје им обележје експресивности и перципира се као сигнал функционално-стилске маркираности. Негиране именице овог типа употребљавају се у ситуацији издавања, изузимања актуелног појма који се идентификује не на основу припадности него на основу неприпадности категорији коју означава основна именица. Овакав негативни начин идентификације националне, верске и др. припадности, заснован на поларизацији „ми“ — „они“ у ситуацијама изразитије хомогенизације заједнице, и најчешће реализован у облицима множине, карактеристичан је нарочито за политички дискурс и често је пропраћен негативном конотацијом омаловавања, ниподаштавања, игнорисања и сл. Уобичајена реализација овакве поларизације јавља се кад се субјекат именована налази у позицији припадника именованих основном речју или кад заузима ту

позицију. Најилустративнији пример у савременом политичком дискурсу је употреба множинског облика именице *неалбанци* за припаднике свих других народа са простора Косова и Метохије, чијим се увредљивим збирним значењем поништава национални идентитет Срба, Турака, Рома и др. Донекле је разумљиво што га у својој ароганцији и нетолеранцији употребљавају политичари проалбанске оријентације, али је несхватљиво и погубно што га употребљавају и изабрани заступници интереса српског народа, те тако наносе штету српском језику и велику увреду српском народу. Негативну маркираност истог типа потврђује и овај пример из Речника: Какав је овај градски ... сталез ... и колико је у њему ... *Несрба, Нехрваџа и Несловенаца?* (извор из 1924). Међутим, неутрализација негативног значења јавља се у контексту у коме се субјекат именована налази у позицији припадника означених негираном именицом, што потврђује пример из Речника: Шеснаест милиона *ђравих Енглеза* владају над триста милиона *неенглеза* (Ненадовића Љ.). Именице овог типа одликују се и потенцијалним значењем вредносне, негативне оцене, на што у Речнику указује пример именице *несрбин* која, осим примарног значења, реализује и вредносно, негативно значење: *онај који се не ђонаша као ђрави Србин, лош, рђав Србин*. На основу свега што је речено, разумљиво је што негиране именице са значењем националне, верске и др. припадности у најновијим околностима развоја српског језика осим функционалне маркираности добијају и изразитију експресивно-стилску маркираност, за разлику од претходних периода када су оне припадале неутралној лексици.

5.0. У даљем излагању размотриће се неки аргументи којима се указује на ограничену продуктивност овог творбеног модела, а у ширем смислу и на однос између синтаксичке и семантичке, односно лексичке негације. Неки од аргумената се у наведеном раду И. Грицкат заснивају на двојакој улози, функцији негације у одричним реченицама: негација уз предикат — реченична негација и негација уз било који други реченични члан — семантичка негација.⁶ У вези с тим она је истакла „... да постоје језици, међу које спада и српскохрватски, у којима се и при семантичком негирању појединих појмова у ре-

⁶ Појмови „синтаксичка“ и „семантичка“ негација углавном се односе на синтаксички план функционисања партикуле *не*, и то први појам се односи на негацију у сфери предиката, а други појам на негацију у сфери било ког другог реченичног члана. Функционисање негације *не* на синтаксичком и творбеном плану одваја се појмовима „синтаксичка (граматичка)“ и „лексичка“ негација; први обухвата негацију партикуле *не* на синтаксичком плану, а други негацију префикса *не-* на творбеном, лексичком плану.

ченици или реченичних чланова тежи ка формалном негирању личног глаголског облика“ (Грицкат 1961/62: 117). Међутим, без обзира на истакнуту тежњу негације у српском језику и на могућност контекстуалног разграничавања реченичне и семантичке негације на пропозиционом плану, како истиче ова ауторка у свом раду, за целокупни семантички садржај исказа веома је важна и формална позиција негације. Њена позиција уз непредикативни реченични члан, без обзира да ли је у питању партикула *не* или префикс *не-*, јавља се и као сигнал додатних прагматских садржаја и стилских ефеката, што је веома битан разлог да се обе њене примарне функције, и функција реченичног оператора и функција семантичког оператора, задрже и да напоредо егзистирају у српском језику. Негирање предиката („личног глаголског облика“), логичке везе између субјекта и предиката, представља примарну синтаксичку функцију партикуле *не* која формира истиносно / фактивно значење исказа. Префикс *не-* реализује сасвим другачију, али опет примарну функцију — функцију семантичког оператора и модификује пропозиционо значење основне речи (исп. Арутјунова 1998: 830–833). Наведене опште карактеристике примарних функција негације, евидентне не само у српском него и у многим језицима, показују да њихову узајамну замењивост и конкурентан однос у једном језику онемогућавају синтаксички, семантички, прагматички и функционално-стилки фактори, што ће у даљем излагању бити и показано.

5.1. Неки од тих фактора истакнути су и у разматраном раду И. Грицкат, али их ауторка не узима у обзир за главне закључке који се односе на домен нормативности, стандардности појава. Међутим, њено издвајање и разматрање нормативних појава и уочавање експресивне маркираности, као параметара за одређивање статуса негираних творбених јединица у историјском развоју српског језика, скренуло је пажњу на функционално-стилке проблеме, чије аспекте треба даље истраживати. Тако она значења одрицања у сфери творбе у српскохрватском језику оцењује као веома ретка ван најстаријих категорија, а неке сложене речи са нијансом ублажавања негативне особине (*нелей*, *недобар*, *нелен* и *нељубак*), за ову ауторку, звуче као да су вештачки направљене. Необичност ових префиксалних образовања потврђује и ставом из Рјечника ЈАЗУ по коме се лексикализације одрицања са префиксом *не-* типа: *нечлан*, *нехрвај*, *нејушач* вреднују као веома ретка и као књишке речи настале према немачком језику (нав. дело: 122; Речник ЈАЗУ, под *не*). Овакве лексикализације првобитно синтаксичких спојева, како истиче И. Грицкат, нису карактеристичне за српскохрватски језик који, када је реч о „неекспресивном казивању“ и домену нормираног, тежи да негира лични глаголски облик у

предикату. „Експресивно казивање може увек, па и у овом случају, да стоји ван норми“ (нав. дело: 124, 127), и зато га ауторка не узима у обзир за своје главне закључке. Међутим, оваква експресивна маркираност која најчешће опонира неутралности, никако се не би могла смештати изван нормативности, нити изузети у разматрању статуса негације *не* у српском језику, тим пре што ова негација преко експресивних лексичких јединица, међу које спадају и многе сложене именица са префиксом *не-*, регулише неке односе у лексичком систему српског језика, од којих су најзначајнији функционално-стилски односи. Ако је стање у ранијим, довуковским периодима српског (српскохрватског) језика било другачије, како на основу Рјечника ЈАЗУ и других старијих извора тврди И. Грицкат, онда се не може прихватити њена тврдња о непроменљивости стања у српском (српскохрватском) језику новијег вуковског периода до данас. Ову тврдњу, поред Речника САНУ, демантују потврде и продуктивност творбених јединица са префиксом *не-* показани у другим речницима савременог језика: Вуковом, Матичином и Московљевићевом, а и у електронском корпусу нових речи Ђ. Оташевића (в. Ристић: 2009).

5.2. Оваква тврдња и са истакнутим оградавањем, као и друга мишљења о ограниченој употреби одричних творбених јединица, могу се довести у питање са више аспеката. Прво, велики број немаркираних, неутралних негираних именица и придева и регуларност њихове употребе у централном делу лексичког система савременог српског језика, које показује Речник САНУ, демантује овакве тврдње. Затим, честа употреба префикса *не-* код именичких, придевских и прилошких сложеница истиче се у Рјечнику ЈАЗУ; истина не са значењем одрицања него супротности (*немар, неслога, нечисџи, несреџан* и *нерадо* према *мар, слога, чисџи, среџан* и *радо*). Већ се у овом речнику указује на разлику између две примарне функције негације *не*, функцију синтаксичке и функцију лексичке негације, и на немогућност њихове међусобне замењивости у српском језику. Ова разлика се у речнику показују на примеру одричне реченице *Није био среџан* и реченице са значењем супротности *Био је несреџан*, при чему је ова друга, како се истиче у речнику, исто тако „позитивна“, афирмативна као и реченица *Био је среџан*.⁷ Велику продуктивност творбеног модела са префиксом *не-* потврђује и корпус нових речи.

⁷ О могућности премештања „подизања“ синтаксичке негације и о лексичко-синтаксичкој детерминисаности овог процеса у савременом српском језику в. Московљевић 1996: 89–98; в. т. 7.1. и нап. 12.

5.3. Истакнута разлика, важна не само за утврђивање карактеристика синтаксичке и лексичке негације него и за сагледавање њихових међусобних односа, као да се занемарује или поједностављује у каснијим истраживањима ове проблематике. Тако се код М. Ковачевића тврди „... да се свака унутарлексичка негација може замијенити граматичком, док обрнута замјена најчешће није могућа, јер је сфера употребе граматичке негације у српском језику неупоредиво шири“ (Ковачевић 2000: 134). Разматрајући однос антонимије, негације, градације и литоте поред осталог и зато да би указао на стилематичност литотизације помоћу синтаксичке негације, Ковачевић не само да занемарује и стилематичност лексичке негације него и истакнуте разлике између синтаксичке и лексичке негације, због којих се однос између ова два примарна начина исказивања негације не може безусловно одређивати као однос конкуренције и замењивости. Пренаглашавајући улогу синтаксичке негације, он занемарује могућност замењивања синтаксичке негације лексичком негацијом и функционално-стилске ефекте такве замене, иако ту могућност показују чак и примери негираних придева из парова контрадикторних антонима, наведени у његовом раду, па нпр. придеви *неинтересанћан* (*интересанћан*), *неизражајан* (*изражајан*), *неосећајан* (*осећајан*), *неморалан* (*моралан*) итд., у неутралним контекстима могу заменити еквивалентне синтаксичке негације, нпр.: *који није инћересанћан* / *осећајан*, *моралан* и сл., наравно ако се занемаре други семантички, прагматски и стилски фактори, који често ту замену не допуштају.⁸

6.0. У даљем разматрању на примерима употребе негираних именица, заправо ће се показати неке могућности замењивања синтаксичке негације лексичком негацијом у исказивању неистиносног, нефактивног садржаја пропозиције, као и функционално-стилски и прагматички ефекти овакве замене. Да би се показали донети ове појаве, одабрани су ретки примери негираних именица са значењем одрицања који се јављају на периферији лексичког система типа: *нећила*, *нећоменик*, *независница*, *нећдуг*; *нећеше*, *немајка*, *несин*, *незетћ*, *нећмуж*; *нећјад*, *нећмука*, *нећљубав*, *несан* и др., и који се јављају у стереотипним текстовима из фолклора и народног говора, што се, опет, може узети и као потврда старине и континуитета разматране појаве у српском језику.

⁸ Оваквим фокусирањем проблема негације *не* само на синтаксички план, у други план се потискују лексичкосемантички и прагматички аспекти овог проблема, што не иде у прилог интердисциплинарним лингвистичким истраживањима, чији недостатак у српској лингвистици запажа и истиче сам Ковачевић у наведеном раду.

6.1. У корпусу Речника САНУ нашли смо пример употребе негираних именица у епској формули народне приче: Кад је /Вујан/ био даље од куће ... зачуо с лијеве стране: „О *вило, невило!*“ А она ће ... прва: „Пошаљи ми *сићо несићо* по *дјешетју недјешетју!*“ (Чајкановић Веселин, Речник САНУ). Истакнуте негиране именице: *невила, несићо* и *недеште* обрађене су као посебне одреднице, са овом истом потврдом њихове употребе, али са различитом дефиницијом, што ће се у даљем излагању показати (в. т. од 8.1. до 8.3). Загонетност епске формуле заснована је на игри речи, а нефактивност њеног садржаја, задавање задатка који се не може испунити, исказана је не предикатима него наведеним негираним именицама. Игра речи се остварује употребом негираних именица уз ненегираних које су им у основи, у некој врсти антитезе уобичајене и за разговорни народни језик код најстаријих именичких образовања типа: *небрајџ, несин, незетј* и др. (*брајше небрајше, сине несине, зетје незетје*; в. пр. из т. 8.2).

6.2.1. У примеру: *Зорне невјестје убили је нејади* (Врчевић Вук, Речник САНУ) негирана именица *нејад* функционише на идиолекатском плану као експресив говорног чина антиклетве одричући фактивност перлокуцијског ефекта клетве да некога задеси зло, а у нашем примеру ефекта урокљивости која по народном веровању прати лепоту, доброту и сл. Употреба синтаксичке негације у клетвама, било за исказивање клетвеног садржаја било за његову неутрализацију и превођење овог формулаичког експресивног чина у антиклетву и сл. оптаивне изразе, јавља се уобичајено у фолклору, у народном и разговорном језику, па у Речнику САНУ имамо и ове примере наведене код партикуле **не 4.в.**: *Не било га!*; *Не врајџио се!*, кад су у питању клетве, и примере: *Гром ње не убио!*; *Јади га не били!*; *Не било урока!*, за антиклетве и оптаивне изразе.⁹ У народним песмама срећу се и примери синтаксичке употребе негације у клетвама, у којима негација клетву преводи у заклетву: *Не била њи моја рана клејџа, / Немој, сине, говориџи криво.*¹⁰ Неочекивана употреба негиране именице, одно-

⁹ У мом говору се такође употребљавају ови формулаички експресивни искази или у фамилијарном говору или у обраћању деци, па се некоме каже: *Бог / јад ње (га, је) не убио (какав си / је)!*; *Ђаво / враг ње не одио!* са различитим значењем: са значењем опраштања, не узимања за зло некоме што се понаша неозбиљно, несташно, затим са значењем прекора, па чак и псовке, али углавном, а поготову кад су упућени деци, ови искази имају магијску, заштитну функцију.

¹⁰ Клетве са оваквом употребом синтаксичке негације се у раду Малобабић 1999: 853–854 издавају као клетве са сувишном негацијом. Ауторка истиче да функција одричне речце *не* у овим клетвама није уобичајена јер не показује да се неће клетва остварити, него да *не* има семантичку вредност ублажавања клетве (нав. дело: 854).

сно лексичке негације уместо синтаксичке у контексту клетве наизглед не мења ништа на комуникативно-прагматичком плану, јер, као и уобичајена употреба негираних предиката, употреба негиране именице, чувајући форму клетве, прикрива праве интенције, намере говорника да неутрализује клетвени садржај. Међутим, њена неочекивана употреба појачава експресивност, а тим и магијску снагу формулаичког исказа антиклетве, што се на плану идиолекта реализује као додатни стилски и прагматички ефекат. Именица *нејад* је необична и као пример ретког повезивања префикса *не-* са именицама које имају негативно значење.

6.2.2. Осим наведеног примера необичне употребе именице *нејад* у народном говору, имамо и пример из књижевног језика: *Доњу од немике очи искапаше, вайећ сунце и кишу* (Божић Мирко, Речник САНУ), у коме писац употребом негиране именице *немика* исказује неистинитост пропозитивног садржаја, што је основна функција синтаксичке негације, а на књижевноуметничком плану реализује и стилску фигуру ироније.

7.0. Иако су примери наведеног типа ретки и необични, вредни су пажње, јер показују домете појава у вези са негацијом, од којих се неке чувају само у оваквим периферним случајевима, омеђујући језичко пространство партикуле *не* у српском језику. Одражавајући само најопштије функционалне и семантичке карактеристике ове партикуле — модификовање истиносног / фактивног садржаја пропозиције, префикс *не-* код негираних именица са периферије овог творбеног модела релативизује установљену разграниченост појава из овог домена, а самим тим и строгу разграниченост између лексичке и граматичке негације. Анализирани примери показују да се партикула *не* по својим општим карактеристикама, без обзира на то што су многе од њих најобичније и најевидентније у граматичким, синтаксичким конструкцијама, уклапа у општи парадигматски систем партикула и да, без обзира на позицију у исказу / дискурсу, увек реализује функцију модификације пропозитивног садржаја јединице која је у сфери њеног деловања. Тако је и у анализираним примерима са негираним именицама (примерима формално лексичке негације), деловање префикса *не-* усмерено на план целог исказа или дискурса, па се њиме одриче фактивност / истинитост њиховог садржаја.

7.1. Исказивање неистинитости, нефактивности садржаја пропозиције негираним именицама уместо негираним предикатима представља по правилу значајно стилско средство, што је још један разлог да се проблем употребе негације разматра и на стилском пла-

ну.¹¹ Чини нам се да се овакви примери употребе негације могу довести у везу са појавом померања, „подизања“ негације, појавом која је карактеристична за многе језике, а коју је као појаву везану за одређену класу глагола у српском језику представила Јасмина Московљевић.¹² Ако би даља истраживања лексичке, односно семантичке негације потврдила нашу претпоставку, онда би анализирани и сл. примери употребе негираних лексичких јединица у функцији синтаксичке негације појаву „подизања“ негације, која је до сада ограничавана само на предикате одређене класе глагола, проширили и на функционално-стилски план исказа / дискурса. Тако би се појава, која је и у разматрањима Ј. Московљевић дефинисана као лексичко-синтаксички процес везан за одређене класе глагола, могла приписивати лексичко-синтаксичким карактеристикама саме негације, карактеристикама које у свом лексичком потенцијалу садржи партикула *не*, што смо, на основу досадашњег бављења лексичкосемантичким аспектом партикула, склонили да прихватимо.

7.2. Наша досадашња истраживања су показала да је систем функционисања партикула јако разнородан, али и конзистентан, јер се помоћу ограниченог броја параметара може представити општим заједничким карактеристикама које одређују (задају) оквир језичког пространства партикула. Издвајање и описивање различитих појава у вези са партикулама, па и у вези са партикулом *не*, схватамо и као покушаје описивања управо тог језичког пространства њиховог деловања. При томе учесталост неке појаве у овом домену, иначе значајна за однос центра и периферије у језичком систему, никако не би смела да буде разлог ограничавања задатог пространства партикула, јер и најређи случајеви и привидни екстреми и изузеци, како су показала наша и друга досадашња истраживања, само потврђују општа правила и чувају конзистентност система у целини.

8.0. Разматране негиране именице због своје необичности и нераспрострањене употребе остале су изван досадашњих лингвистичких интересовања. Међутим, оне се по својим творбеним и семантичко-прагматичким карактеристикама регуларно уклапају у одређене лексичкосемантичке групе негираних именица. Да би се то по-

¹¹ О стилским аспектима партикуле *не* в. већ наведени рад Ковачевића.

¹² Иако је појава у досадашњем изучавању разматрана као синтаксички процес који захвата предикате зависних и уклопљених клауза сложене реченице, Ј. Московљевић проширује њене оквири одредјујући је као лексичко-синтаксички процес „који карактерише јасно ограничен и коначан подскуп глаголских лексема“ (Московљевић 1996: 97).

казало, у даљем излагању биће представљене опште карактеристике актуелних група именичких образовања са префиксом *не-*.

8.1. Именица *невила*, која је у Речнику САНУ маркирана као покрајинска реч и дефинисана на следећи начин: *у игри речи са „вила“: она која није вила, иако необична, припада групи негираних именица из митолошке, сујеверне сфере, типа: нејоменик, нејоменица, независница, нѣдѹг, нѣжид, нѣздрѡв*, које не реализују значење одрицања, него се употребљавају као номенклатурни називи. Значење одрицања у наведеном примеру, које је по речничкој дефиницији неосновано приписано само лексеми *невила*, реализује се на плану читаве епске формуле. Наведена негирана именица, као и друге негиране именице у примеру, нема сопствено одређено значење, него тек у игри речи заснованој на антитези у облику епске формуле, исказује нефактивност садржаја целе формуле. Негиране именице из ове групе често се употребљавају и као народни називи за појмове из медицине, ботанике и зоологије, што је у тесној вези са њиховом примарном номенклатурном сфером употребе. Ове негиране именице, карактеристичне за народни језик, имају заједничке опште карактеристике, које, осим одговарајућих квалификатора, захтевају комплекснију метајезичку обраду, што ће се показати на одабраним примерима из Речника САНУ:

непоменик еуф. **1.** празн. *онај или оно чије се љаво име из сујеверја не сме сјоменути или се нерадо јомиње а. љаво, нечастиви; б. вуј; в. мед. назив за разне (обично теже) болести код људи или сјоке 1) и вет. в. јросјрел 2) гнојно заљњење јрсјију и шаке 3) црвени ветшар 4) скорбути; 2. онај или оно чије се име из мржње, антијијије и сл. не сјомиње; оно шјо не ваља ни јоменути, изрећи;*

непоменица **1.** еуф. празн. *змија, гуја; 2. уојшје она која се радо не јомиње;*

нѣдѹг **1.а.** еуф. *болести, најчешће тешка, неизлечива ... зајим физички недосјашак, невоља, јроблем; 2. грешно дело, грех;*

независница обично у изразу: *грозница независница мед. нар. грозница која траје више од годину дана;*

нѣжид покр. **1.** празн. еуф. *љаво, сјона, зао дух; 2. мед. црни јриши;*

нѣздрѡв покр. **1.** *врста кожне болести...; 2. будаласта особа* (није назначено еуфемистичко значење мада је реализовано).

Еуфемистичка употреба која карактерише негиране именице ове групе на комуникативном плану се реализује као говорна стратегија маскирања, камуфлирања правог садржаја, што је такође својеврсна игра имена и значења, и што се јавља као семантичко-творбени потенцијал именица ове парадигме, којој припада и именица *вила*. Тако

је и она могла мотивисати употребу негираног облика *невила* у анализираном примеру. Говорна стратегија скривања, камуфлирања садржаја повезује употребу ове именице и других именица из истог примера (*недејте, несийџо*) са употребом осталих анализираних негираних именица (*немука* и *нејад*), које ту стратегију остварују или преко ироније или преко неутрализације клетвених садржаја. У свим овим случајевима једини експонент те стратегије реализује се на творбеном плану и то преко префикса *не-*. Именица *невила* има ограничену употребу и неодређено значење, али у дискурсу из народног фолклора реализује све опште творбене и семантичко-прагматичке карактеристике негираних именица своје парадигме. Она је на плану комуникације преко говорне стратегије потврдила припадност одређеној лексичкосемантичкој групи именица, а тим и регуларност свог функционисања. Нераспрострањена и необична употреба ове именице и њеног творбеног форманта *не-*, одређује им периферни статус у парадигми, али их не чини изузетком, како се иначе из различитих лингвистичких и нелингвистичких разлога третирају овакви случајеви. Ова именица као и многе друге са периферије лексичког система јављају се, заправо, као чувари крајњих граница језичког пространства врсте речи којој припадају и њихових заједничких, општих карактеристика. У богато разуђеним системима, какав је и полисемни систем партикуле *не*, ови ретки примери често се јављају као једине потврде конзистентности система.

8.2. Именица *недејте*, која је у Речнику САНУ дефинисана исто као и *несийџо*: у нар. приповеци, у игри речи са „дете“, *без одређеног значења*, припада, такође старом слоју негираних именица којима се исказују родбински односи, и односи међу половима, типа: *немајка, небрајџ, незетџ, несин, некум, недевер; немуж*.¹³ Именице овог типа у Рјечнику ЈАЗУ окарактерисане су као ретка образовања са значењем 'зао' (нпр. *небрајџ, нечовјек, невријеме*; под *не*). У Речнику САНУ, такође су потврђене углавном старијим изворима из народног језика и покрајинских говора. Фреквентност њихове употребе је ограничена, али су им значења разноврсна.

¹³ О префиксу *не-* као семантичком оператору који модификује значење основне именице у смислу одсуства 'правог', прототипичног својства код именица овог типа, односно као о „одредби категоризовања у негативном смислу“, в. Ристић 2006: 69–70, 72–74, а одредбама категоризовања, о њиховим типовима и њиховој дистрибуцији, као и о културолошким и другим нелингвистичким и лингвистичким факторима који утичу на избор типичних особина и концептуализацију прототипичног појма в. Ивић М. 1995: 225–236.

Одабраним примерима и начином њиховог представљања у Речнику САНУ показатељемо најбитније карактеристике овог типа именица.

немајка *мајка без мајтеринских осећања, зла, рђава мајка* (пр. су углавном старији, до Ј. Дучића: *Немајка* ради о глави сина јединца; употребљава се и у обраћању).

несин *син који се не ѿнаша ѿрема родишељу онако како би ѿребало, лош, рђав син* (Проклећу те, *несине*, Душане; *Несине*, имаш ли уши? Твој отац у крви!; Безумниче и *несине*, стани! У небрата брата није, / У *несина* сина није; Моји *несинови* као да су ми пасторци; пр. су из ранијег периода и из нар. песама).

незет **1.** *лош, рђав зет* (јавља се и у корелацији са *зет*: *а мој зет* *незет* и **2.** *необ. онај који није зет*).

Негиране именице овог типа, као што се види, дефинишу се углавном типски, при чему се деловима дефиниције, које смо истакли, типа: *лош, рђав, несјособан, зао, који нема ѿишичне особине, који није својсѿвен*, указује на њихово вредносно, негативно и непрото-типично значење. Оне ретко и секундарно реализују одрично значење, што се у речнику истиче одговарајућим квалификатором (в. пр. за *зет* 2). Функционисање именице *недеѿте* у игри речи за исказивање нефактивног садржаја, исказаног епском формулом, заснива се управо на значењу одрицања, што је омогућило да се и именица *недеѿте* нађе на периферији овог лексичко-творбеног микросистема.

8.3. Именице *нејад* и *немука* припадају негираним именицама са значењем осећања, стања, расположења, типа: *неред, нељубав, нерадосѿ, нездравље*. Префикс *не-* спаја се углавном са именицама позитивног и неутралног значења, а означава одсуство садржаја исказаног основном именицом. У споју са именицама изразито позитивног значења исказује и негативно оцену садржаја именице у основи. Оне се у Речнику САНУ представљају на следећи начин:

нељубав ... *одсуѿтво осећања љубави; неѿриѿљивосѿ, омраза;*

несан а. *несјавање, бдење; б.* *бесаница.*

Тако је у овом речнику представљена и именица **немука** ... *одсуѿтво, неѿосѿјање муке*, а истинитост њеног значења негирана је на стилском плану ироничном употребом, што је у речнику коректно назначено квалификатором „ир.(онично)“. Начин представљања именице *нејад* у Речнику САНУ, такође се може сматрати коректним: **нејад** ... *јад, мука, ѿишња (у клеѿви са жељом да се не осѿвари)*, јер садржи информације о њеном семантичком садржају и њеној прагматичкој функцији у формулаичком изразу антиклетве. Функционал-

но-стилски потенцијал именица овог типа заснива се на еуфемизацији садржаја, што се на комуникативном плану реализује као стратегија скривања праве намере говорника.

9. Представљене именице са префиксом *не-* припадају периферији овог творбеног модела, али по својим семантичким и функционално-стилским карактеристикама, како је показано, репрезентују не само одређене лексичкосемантичке групе којима припадају него и одређене семантичко-синтаксичке и прагматичке појаве у вези са функционисањем негације, партикуле *не*, чувајући крајње границе семантичко-прагматичког пространства партикула као засебне врсте речи. Употреба ових именица у фолклору и народном говору и њихова идиолекатска употреба у савременом језику одржава континуитет у развоју једног веома значајног функционално-стилског дела лексикона и чува његов потенцијал за индивидуално и колективно креирање експресивних и прагматских садржаја из најразличитијих сфера човековог духовног и материјалног живота. Граница између оцазионалних и регуларних јединица овог дела лексичког система веома је флексибилна, а њу представљају и поетски оцазионализми, типа: *невештар*, *небојац*, *невеселка*, *невидиш*, *недоуче* 'онај који је недоучен', *недохваћ*, *недочек*, *некрећ*, *немилица*, *несанак*, *несјокој*, *нејокор*, *нејодоб*, *нејокрећ*, *нејољуб*, *нејребол*, *нејрисићој*, *нејрисићуј*, *нејробуд*, потврђени у Речнику САНУ.

10.0. У даљем разматрању модификационе функције префикса *не-* на корпусу дијалекатског речника Загараца, аутора Д. и Ж. Ћупића, биће показане опште семантичке и прагматичке карактеристике негираних префиксала, као и продуктивност овог творбеног модела у старим црногорским говорима. Циљ је и да се испита статус негиране лексике дијалекатског, загарачког говора у односу на негирану лексику српског књижевног и народног језика представљену у речнику САНУ (исп. Ристић 2004: 147–158) и у односу на најновију негирану лексику из корпуса нових речи Ђ. Оташевића (в. Ристић 2009).

10.1. Пошло се од чињенице да негирана лексика говора Загараца припада старијем слоју српског језика, јер се сам тај говор у Речнику одређује као староцрногорски зетсколовћенски. Речник тога говора, кога су урадили Драго и Жељко Ћупић (Ћупић Д. и Ж. 1997), према речима ових аутора у *Уводу*, представља диференцијални речник у односу на стандардни језик, што иде у прилог идеји о проширивању истраживања насловљене проблематике на различите типове корпуса, и то како на хронолошкој тако и на просторној равни српског језика. Тим пре, што аутори наглашавају да у њиховом речнику преовлађује

стари лексички слој са мањим бројем новијих речи, затим део опште стандардне лексике и народних говора са циљем, како аутори обрађују, „да би се видио систем лексичких односа, систем именовања и размишљања“ (нав. дело: XVI).

10.2. Фонд Речника од око 10000 речи садржи и варијантну лексику, а представља и стилску и нормативну раслојеност лексике загарачког говора, што се види на основу већег броја наведених квалификатора, као што су: архаизми, аугментативи, деминутиви, жаргонизми, застарела лексика, књишка лексика, ономатопеичне речи, пејоративи, хипокористици, шатровачке речи и фигуративна значења (нав. дело: XIX–XX). Уз списак у *Уводу* нису дати критеријуми издиференцираности лексике, као ни основни корпус у односу на који је та стилска раслојеност одређивана.

10.3. Негирана лексика, међутим, углавном није маркирана, што би требало да значи да припада истом неутралном лексичком слоју и по нормативним и по стилским критеријумима, па је и та чињеница била изазов за њено истраживање и у овим доменима.

11.1. Број лексема са префиксом *не-* није занемарљив у односу на целокупни број речи у Речнику, а већина лексема, без обзира на врсту речи, везана је за социјалну сферу, за човека. И у овом корпусу, као и у другим поменутиим корпусима, који су предмет нашег ранијег и садашњег истраживања,¹⁴ показало се да негиране лексеме носе велики прагматички и стилогени потенцијал, и то не само оне које припадају социјалној сфери него и оне које означавају реалије ван те сфере. Наиме, осим значења негације све оне реализују значење и у семантичком пољу оцене са негативном конотацијом, па се могу сврстати и у експресивну лексику. Међутим, за разлику од негираних лексема општег лексичког фонда српског језика, које су у свом централном делу углавном антрополошки конципиране и носе печат шире друштвене заједнице и неког универзалног, заједничког искуства, негиране лексеме загарачког говора више су егоцентрички конципиране и носе печат уже, патријархалне заједнице у којој се критеријуми за позитивну односно негативну оцену заснивају на обичајној моралној и индивидуалној прагматској / естетској норми, нормама којима су уређивани породични односи и однос према реалијама из непосредног окружења и личног искуства.

11.2. Тако у корпусу негираних речи загарачког говора преовлађују оцене односа појединца према члановима уже заједнице односно

¹⁴ Исп. Ристић 2000: 223–233, 2003: 195–206, 2004: 147–158, и 2009.

оцене његових поступака и понашања, које су углавном лично обојене. Број негираних лексема са општим етичким оценама је знатно мањи.

11.3. У Речнику су за већину негираних лексема нађене и ненегиране лексеме које су им у основи, што значи да би се за творбени модел с префиксом *не-* могло рећи да је продуктиван у загарачком говору. У основи негираних лексема су махом речи са позитивним а ређе са неутралним значењем, али је евидентно да оне поред значења негације садржаја / својства појма у основи реализују још нека значења, карактеристична за творбени тип негираних префиксала.¹⁵

С обзиром на наведене карактеристике, негирана лексика дијалекатског корпуса у раду представљена је у две групе.

Негиране речи из социјалне сфере

12.1. Најстаријем слоју лексике припадају негирани префиксали: *небраї̄*, *нечоек* (*нечојсї̄во*), *несој* и деривати: *несојче*, *несојлук* и прил. *несојски*.

Именица *небраї̄* 'лош брат'¹⁶ припада старом слоју општег лексичког фонда српског језика из породичне сфере (типа *немајка*, *незей̄*, *несин*), негираним именицама којима се исказује негативна оцена и неправо непрототипично својство појма у основи (исп. Ристић 2003: 195–206, 2004: 147–158 и 2004а: 99–110), као у примеру:

(1) Да нијесу *небраћа*, дошли би да ти помогну.

Општу етичку негативну оцену илуструју примери творбеног гнезда негиране лексеме *несој̄* 'онај који се лоше понаша, који је лоше сорте, лош карактер'; *несојче* и *несојче* 'дијете несој, немирно и несташно дијете које уз то воли да подвали'; *нејсолук* 'несојско, непримерено понашање' и *несојски* прил.

(2) И отац и ђед су му били *несоји*; (3) Не дружи се с онијема *несојима*.

(4) Ако ми још једампут пуштите ту *несојчад* у лозе и у грождје, ја ћу се ш њима јакат; (5) Каква су она *несојчад* онога нашега комшије; (6) Пун је *несојлука*; (7) Немоте чињет какве *несојлуке*!

¹⁵ О значењима негираних префиксала на корпусу нових речи српског језика в. Ристић 2009.

¹⁶ Негиране речи наводе се углавном у акценатском лику и са значењима како су дате у Речнику, с тим што је мали број дефиниција скраћиван или у мањој мери модификован у складу са инваријантним значењем потврђеним у примерима. Уз негиране облике у загради су навођени основни облици и/или деривати.

Део речничке дефиниције '(онај) који је лоше сорте', непримерено употребљен и за човека уместо '(онај) који је лошег порекла, који је од лошег рода, племена', примерен је у случајевима када се именица *несој* употреби у експресивној функцији за животиње, као у примеру:

(8) Ове двије нијесу козе но *несоји*.

Исто значење имају негирани префиксали *нѣчоек* 'мушка особа лошег морала, нечовјек'; *нѣчѣјство* 'нељудскост, нечовјештво', као и негирана именица која припада новијем лексичком слоју *нѣкаракѣтер* (нема им. *каракѣтер*) 'особа неморалног понашања, особа која се лоше понаша', што показују следећи примери:

(9) Е, *нечоек* био, ако ми не платиш ово! (10) Ми се фалимо чојством, а и *нечѣјства* није мање; (11) То је *некаракѣтер* ... свашто би учинио.

12.2. Веома старом лексичком слоју припадају негирани префиксали из сфере народног веровања и обичаја којим се еуфемизирају зле натприродне силе или реалије из стварног света које за човека представљају велику стварну или симболичку опасност (исп. Ристић 2004а: 99–110), као што су: *нѣкрс*, -сти ж и -ста м 1. 'ђаво, сатана, вампир', 2. 'некрштено дијете'; *нејоменѣк* 'вук' и *нејоменѣца* 'змија'.

(12) Срела га је некаква *некрс* на Комуницу и полудио је; (13) *Некрс* се не копа у гробље но поред њега.

12.3. Напоредо са чојством у црногорској средини истицало се јунаштво, чиме се на бојном пољу стицало и обезбеђивало часно име и то не само себи и својим потомцима него и свом племену. Одсуство храбрости и кукавичлук жигосани су различитим погрдним именима, међу којима је и негирана сложеница: *немрчѣјушка* и *немрчѣјушка* 'кукавица, страшљивац; немужеван човјек; (уп.) безметковић':

(14) У наше братство није било *немрчѣјушка*; (15) Ништа горе од *немрчѣјушке*.

12.4. Значење негирања садржаја основног појма реализују именички префиксали *нѣговор* и *незбѣр* 'вербални сукоб, неговорење, свађа'. Они садрже и негативну оцену, с обзиром на то да се односи свађе и заваде перципирају као непожељни у свакој заједници, па и загарачкој, што показују и примери:

(16) Има више от по године откако смо у *неговор*, не знам ни данас око часа се посвадисмо; (17) У *незбор* су они одамно.

12.5. Негативна оцена, заснована на естетским критеријумима и егоцентрички конципирана, тиче се углавном изгледа, уредности и сл., а исказује се следећим негираном префиксалима *нечѣсница* 'нечиста жена', *нѣчемѣран* 'малешан, слабашан, нејак, неугледан, неспре-

тан; неопран'; *незграјан (незграјно); несмајан (несмајано прил.)* 'не-спретан, груб, неуглађен; гломазан':

- (18) Такве *нечиснице* моје очи нијесу виђеле, све јој је глибаво у кућу;
 (19) За косидбу изаберите здраве и снажне момке, а не ове *нечечурне*;
 (20) Оно Спасојево момче је нешто *нечечурно*; (21) Оженио се једном малешном, *нечечурном* женицом; (22) *Несмајана* му је, некако она жена.

12.6. Негативна оцена нечијег лошег стања, неповољних прилика, па и погођеност злом судбином, лошом срећом и сл., исказује се следећим негираним префиксалима: *несрећњик (несрећњица, несрећњи)*, *невољник* 'онај који је у тешкој ситуацији; онај који је слабашан, нејак (физички и духовно)'; *нејач* зб. 'чланови породице или села који не могу привређивати, који не могу остајати без помоћи других'; *нејачица* 'слабашна скупина'; *немаљцац (немаљина)* 'онај који нема, сиромаш'; *нејаличан (јаличан)* 'који нема среће'; *невоља* 1. 'непријатност, незгода, несрећа'; 2. фиг. 'слабашан човјек, слабић'; *невраћак* 'неповрат, невоља, несрећа, трагедија, свршетак'.

- (23) Било је нас *невољника* из Црне Горе у та логор доста; (24) С овом *нејачи* смо бљежали ус та брда; (25) Вазде су били *нејачица* и сви су на њих погонили; (26) Ово ођен су све *немаоци* голи, сиротиња пука; (27) Боље је бит сиромашан но *нејаличан*; (28) Нашла ме *невоља*; (29) Рече ли ти што она *невоља*? (30) Све је обрнуло на *невраћак*; (31) Бог му *невраћак* наредио!

Са становишта патријархалног морала и односа према жени који је у интимној, супружанској сфери био табуизиран, занимљива је употреба негираног придева *нејача* 'која је у другом стању, трудна', маркирана квалификатором „застарело“, јер показује табуизираност породилске улоге жене и самог стања трудноће.

- (32) Је ли још *нејача* она Владава жена? *Нејача* је, вели, већ трећи мјесец.

Наведени негирани префиксали којим се исказује одсуство садржаја појма у основи лишени су негативне конотације јер исказују солидарност типа саосећања, сажалења, емоција карактеристичних за патријархалну заједницу у којој су тешки материјални услови и друге невоље били честе појаве, које се нису могле отклањати непосредно, поступцима или понашањем појединца, него су се моралне норме задовољавале наведеним емотивним реакцијама.

12.7. Осим именица којима се на непосредан или посредан начин исказује солидарност односно одсуство солидарности и друге негативне особине, велику групу речи чине придеви и прилози, често истог творбеног гнезда као и именице. Њима се карактеришу различите негативне моралне и психичке особине, понашање и поступци.

Тако су се и у овом лексичком сегменту преко односа појединца према другима у заједници одразили још неки видови морала у племенском и патријархалном начину живота ранијих времена у Загарачу. Репертоар негираних лексема показује које су људске особине и понашање били најподложнији негативној оцени. То су, као и код именица, пре свих, безосећајност и одсуство солидарности, што показују следећи примери:

неболѣћ и *неболеће* (према *болећ*) 'груб, недобродушан зао; који није доброг срца'; *нејуноручан* (према *јунорук*, *јуноручан*, *јуноручно*) 'недарежљив, неиздашан, нечазбен, шкрт'; *неучињен* (према *учињен*) 'који не жели да учини, да помогне другима, тврдица'; затим *недружсван* (према *дружсван*).

(33) Болесан је Јован, а сва су му чељад *неболећа*, ниједно да се окрене на њега и да га чим понуди; (34) *Неболеће* ће га они држат, знам ја то; (35) Некако су *нејуноручни*, никога не понуде; (36) Жена му је *нејуноручна*; (37) Нијесам знава е Станиша онако *неучињен*, не би да Богу тајана.

12.8. Негативној оцени је подложен и однос према раду, као и психичке и физичке особине, способности појединца, што показују следећи примери:

неваљас (према *ваљас*) 'који није довољно способан у физичком смислу; непредузимљив'; *незайрѣшан* (према *јреша*), 'који није од користи, који је лијенштина; некућеван' (према *кућеван*); *незнавѣн* (према *знавен*) 'непаметан, незрео, приглуп', 'непознат, неугледан'; *незайрѣшко* (*незайрешник*, *незайрешница*) 'лијенштина, нерадник'; *неумјешијина* и *неумљешијина* 'неумјешност, неспретност'; *нескојос* (*нескојосан*) (према *скојос*) 'неспособност, тјелесна слабост, немоћ'; *незнавѣњк* (*незнавѣњача*) 'непаметна особа, особа која мало зна'; *нејѣк*, *некадар* (*некадро*) 'слабашан'; *неваљѣца* 'ситна слабашна особа (обично мушка), слабић, јадов'; *неваљѣчко* (хипок.) 'слабашна особа, нејака и неенергична особа (обично о дјетету)'; *нејослух* (према *јослух*) 'непослушан'; *нејокорник*, *нејрѣшворан* (према *јрѣшворан*) 'тврдоглав, непослушан; непокорна мушка особа'.

(38) *Неваљаси* су ка работници, ништа од њих; (39) *Незнавено* је оно дијете; (40) Пошљи ми неко које ће ми помоћ, немо ми шиљат онога *незайрешка*; (41) Од *неумљешијине* је прокоцка све; (42) Грђа је *неумјешијина* от сваке болести; (43) Одамно ме држи *нескојос*, не мрдам ис куће; (44) Они *неваљачко* Илин се показа прави јунак; (45) Оћеш ли моћ с овим *неваљачком* то покосит? (46) Дobar је но *неваљѣца*, мала је фајда од њега; (47) Вишега *нејокорника* од њега нијесам гледала.

Негиране речи за означавање реалија ван социјалне сфере

13.1. Ван социјалне сфере негирани префиксали у загарачком говору нису бројни и реализују различита значења. Значење негације реализују примери: *нейодесан* (прил. *нейодесно*) (према *йодесий*), *незабрекнуџ* (према *забрекнуџ*) 'расушен (о дрвеној посуди)'; *неџор* 'који не траје дуго':

(48) *Неџора* им је обућа, не могу им цревље ни по мљесец дана.

13.2. Међутим, негиране лексеме јављају се и као номенклатурне јединице, па имамо примере: *неџид* 'ситан инсект, скоро провидан, дању се не види, уједа попут комарца'; *неџас*, -ста 'дрвеће, жбуње и сл. што споро расте, или не расте'; *неџод* 'неродица, слаб род (особито воћа)'; *неџелица* (према *виђелица*) 'мрак, тама, вријеме када се не види ништа, ноћ'; *неџис*, -сти 'нечистоћа у унутрашњости ране или уопште у унутрашњости нечега; измет'.

(49) Све је оно *нерас*, неће да мрдне; (50) Уфатио је ове старе лозе *нерод*; (51) Не можете по *неџелици* одит бес фењера; (52) Ижљегло ми је *нечисти* из ове ране; (53) Опери ти *нечис* од мачке.

13.3. Неки негирани префиксали реализују значење негативне оцене и неправог, непрототипичног својства, као што су следећи примери: *неџом* 'раскућено, уништено домаћинство'; *неџакаџ* (према *вакаџ*) 'невријеме, непогодан моменат'; *неџџбог* (*неџџбог*) 'забачен крај'.

(54) Пошто јој муж умро, вратила се у дом *неџом*; (55) Дошли сте ми у *неџакаџ*, кад ништа не могу учињет; (56) Што год се чини у *неџакаџ*, слабо испане; (57) Оно су њихове куће забачене, прави *неџџбог*.

14.1. На основу увида у негирану дијалекатску лексику Речника говора Загарача, може се закључити да овај стари говор штокавског наречја карактеришу продуктивни творбени типови са префиксом *не-*, који се у језичком систему манифестују као појаве лексичке негације. То показују примери непрефигираних речи који су у основи префигираних, па се може рећи да и загарачки говор бројем и типовима негираних префиксала потврђује старину и домете територијалне заступљености лексичке негације. Она се у развоју савременог српског језика јавља напоредо са синтаксичком негацијом, конкуришући овој на стилском и прагматичком плану својим великим стилогеним и експресивним потенцијалом.

14.2. У анализи дијалекатске негиране лексике истакнуте су само неке њене семантичке и прагматичке карактеристике условљене модификационом функцијом префикса *не-*, а конципиране на појединачном искуству припадника патријархалне заједнице о 'добром / позитивном' и 'лошем / негативном' у моралном, психичком и естетском смислу, док је стилогени потенцијал негираних префиксала загарачких народних говора остао ван задатог истраживања у овом раду. Показана је старина и територијална заступљеност творбеног модела са префиксом *не-* односно лексичке негације у старим црногорским говорима штокавског наречја. На основу семантичке и прагматичке анализе утврђено је да се продуктивност овог творбеног типа у говорима Загарача, као и на целом простору штокавског наречја српског књижевног и народног језика, може узети и као потврда постојања лексичке негације и њеног конкурентног односа са синтаксичком негацијом на функционално-стилском и прагматичком плану.

МЕТОНИМИЈА У ФУНКЦИЈИ МОДИФИКАЦИЈЕ БАЗНЕ АКТИВНЕ ДИЈАТЕЗЕ У ДЕРИВИРАНУ ПАСИВНУ ДИЈАТЕЗУ

(на примерима деривираних значења глагола физичког деловања, типа: *сте́зајџи*, *сти́скајџи*, *при́ти́скајџи* и *дави́јџи*)*

1.0. Деривирана значења глагола физичког деловања представимо глаголима са значењем физичке силе стезања, стискања, притискања, типа: *сте́зајџи*, *сти́скајџи*, *при́ти́скајџи*, *дави́јџи* и *гуши́јџи*. У питању су значења метонимијски изведена из једне од компонената основног значења глагола. То је компонента 'непрекидног контакта'.

1.1. Типична ситуација основних значења ових транзитивних глагола подразумева активног учесника ситуације, вршиоца радње — агенса и пасивног учесника који трпи радњу — пацијенса. На синтаксичком плану ова типична ситуација реализује се у агентивној структури са агенсом у улози субјекта и пацијенсом у улози директног објекта, што показују примери типа:

- (1а) Водитељ је стекао микрофон.
- (1б) Он је стекао руку (пријатељу).
- (2а) Домаћица је стискала вишње.
- (2б) Лекар је стискао/притискао стомак (пацијенту).
- (3) Насилник је давио/гушио жртву.

1.2. Прототипичност ситуације на синтаксичком плану остварује се уз денотативно-семантичка ограничења учесника, која у улози субјекта подразумевају човека као свесног, вољног вршиоца радње, односно учесника са семантичким обележјем [+ живо] и [+ хумано], а у улози директног објекта учесника са семантичким обележјем [– живо] и [+ конкретно, материјално]¹, како показују примери под (а). Примери под (б) показују иста ограничења за учеснике у улози субјекта, али

* В. Ристић 2007а: 445–459.

¹ У типичној ситуацији, по Д. Кликовац „гешталт типичне активности“, типичан агенс је човек, типичан пацијенс је предмет и типичан инструмент је такође предмет (Кликовац 2004: 288).

се за учеснике у улози објекта, осим учесника са наведеним семантичким обележјем, јављају и учесници са обележјем [+ живо] (делови тела), тако да разматрани глаголи у свом основном значењу не представљају типичне представнике транзитивних глагола, што им даје посебне карактеристике на лексичкосемантичком и синтаксичком плану. Учесници у улози објекта код глагола *давити* и *гушити* у њиховом основном значењу ограничени су само семантичким обележјем [+ живо], уведеним идентификационом семом 'лишавање живота', која се код ових глагола реализује у асертивном (пропозиционом) делу значења.

2.0. У деривираним метонимијским значењима ових глагола не мења се њихово денотативно својство нити се мењају денотативна својства актаната, предикативних учесника ситуације². Основно денотативно значење физичког деловања на конкретне (материјалне) објекте задржава се и код њихових метонимијски изведених значења са истим учесницима ситуације (актантима), при чему се мењају њихове улоге пасивном дијатезом семантичког, а не синтаксичког типа³, а може се мењати и њихова таксономска класа (исп. Кустова 1998: 21). То показују примери типа:

- (4а) Ципеле су (га) стезале.
- (4б) Ципеле су (му) стезале ноге.
- (5а) Пртљаг (га) је притискао.
- (5б) Пртљаг (му) је притискао леђа.
- (6а) Кравата (га) је давила (гушила)/стезала.
- (6б) Кравата (му) је стезала врат.

² У раду је употребљена терминологија у смислу како се употребљава у руској семантичко-синтаксичкој литератури. Тако, по Е. В. Падучевој семантичка улога карактерише учесника с тачке гледишта његовог места у когнитивној структури. Она разликује конкретне улоге и хиперулоге. Конкретне улоге су: агенс, узрок, место, почетна тачка, крајња тачка, инструмент, средство и адресат, а хиперулоге су нпр. пацијенс и каузатор, јер у истој ситуацији могу да реализују више улога (пацијенс и доживљавач; каузатор и агенс и сл.) (в. Падучева 1988: 93, 97 и 2000: 186).

³ Глаголско стање се у нашим граматицама одређује као „однос између допуне у номинативу (субјекта) и радње изражене глаголом (Мразовић–Вукадиновић 1990: 85). У Граматици Станојчић–Поповић (2004) глаголско стање је представљено као граматичка категорија глаголског рода (грч. diathesis) (106), а појмови активних и пасивних облика, конструкција (актива и пасива) представљени су у оквиру прелазних (транзитивних) глагола (107). О типовима пасивних реченица и њихових модела в. у истој Граматици: 253–255. Синтаксички пасив као врсту дијатезе одређује и Танасић (2004: 41–42). У Руској граматици (1989: 272–273) глаголско стање „категорија залага“ осим односом глаголске радње, стања и субјекта одређује се и као однос гл. радње према објекту (предмету на који је усмерена та радња или стање).

2.1. Метонимијско извођење значења код разматраних глагола физичког деловања засновано је на чињеници да циљна, свесна радња и случајно збивање имају исти резултат („У трпи, осећа радњу“), само што је у примарном значењу за резултат одговоран агенс (вољно, свесно деловање, обично видљиво као спољашња промена пацијенса — објекта), а у изведеном за резултат се зна преко доживљавача — објекта (он трпи због непланираног, невољног контакта са каузатором, промена је унутрашња, невидљива) (исп. Кустова 1998: 37).

2.2. Деривирана значења глагола заснивају се на основној компоненти значења 'непрекидног контакта', па реализују исти број актаната, учесника ситуације (глаголи остају двовалентни), али се њихове улоге подвргавају конверзној замени места у смислу истакнутих семантичких обележја којима се одређује типична, базна структура. Тако се у позицији субјекта јављају ентитети са обележјем [- живо], [± конкретно], [± самоактивност], [- вољност] у улози неагентивног, „акцидентног“ агенса (исп. Алановић 2005: 18–19 и Суботић — Бјелаковић 2005: 64), а у позицији објекта ентитети са семантичким обележјем [+ живо], [+ хумано] (делови тела), [- вољност] у улози пацијенса (примери под (а)) или у улози адресата са пацијенсом као делом тела који трпи контакт (примери под (б)).

2.3. Конверзна замена код разматраних глагола може да обухвати актанте у целини, што се на комуникативном плану реализује као актантна стратегија, и/или неку од релевантних компоненти из њихове семантичке структуре, што се на комуникативном плану реализује као компонентна стратегија. У основи актантне стратегије је комуникативна функција језика која захтева да се нагласе, истакну у централне позиције различити учесници једне исте ситуације, а у основи компонентне стратегије је когнитивно-семантичко варирање значења у семантичкој структури исказа премештањем компонената из пропозиционог (асертивног) дела у пресупозициони део, и обрнуто (исп. Кустова 1998: 20).⁴

⁴ О семантичким аспектима конверзије на лексичком плану и о семантичкој условљености конверзије в. Апресјан I 1995: 256–283. Овакве појаве, по Ј. Апресјану, на синтаксичком плану се јављају у виду пасива, дијатезе, граматичког исказивања односа конверзије, што се манифестује у промени функција субјекта и допуна или у замени места допуна (нав. дело: 256), па је конверзија карактеристична углавном за глаголе. Појаве овакве замене улога, било да се одражавају на синтаксичком било на лексичком плану, обухваћене су појмом дијатезе, па је, по Апресјану, и лексичка конверзија заснована на дијатези (нав. дело: 264, нап. 7). О семантичким аспектима пасива и дијатезе в. Храковски 2000: 470.

2.4. Оваква семантичка деривација конверзног типа⁵ на синтаксичко-семантичком плану се испољава у виду дијатезе⁶, трансформације основне, базне агентивне структуре са прототипичним распоредом актаната и њихових улога, у изведени, неагентивну, пасивну структуру са обрнутим, конверзним распоредом актаната и њихових улога.⁷

3.0. У првој групи примера (пр. 1–3) представљено је основно агентивно значење глагола физичког деловања, а у другој групи примера (4–6) њихова изведена неагентивна значења. Пропозицијски садржај прве групе агентивних исказа активног типа може се уопштено представити:

⁵ По Е. В. Падучевој конверзиви су речи које се разликују по смислу само или скоро само комуникативним рангом учесника, иначе једнаких по улогама у ситуацији. Конверзија, семантичка деривација и промена синтаксичког модела омогућавају различит распоред учесника ситуације који је релативно слободан. На синтаксичкој равни говори се о актантима, а на лексичкосемантичкој равни о валентности глагола и о учесницима ситуације (1988: 88, 95). Ј. Апријан одређује конверзиве као парове речи са обратним структурама улога или актаната, при чему се имају у виду њихове синтаксичке и сигнификативне разлике, а денотативна истоветност. За установљење односа конверзивности важно је одредити семантичке валентности, независно од тога да ли се оне реализују на површинско-синтаксичком плану (Апријан I 1995: 260).

⁶ Појам дијатезе по Мељчуку и Холодовичу, како наводи Храковски, одређује се као однос (соответствие) између семантичких актаната (партиципијената) и синтаксичких актаната одређене глаголске лексеме, а појам глаголског стања (рус. залог) је одређен као граматички маркирана дијатеза код глагола. У оквиру реченице концепција глаголског стања и дијатезе реализује се као однос појмова различитих нивоа: појам дијатезе јавља се као семантичко-синтаксички и универзалан — свака глаголска лексема и сваки језик имају једну или неколико дијатеза, а појам глаголског стања јавља се као морфолошка категорија која нема универзални карактер, јер нити свака глаголска лексема нити сваки језик имају два формално различита облика који би одговарали различитим глаголским стањима (Храковски 2000: 466). О условима под којим се дијатеза може сматрати конверзном и на основу којих дијатеза маркирана грамомом 'пуни пасив' није конверзна в. нав. дело: 471. Неконверзни карактер синтаксичке пасивне дијатезе евидентан је и из чињенице факултативности агентивне допуне у пасивним реченицама на коју указује Ј. Поповић у Станојчић–Поповић 2004: 253–254. Е. В. Падучева дијатезу одређује као лексемски скуп семантичких улога учесника са одређеним комуникативним рангом (1988: 97–99).

⁷ Комуникативни ранг учесника ситуације, како је представљено у литератури, одређује се на основу синтаксичке позиције његовог експонента. Највиши ранг има субјекат, који је на основу семантике предиката тема исказа, затим објекат, који при пасивизацији или рефлексивизацији може постати субјекат и тема. Сви остали учесници по позицији у реченици спадају у периферију. Још нижи ранг имају они учесници који се не реализују у синтаксичкој структури, али се подразумевају. Они имају „ранг нула“, који одговара позицији „за кадром“. Учесник није реализован ни једним чланом реченице уколико се по смислу глагола подразумева само на плану реченице, јер се подудара с једном од прагматичких замена: говорником, посматрачем и др. (Падучева 1988: 86, 91, 93–94).

X (агенс — субјекат) нешто ради, физички делује на Y (пацијенс — објекат).

3.1.0. Друга група примера са неагентивним значењем исказаним финитним облицима глагола означавају статичну ситуацију одражену кроз доживљај посматрача, јер субјекат X са обележјем [– живо] ништа не ради, али метонимијском модификацијом значења може бити интерпретиран и као агенс (исп. Алановић 2005: 6). Ситуација контакта са нетипичним, обрнутим (конверзним) распоредом централних актанта, неживог актанта у позицији субјекта, а живог у позицији објекта, реализује се као перципирање, осећање, стање објекта проистекло из одређеног односа субјекта и објекта: нечија нога се налази у ципели, кравата се налази на нечијем врату, пртљаг на нечијим леђима. Пропозицијски садржај друге групе примера, може се представити:

X (каузатор — субјекат) стеже, стиска, дави Y-а, део тела Y-а (доживљавач и пацијенс — објекат).

3.1.1. Иако су синтаксички искази представљени у другој групи примера организовани као саопштења о ципелама, пртљагу, кравати, који у ситуацији контакта по неком свом својству делују на човека, реално ишчитавање овог каузалног односа одвија се у обрнутом поретку: најпре се запажа последица, резултат (стежати, стискати, давити, гушити), а затим се установљује и уводи узрочник (виновник). Такав резултат може установити само човек сам на себи, осетивши, искусивши то, што се на семантичком плану исказа реализује у улози доживљавача⁸. Овај учесник ситуације, актант, изведена метонимијска значења глагола физичког деловања по заједничком својству експериенцијалне семантике⁹, уврштава у категорију предиката, речи са значењем осећања, веровања, чулних утисака и сл. (типа: *болно, сипра-*

⁸ У руској литератури се ова улога означава терминима **експериенцер** (**експериенсер**) или **експириент** (**експириент**), док се у нашој литератури употребљава домаћи термин „доживљавач“. Langacker (1991), према Д. Кликовац, агенса, пацијенса, инструмент и доживљавача назива архетиповима улога, а по овом аутору, како истиче Д. Кликовац „модел који обухвата ове улоге лежи у основи типичних вредности финитне клаузе, као и субјекта и правога објекта“ (2004: 288, нап. 10). Термин „доживљавач“ употребљава и Ј. Московљевић (2004: 60). Код Суботић — Бјелаковић уз термин доживљавач употребљен је као контактни синоним и термин „експериенсер“ (2005: 63), док је код М. Алановића ова улога означена термином **реципијенс** у делу у коме представља сличности и разлике између ове улоге и улоге **рецептора** (**expérient**), као типа агенса са најнижим степеном агентивности (2005: 13).

⁹ У руској литератури се речи са учесником ситуације у улози доживљавача одређују као речи експериенцијалне семантике (Кустова, Падучева), а сама улога, како је истакнуто у нап. 8, означава се термином експериенцер (Кустова) и експириент (Падучева).

ино, интeресантнo, чинити се, њривити се, видети, чути, који улогу доживљавача реализују у форми номинатива или датива у позицији субјекта, или глагола типа *јојавити се, јоказати се* и сл. са улогом посматрача која се обично не реализује у формалној структури). Речи овог типа опслужују чулну и унутрашњу, емотивно-когнитивну сферу човека — сферу осећања и осета, расположења, интересовања и сл. човекове реакције на свет који га окружује (исп. Суботић–Бјелаковић 2005: 63). Свако експериенцијално својство претпоставља нарочити вид човековог контакта с објектом. Зато се то својство назива и контактним (исп. Кустова 2002: 116–119).

3.1.2. Улога доживљавача код метонимијски изведених значења глагола, како показују наведени примери, на синтаксичком плану се реализује у форми акузатива у позицији објекта, или та улога може бити синтаксички нереализована, што се означава термином „нулта позиција“ или позиција „за кадром“ (в. нап. 7). Уколико се исказује део тела који трпи контакт, онда се семантичка валентност доживљавача може реализовати у две форме, допуне: човек који трпи контакт исказује се у форми датива у улози адресата, а део тела у форми акузатива у улози пацијенса и позицији објекта.

4.0. Модификација настала метонимијском заменом улога конверзног типа код глагола физичког деловања типа *стезати, давити* (како ћемо ове глаголе даље у раду означавати) обухвата актанте у целини, ако се има у виду прототипична реализација агентивности у њиховом основном значењу, али на семантичко-синтаксичком плану новонастале предикатне ситуације она обухвата релевантне компоненте из њиховог основног значења, па ће се у наредном излагању деривирани метонимијска значења ових глагола представити као компонентна стратегија на комуникативном плану.

4.1.0. Тако се са становишта компонентне стратегије основно, активно, агентивно значење ових глагола (пр. 1–3) може представити на следећи начин:

Агнс употребљава силу (стењања, стискања, притискања) на месту контакта — **асерција**;

Пацијнс се деформише, модификује, задржава у првобитном стању (али трпи силу деловања)

[Пацијнс се подвргава сили деловања] — **пресупозиција**.

4.1.1. Њихово основно значење илустроваћемо примерима из речника¹⁰, које нећемо посебно коментарисати:

(7) У овом мјесецу [октобру] ... наши *сељаци* *пчеле* *гуше* и мед ваде; (8) *Симка* *стегла* *дах*; (9) *Сваки* је под собом *приписнуо* *креветић*; (10) *Приписла* *своје* *лице* на нечије груди; (11) *Стегнули* су *кашewe*; (12) *Стегли* су *Ђоркана*; (13) Грчевито *стеже* *карабин*; (14) Срдачно *стишише* *руку* *свога* *пријатеља*.

4.2.0. Неагентивно, пасивно, значења (пр. 4–6), са истог становишта, може се представити на следећи начин:

Предмет X се налази у контакту с телом (делом тела) лица Y — **пресупозиција**;

Објекат, лице Y осећа стискање/стезање/притискање¹¹ — **асерција**.

4.2.1 Пре него што укажемо на још неке специфичности метонимијски изведених значења глагола илустроваћемо их и примерима из речничког корпуса. Глаголи *стиписнути*, *стегнути*, *приписнути* по Речнику МС реализују углавном агентивна значења, док су метонимијска, неагентивна значења потврђена мањим бројем примера:

(15) *Кола* ... на њ и *стиписну* *га* уз ограду; (16) Отац му се разболи: *приписну* *га* *нешто* у *грудима*; (17) *Стегао* је *реуматизам*; (18) *Умор* му *стегао* *вилице*; (19) *Узетост* му *стегла* *мождане* *конце*.

Метонимијско значење гл. *давити* и *гушити* представљено је у речнику САНУ на следећи начин: *давити* **1.в.** 'отежавати дисање, гушити' и **3.в.** 'мучити, морити, притискивати, тиштати'; а *гушити* **1.а.** 'отежавати дисање или убијати трујући или загађујући ваздух ...' и **1.в.** 'реметити рад органа за дисање или изазивати осећај недостатка ваздуха (о поремећајима или ненормалним стањима организма)'

Примери:

(20) *Кашаљ* *га* све више мучи — *дави* *га*; (21) Првих неколико дана тресла *га* је грозница, а онда *га* је *давила* *ангина*; (22) У *грлу* *га* *дави* *рођац*; (23) *Врућина* [*их* је] *давила*; (24) *Лешине* разбацане смрадом и воњом *га* *гуше*; (25) *Гушио* *ме* је *задах* *нафталина*; (26) *Дим* и *прашина* *гушили* су *дисање*; (27) *Дим* запаљена села *гушио* је у *враћу*; (28) Стане *га* *кашаљ* *гушић*; (29) *Њу* су *гушиле* *уздржане* *сузе*; (30) *Гуши* *га* *његово* *рођено* *срце*.

4.2.2. Предмет X у позицији субјекта, како показују и примери из речника, у новој ситуацији исказаној метонимијски деривираним зна-

¹⁰ Примери су узети из Речника САНУ и Речника МС.

¹¹ Ако је објекат [+живо] као резултат деловања, контакта реализује се сема 'реакција живог објекта' („перципира, осећа објекат“).

чењем глагола физичког деловања, јавља се у улози каузатора који не делује сам по себи него при одређеним, додатним условима (исп. Алановић 2005: 13). У типским примерима (пр. 4–6), додатни услов је то што су ципеле мале, тесне, што је пртљак тежак, кравата затегнута и сл.

4.3. Глаголи физичког деловања типа *сїезаїи*, *давїїи*, како је показано, и са становишта компонентне стратегије, примарно означавају радњу, јер се она реализује у асерцији, пропозицији. Тако је на семантичком плану главна компонента активност субјекта, главни актант је субјекат радње — агенс, а и на синтаксичком плану главни актант је субјекат па је синтаксичка структура изоморфна, одговара њеној семантичкој организацији (исп. Кустова 1998: 28–29).

4.4. Код изведених значења ових глагола као главна компонента јавља се осет, перцепција, осећање, јер се реализује у асертивном, пропозитивном делу изведеног значења у виду компоненте 'реакција живог објекта' (исп. нап. 11). Међутим, на синтаксичком плану субјекат осећања не јавља се у позицији субјекта него објекта, а може, како је у типским примерима заградама показано, и да се не реализује, што се означава као нулта позиција или позиција за кадром. Овако организована синтаксичка структура са неагентивним, пасивним учесником у позицији субјекта, а са активним учесником у позицији објекта супротна је њеној семантичкој организацији по хијерархијском распореду учесника ситуације, на основу чега се овај тип семантичке деривације може сврстати у конверзију у најширем смислу. Изведена значења су маркирана додатним семантичким условима, ограничењима која се односе на субјекат и објекат, на основу којих се предикативна веза реализује у виду семантичког пасива¹², што их одликује од основних значења глагола који као предикати реализују активну синтаксичку дијатезу.

5.0. Суштина метонимијске трансформације¹³ глагола типа *сїезаїи 1*, *давїїи 1* у *сїезаїи 2*, *давїїи 2* може се описати на следећи начин: семантички споредна у основној структури компонента везана

¹² Појам „пасив“ уопште, осим у синтаксичком смислу, употребљава се у савременој литератури и за неке типове семантичко-комуникативних трансформација конверзивног типа, а његово главно својство је условљено карактеристикама улога учесника ситуације. У ширем значењу то је подизање у виши ранг на било ком плану (синтаксичком, семантичком, комуникативном) сваке не активне компоненте и не активног, не агентивног учесника (Кустова 1998: 30). На могућност реализације пасива, уз одређена лексикосемантичка ограничења, инверзијом чланова у позицији субјекта и објекта а не пасивном дијатезом, указала је М. Ивић (1973: 334–335).

¹³ О значају метонимијске замене улога у варирању предикативне ситуације в. Алановић 2005: 11.

за Y као трпиоца радње — пацијенса, постаје семантички главна у изведеној структури, јер се реализује у њеном асертивном делу у смислу 'реакције живог објекта'. И због тога дата трансформација конверзног типа може се на семантичком плану исказа назвати семантичким пасивом. За разлику од синтаксичког пасива, у коме конверзија захватајући централне учеснике ситуације, у главну позицију доводи објекат, при истовременом потискивању субјекта на периферију (в. нап. 3 и 5), семантички пасив чини главном „објектну“ компоненту, при истовременом потискивању, слабљењу „субјектне“ компоненте која се премешта у пресупозитивни део значења као случајно, невољно реализован контакт каузатора.

5.1. Са семантичког аспекта у изведеној структури објекат Y постаје семантички главни захваљујући асертивности своје компоненте и потискивању, слабљењу компоненте субјекта X (нешто слично се дешава и у пасивној дијатези синтаксичког типа), који ипак због своје позиције, ранга у реченици задржава статус теме исказа. Међутим, у синтаксичкој структури Y не мења позицију, не премешта се у позицију субјекта, што је карактеристично за синтаксички пасив, него остаје у позицији објекта. При томе се његов синтаксички ранг може и снижавати: од директне допуне (пр. под (а) од 4–6) до индиректне (пр. под (б) од 4–6) и даље до реализације у нултој позицији, односно до његове синтаксичке нереализације (што је у типским примерима назначено стављањем овог члана у заграде) (в. нап. 7). Синтаксички Y остаје у нижем рангу.

5.2. Међутим, на комуникативном плану семантички пасив у први план ставља објекат Y, јер он постаје носилац логичког акцента¹⁴ (добија статус реме) захваљујући премештању асерције са субјектне компоненте на објектну. Објекту глагола типа *сїезаїи*, *давїиї* са семантичким обележјем [+ живо] у примарном значењу (пр. под (б) од 1–3) и у изведеном метонимијском значењу (пр. 4–6) одговарају две различите улоге: а) пацијенс (субјекат промене) и б) доживљавач (субјекат осећања). Структура са семантичким пасивом, у деривираним метонимијским значењима глагола типа *сїезаїи*, *давїиї*, подиже Y на виши ранг не у својству пацијенса него у својству доживљавача¹⁵

¹⁴ О семантичким аспектима промене логичког акцента и фиксирању теме и реме, као и о њиховој повезаности са начином осмишљавања неке ситуације од стране говорника в. Апресјан I 1995: 257–258 и Падучева 1998: 105.

¹⁵ Један учесник може испуњавати две улоге: адресата и бенефициента (Извинити се *їред њим*), инструмента и места (Путовати *на броду*) (исп. Падучева 1998: 97) (в. и нап. 2).

(исп. Кустова 1998: 32). Те две улоге су у примерима 4–6 под (б) раздвојене на синтаксичком плану, и то у функцији посесора и дела тела који трпи контакт.

6.0. У кратком прегледу осврнућемо се на речничке примере метонимијски деривираних значења разматраних глагола, да би се указало на значај семантичког ограничења које ова деривирана значења намећу предикативним учесницима ситуације. Примери из речника показују таксономску промену актаната у улози субјекта, у којој се поред предмета као материјалних учесника ситуације, јављају и одређене појаве¹⁶, којима се могу приписати следећа семантичка обележја: [– живо], [± конкретно], [+ самоактивност], типа: дим, духан, прашина, задах, смрад, мирис; врућина и друге временске прилике и појаве; затим и учесници апстрактне семантике, типа: болест, стање, осећање, мисао и др.

6.1. У вези са типом актанта у асертивном делу значења варира и смисао трпљења физичког деловања, који доживљавач у улози објекта перципира као 'сметњу, тегобу, мучење, тиштање', као 'стање изазвано осећањем терета, нелагодности, потиштености' и сл. У основи изведених значења са актантима апстрактног значења у улози субјекта јављају се и метонимијски и метафорични механизми промене, што се у речницима маркира квалификатором *фиг. (урајивно)*, а што показују примери:

(31) *Жеља* му разапе груди; порасте до самог грла и поче пријатно да га гуши (Речник САНУ); (32) За све то време тешко ју је гушила мисао о ножу (Речник САНУ); (33) *Стид* је гушио (Речник САНУ); (34) *Мора* му сједи на прсима и гуши га (Речник САНУ); (35) Тешко се подноси то самовање, особито кад *пријатне старије* (Речник МС); (36) Док *ме стијегне* љлаћање *пореза*, нећу знати ни како ми је име (Речник МС); (37) *Стијегне ме јад и несрећа* (Речник МС); (38) *Вељи јад* је њега *стијеско* (Речник МС); (39) *Стијесла* *ше најгора бијед*а (Речник МС).

7. Осим конверзије семантичких компонената у виду представљеног семантичког пасива, код глагола са значењем физичког деловања јавља се и лексичка конверзија схваћена у ширем смислу, која се на комуникативном плану реализује као актантна стратегија. Разматраном типу глагола припада и глагол *жуљийи/жуљайи*, као и његови деривати с префиксом *на-*, јер овај глагол у свом основном, примарном значењу реализује експериенцијално значење са кон-

¹⁶ Појам „појаве“ узима се онако како су одређене код Суботић–Бјелаковић 2005: 64.

верзним распоредом учесника, актанта у односу на примарна значења глагола *сїезаїи*, *їрїїскаїи*, *сїїскаїи*. Тако би се овај глагол могао сматрати лексичким конверзивом недеривираних наведених глагола. То показује и дефиниција у којој се његово значење дефинише наведеним конверзивним глаголима (в. дефиниције наведених гл. у Речнику САНУ), а примери су нарочито репрезентативни за семантички пасив:

(40) *Кад га жуљи цїїела*, / Он ципелу туче; (41) *Гдје кога оїанак жуљи*, најбоље зна; (42) *Мали камичци жуље* и вређају *рањавае їабане*; (43) *Торба ме је жуљила*; (44) *Бич га [кљусе]* бије, улар стеже, *жуљи руда*; (45) *Тврда клуїа жуљи ме*; (46) *Цїїеле су ме жуљале*; (47) *По свїїњаку орлово је перје*, / *Да дивојци не нажуља їїила*; (48) *Окрїїена чараїа и одећа могу нажуљїи ногу*; (49) *Наметнули су ми велики јарам*, који ми је *грдно нажуљїо врат*.

Агентивно значење потврђено је малим бројем примера, и то углавном у везаној конструкцији:

(50) *Што ће син Шиме Беговића у школи!* Да *жуља костїи?*; (51) *Она је нажуљила своје сїаре костїи*; (52) *Он је каишем нажуљїо мрїава леђа музином љубимцу*.

8.0. У претходном излагању представљена је неагентивност метонимијски изведених значења глагола физичког деловања и њихова експериенцијалност у виду пасивне дијатезе, семантичког пасива, заснованог на конверзији релевантних компонената значења актаната у позицији субјекта и објекта или на лексичкој конверзији. Међутим, она може бити маркирана и на синтаксичко-комуникативном плану, што се, уз лексичку конверзију, може представити као актантна стратегија. У речничком корпусу јављају се различити типови актантне стратегије синтаксичког типа, и то у виду следећих синтаксичких структура: пасивне реченице, реченице са логичким субјектом и бесубјектне, безличне реченице.

8.1. Најтипичнију ситуацију актантне стратегије показују примери пасивне синтаксичке дијатезе са пасивом партиципског и рефлексивног типа из Речника САНУ:

(53) *[Човек] гушен асїмом*; (54) *Клоне на један столац*, *гушена сузама*; (55) *Шкоди тијесна обућа ... ноге се јако нажуљају*; (56) *Човек се не нажуљи у їаквим цїїелама*; (57) *Погледајте само како су ми се їрсїи нажуљїили од вијолїне*.

8.2. У реченицама са логичким субјектом акцидентни агенс се не реализује, потиснут је у нулту позицију, а у позицији субјекта јавља се пацијенс. То су примери из Речника МС у којима се актуелизује и

посесор и део тела¹⁷, при чему се посесор у улози адресата јавља у функцији логичког субјекта у форми акузатива, а део тела у улози пацијенса у функцији адвербијалне одредбе у форми локатива.

(58) *Њега сџегло у грлу и сузе му замутиле вид;* (59) *Сџисло ме у грлу;*

(60) *Кад ме сџисне овдје, у њрсима, дође ми да све разбијем.*

8.3. Пример безличне реченице најбоље илуструје експериенцијалну природу метонимијски деривираних глагола типа физичког деловања, јер се у фокус исказа ставља перципирање, осет, осећање, а учесници ситуације, актанти се потискују у други план, и то акцидентни агенс на периферију у позицију одредбе, а пацијенс, доживљавач у нулту позицију, позицију за кадром:

(61) *Други ров је служио ... за обављање разних потреба, те је ту гушило од смрада и задаха.*

9.0. Видели смо да се код метонимијског померања значења јављају два типа стратегија: комуникативно-синтаксичка — актантна стратегија (наглашавање, истицање неког актаната) и комуникативно-семантичка — компонентна стратегија (наглашавање, истицање неке компоненте одређеног учесника ситуације).

9.1. Типични случајеви актантне стратегије остварују се или трансформацијом, конверзијом актива и пасива, дијатезом синтаксичког типа (пр. 53–57), или лексичким конверзивима типа *сџезаџи* (*сџискаџи*, *џриџискаџи*) — *џуљџи* (пр. 40–49), при чему се задржава денотативна истоветност актаната, и истоветност ситуације, а трансформације захватају синтаксички, комуникативни или лексички план једне исте ситуације. Циљ актантне стратегије је промена логичког акцента, тачке гледишта на ситуацију, тако да се она реализује на комуникативно-синтаксичком плану.

9.2. Компонентна стратегија формално се заснива, такође, на преношењу акцента, али не на актанте него на имплицативне компоненте основног значења, које се у изведеном значењу реализују као главне, асертивне. Циљ ове стратегије није у померању логичког акцента, него у максималном коришћењу потенцијала основног значења. Тако је могуће да свака имплицативна компонента основног значења постане главна у изведеном значењу. Овакво померање не проистиче из комуникативне потребе да се истакне неки аспект основне ситуације. Изведено значење најчешће одговара сасвим другој ситуа-

¹⁷ Овакво удвајање пацијенса јавља се зато што делови тела не могу бити агентивно интерпретирани ако се, као у наведеним примерима, контекстуално актуелизује њихов однос према посесору (исп. Алановић 2005: 6).

цији, а говорник просто користи предикат основне ситуације да означи ту нову ситуацију, што омогућава сличност неких фрагмената тих двеју ситуација. Компонентна стратегија се реализује на лексичко-семантичком и комуникативном плану, што показује и чињеница да виши ранг објектне компоненте, реализован конверзијом ове и субјектне компоненте у случају семантичког пасива, не обезбеђује виши синтаксички ранг самом објекту, него се тај ранг, како је показано, често снижава (исп. Кустова 1998: 39). Изведена метонимијска значења разматраних глагола реализују обе стратегије, што се показало претходним излагањем и наведеним примерима.

10.0. На основу свега изнетог може се закључити да метонимијски изведена значења глагола типа *сїезаїи*, *давиїи* не припадају само глаголима са значењем физичког деловања (мада је значење деловања сачувано), него су они пре свега глаголи перцепције, осећања. Семантички, како је већ истакнуто, они су блиски глаголима који примарно реализују ово значење. Међутим, за разлику од њих деривирани значења глагола не исказују перцепцију, осећање субјекта (исказаним номинативом или дативом¹⁸) него перцепцију, осећање објекта (исказаним акузативом) (представљеним у синтаксичкој структури делом којим се трпи контакт (што показују многи примери) или уопште синтаксички нереализованог, као што показују следећи примери:

(62) Јулско сунце већ упекло, *їрашина дави* (Речник САНУ); (63) *Крчма* и сад јежури мемлом, *дави духаном* (Речник САНУ); (64) *Бјеше сїегла зима и љуїа ноїна сїуден* (Речник МС); (65) *Сїегао мраз* (Речник МС); (66) *Прсїен је жуљао* (Речник САНУ).

10.1. Метонимијски изведена значења глагола означавају перцепцију, осећање¹⁹ изазвано физичким деловањем, али и неким другим факторима деловања (осећањем, стањем, мишљу, временским приликама и сл.), као и односе између осећања, перцепције и фактора деловања, како показују и речнички примери. Захваљујући оваквом метонимијском значењу глаголи физичког деловања са неагентивним субјек-

¹⁸ Исказивање доживљавача, експериента дативом, по Падучевој, није могуће или је тешко могуће у контексту у коме субјекат није агенс. Тако је нпр. датив експериента немогућ код глагола који су подвргнути деагентивизацији и декаузативизацији (2000: 186).

¹⁹ Реализовање значења осећања, осета, перцепције, „пасивни“ смисао агентивних реченица, могуће је иначе и код других глагола, као што показују пр. типа: *Пеїар је болно ударно Вађу*; *Он је разумљиво објаснио шеорему*, а тај пасивни смисао носе у свом семантичком потенцијалу многи глаголи.

том саопштавају не само о осећањима човека у улози доживљавача него и о субјекту који се по неком свом карактеристичном својству јавља у улози виновника, каузатора тог осећања: тесним ципелама, тешком пртљагу, затегнутој кравати; загушљивом диму, праштини, неподношљивој врућини; мучној болести, болесном стању, осећању, непријатној мисли, оштрој зими, мразу и др. То својство може бити лексички реализовано: *вељи јад, најгора биједа, мали камичци, тврда клуџа, окрљена чараја и одећа, велики јарам, љуџа ноћна сјуден* (из пр. 38, 39, 42, 45, 48, 49, 64), али и не мора (што показује већина примера). Међутим, оно је увек садржано у пресупозитивном делу семантике исказа.

10.2. У каузативној ситуацији коју исказују глаголи физичког деловања у зони резултата чији је носилац објекат — пацијенс са обељжем [+ живо], а најчешће и [+ хумано], унутрашњи резултат деловања, перципирање, осет, осећање, такође, може бити лексички реализовано: *Лекар је болно сјискао сјомак њацијенџу* (→ пацијент осећа бол); *тешко* ју је гушила мисао; *јарам му је грдно нажуљео врат* (из пр. 32, 49), или не реализовано (у већини примера). Без обзира да ли се оно реализује или не, чак и празно место је откривена позиција која може бити попуњена увек када је објекат [+ живо]. То се на семантичком плану, како је већ истакнуто, реализује компонентом 'реакција живог објекта'.

11. Да закључимо:

Глаголи физичког деловања типа *сјезаџи, давиџи* уз метонимијску деривацију реализују и конверзни распоред актаната, који се на семантичком плану предикативне ситуације може представити као семантички пасив. У основи овакве метонимијске замене улога је пасивна дијатеза, у смислу како се појам дијатезе као семантичког феномена одређује у руској литератури (в. нап. 6). Основно, немаркирано значење глагола физичког деловања реализује се у агентивној структури исказа, са прототипичним распоредом и семантичким карактеристикама актаната у функцији субјекта и објекта, па се може назвати и активно значење. Деривирано, маркирано значење реализује се у неагентивној синтаксичкој форми, са конверзним распоредом актаната и/или њихових семантичких компонената с обзиром на прототипичност која карактерише активну дијатезу, па се може назвати пасивним значењем. Зато су наведене метонимијске промене значења разматране као конверзивне појаве, а наведене промене у синтаксичкој структури, које прате метонимијско померање значења, означене су термином „дијатеза“, јер их одликује замена улога слична синтаксичкој дијатези, глаголском стању, активу и пасиву (исп. Падучева 2000: 190).

МОДИФИКАЦИЈА ЗНАЧЕЊА И ЛЕКСИЧКИ МОДИФИКАТОРИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

1.1. У монографији *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику* представљен је широки спектар промене значења у спојевима језичких јединица на различитим језичким нивоима, условљене принципом композиционалности у изградњи текста / дискурса. Феномен модификације значења представљен је као узајамни утицај значења лексичких јединица, као узајамни утицај значења лексичких и граматичких јединица и као узајамни утицај значења граматичких јединица. Утврђено је да се модификација значења реализује у различитим видовима: губљења семантичких компоненти, додавања семантичких компоненти, губљења и додавања семантичких компоненти и семантичког померања (слабљење значења, појачавање значења и фразеологизација).

1.2.1. Случајеви модификације, регулисани правилима синтаксичке и граматичке структуре, разматрани су у оквиру предикативних, одредбених и допунских односа међу језичким јединицама са уобичајеним, тривијалним семантичким и граматичким карактеристикама.

1.2.2. У монографији су разматрани и случајеви модификације значења који се јављају у спојевима јединица са неуобичајеним, нетривијалним карактеристикама, чији су међусобни односи регулисани правилима семантичког слагања, семантичке модификације и правилима области, сфере деловања.

2.0. Ради системског и интегралног описа лексема, у оквиру појединих тема разматрани су и представљени они лексички и др. модификатори чија значења и функције нису истражене у традиционалним лексикографским и граматичким описима, јер се карактеришу нетривијалним значењима и скривеним лексичко-граматичким категоријама. Широки спектар функционисања таквих јединица у спојевима са другим јединицама обухваћен је термином модификација, а саме јединице означене су термином модификатори, терминима у оквиру којих су представљене јединице које припадају следећим врстама речи:

партикулама (у највећем броју), затим глаголима и придевима. Феномени модификације значења и лексичких модификатора у монографији су представљени у оквиру више насловљених тема.

2.1. Тако су граматички и семантички услови употребе начинских прилога у функцији модификатора и нека правила спојивости представљени на примеру прилога *ћосћейено*, чију семантичку валентност попуњава сложена ситуација. На бројним примерима типа: *Куће су се ћосћейено рушиле* и *Рубље се ћосћейено сушило*, показана је двојака могућност попуњавања семантичке валентности овог прилога, јер се сложена ситуација може рашчлањивати на више простих ситуација било у смислу времена сукцесивног одигравања радње, било у смислу рашчлањивања множине на појединачне учеснике.

2.2. У општем прегледу значења и модификаторских функција партикула у реализацији семантичке кохезије текста / дискурса, показани су различити видови и правила модификације значења, као и услови њихове реализације.

2.3. Утврђена су заједничка правила и услови у реализацији нетривијалног категоријалног значења очекиваности, експективности, као скривене граматичке категорије, значења које реализују разнородне лексичке јединице, типа: *само, не; осим, сем, умесћо; мало, много, рећко, често; велики, мали, лей, ружан; оствайти, задржайти се, сачувајти се, ојствайти* и сл., у спојевима са другим јединицама. Показано је да се лексеме наведеног типа јављају и као експоненти редукованог комуникативног садржаја са смислом очекиваности, супротности и одрицања.

2.4. У монографији су представљени лексичко-граматички услови модификације, промене квантитативног значења у градационо, на примерима основних облика параметарских придева и прилога и њихових облика са префиксима *о-* и *ћо-* и *не-*, као и облика компаратива, и то јединица типа: *(ћ)овелик, (ћ)омали, (ћ)овећи, (ћ)омањи; (ћ)омного, (ћ)омало; невелик, немали; немного, немало; већи, мањи*. Показано је да је мера преплетена са другим семантичким, прагматским и комуникативним карактеристикама, али да се системност функционисања реализује у виду скаларне уређености читавог градационог комплекса.

2.5.1. Комуникативно-прагматски фактори, који су најактивнији у правилима међусобног утицаја значења речи на нивоу исказа и дискурса, у домену модификације представљени су на примеру глагола говорења, њихових облика и конструкција типа: *веле, ћрича се, како кажу, како се ћврди, (ја) кажем, (ја) ћврдим, ја морам (могу, хоћу, ћреба, смем) да кажем, ако ми дозволиће (да ја кажем), ако могу / смем ћако да кажем, ако се може / сме ћако рећи* и др.), као и еквивалентних партикула типа *наводно* и *буквално, ћростћо*. За разлику од еквивалентних партикула, глаголски оператори говорног поступка, не

исказују однос говорног лица према фактивности / категоричности садржаја пропозиције, него однос према адекватности форме пропозиције језичкој реалности. Међутим, утврђено је да и глаголски и партикулски модификатори уводе у семантичку структуру исказа компоненте дистанцираности / недистанцираности, на основу чега се уврштавају у класу метатекстуалних оператора, чија се модификација реализује у виду локутивних евалуатива говорног поступка.

2.5.2. У монографији су представљени глаголски модификатори из класе метатекстуалних оператора, чија се модификација реализује у виду локутивних карактеризатора говорног поступка. То су различити облици глагола *рећи* и *казати*, изрази са овим глаголима и конструкције, типа: *рецимо, боље рећи, краће (ишачније, искрено) речено, хоћу рећи, да рекнем, ишако рећи, ако се може / сме ишако рећи; кажимо, казати, да (иш) кажем, како да кажем(о), ишио се каже*. Овај нарочити вид метајезичке модификације наведене јединице чине еквивалентним са партикулама типа: *односно, ишо јесш, на иример, у сшвари, заираво, факшички*, као и са неким другим глаголским облицима, типа: *узмимо, ирешшосшавимо* и др.

2.6. На примерима негираних именица из савременог језика, старијег језичког слоја, народног и језика и фолклора, као и на примерима негираних дијалекатске лексике, показане су опште карактеристике лексичке негације, модификаторска функција префикса *не-* и одређење су услови под којима се губи разлика између лексичке и синтаксичке негације. Утврђена је и старина лексичке негације у српском језику, која је у неким радовима оспоравана, а на основу великог броја негираних именичких и придевских лексема у централном делу лексичког система, представљених у Речнику САНУ, показана је продуктивност овог творбеног модела у савременом српском језику у различитим периодима његовог развоја.

2.7. Утицај квантификативних значења и неки видови модификације значења показани су на бројним примерима спојева партикуле *све* са другим јединицама, када се она јавља као експонент редуковане предикације са категоријалним значењем очекиваности. У том случају партикула *све* реализује функцију модификације пропозиције и делу који модификује обезбеђује статус реме у комуникативном сегментирању исказа. Модификацију типа интензификације, реализује партикуле *све* у спојевима са другим јединицама када реализује значење обухватности, дистрибутивности, кумулативности и континуитета. У спојевима са апсолутним компаративом придева и прилога партикула *све* укида компоненте ублажавања, умањивања садржаја, исказаног апсолутним компаративом, и јавља се као лексичко средство дистрибутивне градације.

2.8. Улога метонимије у модификацији значења глагола и семантичке структуре исказа показана је на примерима глагола са значењем физичког деловања, типа *сїезайти*, *давїти*. Показано је да метонимијска деривација њиховог значења условљава обрнути, конверзни распоред актаната у односу на базну семантичко-синтаксичку структуру недеривираних, основних значења ових глагола. Основна значења ових глагола на синтаксичко-семантичком плану реализују активну дијатезу са прототипичним карактеристикама и распоредом агенса и пацијенса.

3.1. Кратак преглед тема монографије показује да се у представљању феномена модификације значења и лексичких модификатора полазило од традиционалног лексикографског описа појединачних лексема у тезаурусном речнику, да би се, издвајањем информација карактеристичних за појединачне лексикографске портрете, могли реконструисати лексикографски типови и лексикографски метајезик. Циљ је, поред осталог, да се традиционално установљен систем лексикографског описа и лексикографског метајезика допуни и/или коригује према принципима који се данас постављају пред савремену лексикографију.

3.2. Зато су у књизи, осим системских значења, узимана у обзир правила узајамног деловања значења и нетривијалне узајамне зависности значења у (кон)тексту, као инструменту језика који чини лексику оперативном. За реализацију модификације значења показали су се релевантни следећи оперативни фактори: 1) ментални однос, став са којег учесници комуникације сагледавају оно о чему говоре и 2) фактор међусобног значењског прилагођавања лексичких јединица у датом споју.

3.3. Преко феномена модификације на бројним примерима је представљен принцип композиционалности, као основни принцип узајамног деловања значења, и то, углавном, у оквиру појаве означене појмом „сфера или област деловања“. Утврђено је да су одређени типови активних смислова склони неубичајеној, нетривијалној реализацији значења, као што су: негација, квантификација, оцена и модалност.

4. Књига *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику* у целини показује међусобну повезаност значења и правила семантичке и синтаксичке спојивости, као и модификације значења јединица у међусобном контакту, појаве које се могу одвијати на нивоу компонената, појединих значења лексема или читавог пропозицијског садржаја. Представљени су типови лексичких, дискурзивних и комуникативних модификатора, модификатора оцене, интензитета, квантитета, негације, супротности, степена, дистантности, модификатора говорног поступка и модификатора базичне дијатезе.

MODIFICATION OF MEANING AND LEXICAL MODIFIERS IN SERBIAN

Summary

1.1. In the monograph *Modification of meaning and lexical modifiers in Serbian* we presented a wide range of changes of meaning in combinations of linguistic units at various linguistic levels, conditioned by the principle of compositionality in the construction of text or discourse. The phenomenon of modification of meaning is interpreted as a mutual impact of the meanings of lexical units, as a mutual impact of the meanings of lexical and grammatical units and as a mutual impact of the meanings of grammatical units. It has been established that the modification of meaning can be realized in various aspects: the loss of semantic components, the addition of semantic components, both the loss and addition of semantic components and the semantic shift (the weakening of meaning, the amplification of meaning and phraseologization).

1.2.1. The cases of modification, regulated by the rules of syntactic and grammatical structure, have been considered in the context of predicative, adverbial and complemental relations holding between linguistic units with common, trivial semantic and grammatical features.

1.2.2. The monograph also includes the cases of modification of meaning occurring in combinations of units with unusual, non-trivial features, whose mutual relations are regulated by the rules of semantic composition, semantic modification, as well as rules of the field, or sphere of impact.

2.0. With the aim of presenting a systematic and integral description of lexemes, within particular topics, we dealt with the lexical and other modifiers whose meaning and functions have not been investigated in traditional lexicographic and grammatical descriptions, because they contain non-trivial meanings and belong to covert lexico-grammatical categories. A broad range of functions of such units in combination with other units is covered by the term modification, and the units themselves are labelled by the term modifiers, the terms within which we can identify units belonging to the following word classes: particles (in the majority of cases), then

verbs and, finally, adjectives. The phenomena of modification of meaning and lexical modifiers are presented in the monograph within several entitled topics.

2.1. Thus, the grammatical and semantic conditions of the use of adverbs of manner functioning as modifiers and certain rules of lexical binding are illustrated by the adverb *постепено* ('gradually'), whose semantic valency is filled by a composite situation. Numerous examples, such as: *Куће су се постепено рушиле* ('The houses were *gradually* collapsing') and *Рубље се постепено сушило* ('The washing was *gradually* drying'), exhibit a dual possibility of filling the semantic valency of this adverbs, due to the fact that the composite situation can be analyzed into several simple situations, whether in the sense of the successive order in which actions took place, or in the sense of dividing the plurality into particular participants.

2.2. In the general overview of meanings and modifying functions of particles in the realization of semantic cohesion of text/discourse, we have outlined various aspects and rules of modification of meaning, as well as the conditions of their realization.

2.3. We established common rules and conditions for the realization of non-trivial categorial meaning of expectance as a covert grammatical category, the meaning realized by different types of lexical units such as: *само* ('only'), *не* ('no'); *осим, сем* ('except'), *уместо* ('instead of'); *мало* ('little'), *много* ('much'), *ретко* ('rarely'), *често* ('often'); *велики* ('big'), *мали* ('small'), *леп* ('nice'), *ружан* ('ugly'); *остати* ('stay'), *задржати се* ('keep'), *сачувати се* ('endure'), *оцстати* ('survive') etc., in combination with other units. It has been shown that the lexemes of the above-mentioned type also occur as exponents of reduced communicative content in the sense of expectance, opposition and negation.

2.4. The monograph also presents lexico-grammatical conditions for modification, transitions from a quantitative meaning into gradational, illustrated by basic forms of parametric adjectives and adverbs and their derivative forms with prefixes *о-*, *по-* and *не-*, as well as their comparative forms, such as: *(по)овелик* ('biggish'), *(по)омали* ('smallish'), *(по)овећи* ('rather big'), *(по)омањи* ('rather little'); *(по)омного* ('rather much'), *(по)омало* ('rather little'); *невелик* ('not big'), *немали* ('not small'); *немного* ('not much'), *немало* ('not a little'); *већи* ('bigger'), *мањи* ('smaller'). It has been found that measurement is intertwined with other semantic, pragmatic and communicative features, but that the systematicity of functioning is realized as a scalar structure of the whole gradational complex.

2.5.1. Being the most active within rules of mutual impact of word meanings at the level of utterance and discourse, communicative-pragma-

tic factors in the domain of modification are exemplified by speech act verbs, their forms and constructions, such as: *веле* ('they say'), *јрича се* ('it is said'), *како кажу* ('as they say'), *како се јшврди* ('as it is claimed'), *(ја) кажем* ('(I) say'), *(ја) јшврдим* ('(I) claim'), *ја морам (могу, хоћу, јшреба, смем) да кажем* ('I have to (can, would like to, should, dare) say'), *ако ми дозволијте (да ја кажем)* ('if you allow me to say'), *ако могу/смем јш tako да кажем* ('if I can/may say so'), *ако се може/сме јш tako рећи* ('if it can/may be said') etc.), as well as the corresponding particles such as *наводно* ('allegedly') and *буквално* ('literally'), *јпросјто* ('simply'). Unlike the corresponding particles, verbal operators of a speech act do not reflect the relation of a speaker towards factive/categorial content of the proposition, but the relation towards the adequacy of a propositional form to the linguistic reality. However, it is found that verbs and particles functioning as modifiers introduce into the semantic structure of an utterance the components of distance/lack of distance, on the basis of which they are classified as metatextual operators, whose modification is realized as locutive evaluatives of a speech act.

2.5.2. The monograph includes verbal modifiers belonging to the class of metatextual operators, whose modification is realized as locutive characterizers of a speech act. Those are the different forms of the verbs *рећи* ('say') and *казати* ('tell'), phrases containing these verbs and constructions, such as: *рецимо* ('let's say'), *боље рећи* ('I'd rather say'), *краће (јшачније, искрено) речено* ('in short; (to put it) more precisely, sincerely'), *хоћу рећи* ('I'd like to say'), *да рекнем* ('say'), *јш tako рећи* ('so to speak'), *ако се може/сме јш tako рећи* ('if one can/may say so'); *кажимо* ('let's say'), *казати* ('tell'), *да (јши) кажем* ('let me tell you'), *како да кажем(о)* ('how shall I put it'), *јш tako се каже* ('as they say'). This specific aspect of metalinguistic modification of the above-mentioned unit makes it equivalent to the following particles: *односно* ('with reference to'), *јшо јест* ('that is'), *на јш пример* ('for example'), *у стшвари* ('in fact'), *зајшправо* ('in reality'), *фактички* ('as a matter of fact'), as well as some other verbal forms, e.g.: *узмимо* ('let's assume'), *јшрејшосјшавимо* ('let's suppose') etc.

2.6. Based on the negated nouns compiled from the contemporary language, the older linguistic layer, folk language and folklore, as well as the compiled negated dialectal lexis, we gave an account of the general features of lexical negation, the modifying function of the prefix *не-* and established the conditions under which the difference between lexical and syntactic negation is neutralized. Furthermore, the origin of lexical negation in Serbian is determined, though it is disputed by certain authors, and on the basis of a great number of negated nominal and adjectival lexemes

belonging to the core of the lexical system, excerpted from RSANU (The Dictionary of the Serbian Academy of Arts and Sciences), we confirmed the productivity of this word-formational model in the contemporary Serbian language in different stages of its development.

2.7. The impact of quantificational meanings and some aspects of modification of meaning are illustrated by numerous examples of linking the particle *све* with other units, when it occurs as an exponent of reduced predication with a categorial meaning of expectance. In that case, the particle *све* realizes the function of a modifier of a proposition, and it gives the modified part of the proposition the status of rheme in the communicative segmentation of an utterance. Modification as intensification, is realized by the particle *све* linked to other units when it encodes the meaning of inclusion, distribution, cumulativeness and continuity. Combined with absolute comparative of adjectives and adverbs, the particle *све* excludes the components of diluting, reducing the content coded by the absolute comparative, and it occurs as a lexical means of distributive gradation.

2.8. The role of metonymy in the modification of verbal meaning and the semantic structure of an utterance is exemplified by the verbs of physical action, such as *сћезати* ('choke'), *давити* ('strangle'). It is stated that metonymic derivation of their meaning generates the inverted order of actants in relation to the basic semantico-syntactic structure of non-derived, primary meanings of these verbs. On a syntactico-semantic plane, primary meanings of these verbs realize an active diathesis with prototypical features and the order of an agent and patient.

3.1. A short overview of the topics included in the monograph reveals the fact that in giving an account of the phenomenon of the modification of meaning and lexical modifiers we used the traditional lexicographic description of particular lexemes in a thesaurus dictionary, so that, by means of extracting information typical of particular lexicographic profiles, we could reconstruct lexicographic types and lexicographic metalanguage. The aim is, among other things, that the traditional system of lexicographic description and lexicographic metalanguage be supplemented or corrected according to the principles facing contemporary lexicography.

3.2. For that reason, in this book, apart from systemic meanings, we also analyzed the rules of mutual impact of meanings and the interdependence of non-trivial meanings in (con)text, as a linguistic device which makes lexis operative. For the realization of modification of meaning, the following operative factors proved to be relevant: 1) mental attitude, with which the participants in communication are viewing that which they are talking about 2) the factor of mutual semantic adjustment of lexical units within one lexical link.

3.3. Through the phenomenon of modification, in numerous examples, we have illustrated the principle of compositionality, as a basic principle of the mutual impact of meaning and, for the most part, within what is referred to by the notion of “sphere or field of impact”. It has been determined that certain types of active senses are prone to unusual, non-trivial realization of meaning, such as: negation, quantification, evaluation and modality.

4. The book *Modification of meaning and lexical modifiers in Serbian*, on the whole, shows a mutual connection between meaning and rules of semantic and syntactic binding, as well as modification of meaning of units in contact, the phenomena occurring at the level of components, specific meanings of lexemes or the whole propositional content. We presented the types of lexical, discursive and communicative modifiers, modifiers of evaluation, intensity, quantity, negation, opposition, degree, distance, speech act modifiers and modifiers of basic diathesis.

*Translated by
Tatjana Ružin*

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Азнаурова 1988   Азнаурова, Э. С., *Прагматика художественного слова*, Издательство „Фан“, Ташкент.
- Алановић 2005   Алановић, М., *Типологија и корелацијалност агенса у српском, француском и немачком језику*, рад припремљен за штампу.
- Апресјан I 1995   Апресян, Ю. Д., *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Избранные труды, том I, „Восточная литература“, РАН, Москва.
- Апресјан II 1995   Апресян, Ю. Д., *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Избранные труды, том II, „Языки русской культуры“, Москва.
- Апресјан 2006   Апресян, Ю. Д., *Правила взаимодействия значений, Языковая картина мира и системная лексикография*, Языки славянских культур, Москва, 110–143.
- Арутјунова 1998   Арутюнова, Н. Д., *Язык и мир человека*, „Языки русской культуры“, Москва.
- Арутјунова 1988   Арутюнова, Н. Д., *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*, „Наука“, Москва.
- Белић 1958   Белић, А., О језичкој природи и језичком развоју, I књига, Нолит, Београд.
- Бјелаковић   В. Суботић–Бјелаковић 2005.
- Богуславски 1985   Богуславский, И. М., *Исследования по синтаксической семантике: сферы действия логических слов*, „Наука“, Москва.
- Богуславски 1989   Богуславский, И. М., О некоторых типах семантического взаимодействия между словами со значением 'достаточно', *Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*, „Наука“, Москва, 197–215.
- Богуславски 1996   Богуславский, И. М., *Сфера действия лексических единиц*, Москва.
- Бошков 1981   Бошков, Д., Придевска негација префиксима (не-, а-, дис-, без-), *Наш језик XXV/1–2*, 63–67.
- Бошњаковић 1980   Бошњаковић, Ж., О употреби израза за интерну реченичну модификацију, посебан отисак, *Прилози проучавању језика*, књ. 16, Нови Сад, 17–25.

- Булигина–Шмельов 1997 Булигина, Т. В., Шмелев, А. Д., *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*, Москва.
- БХЖ 1958 Brabec, I. — Hraste, M. — Živković, S., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 151–156.
- ван Дајк 1989 ван Дейк, Т. А., *Язык. Познание. Коммуникация*, Прогресс, Москва.
- Васић 1997 Васић, В., Ауторизација исказа као израз субјективног става у српској граматици Вука Ст. Караџића, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XL/2*, Нови Сад, 35–40.
- Васић 1998 Васић, В., Синтаксичка кореференцијалност, *Јужнословенски филолог LIV*, Београд, 79–86.
- Васић 2003 Васић, В., Хијерархизација предиката и типологија субординираних клауза, *Научни састајанак слависта у Вукове дане 31/1*, Београд, 29–34.
- Велчић 1987 Velčić, M., *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Вјежбицка 1996 Вјежбицкая, А., *Язык. Культура. Познание*, „Русские словари“, Москва.
- Вукадиновић
Гак 1998 В. Мразовић–Вукадиновић 1990.
Гак, В. Г., *Языковые преобразования*, „Языки русской культуры“, Москва.
- Грицкат 1961/62 Грицкат, И., О неким проблемима негације у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXV*, Београд, 115–135.
- Грицкат 1983 Грицкат, И., О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци, *Јужнословенски филолог XXXIX*, Београд, 1–41.
- Грицкат 1995 Грицкат, И., О неким особеностима деминуције, *Јужнословенски филолог LI*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1–30.
- Гроховски 1986 Grochowski, M., *Polskie partykuły, składnia, semantika, leksykografia*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Гроховски 2008 Grochowski, M., Operatorzy metatekstowe o kształcie superlatiwu przysłówka, *Јужнословенски филолог LXIV*, Београд, 61–72.
- Димарска 1988 Дымарская, И. Н., *О связанности текста, семантический и грамматический аспект*, Издательство Ереванского университета, Ереван.
- Добрева 1990 Добрева, Е., *Проблеми на изграждането на текста*, Държавно издательство „Народна Просвета“, София.
- Драгићевић 1996 Драгићевић, Р., О правим именичким и придевским антонимима, *Јужнословенски филолог LII*, 25–39.
- Ивић 1954 Ивић, М., *Значења српскохрватског инструменшила и њихов развој*, Научна књига, Београд.

- Ивић 1973 Ивић, М., О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском, *Јужнословенски филолог XXXI/1-2*, Београд, 329-335.
- Ивић 1977 Ивић, М., О прилозима у вези са неким типолошким карактеристикама српскохрватске реченице, *Научни састајанак слависта у Вукове дане 7*, Београд, 307-311.
- Ивић 1978 Ивић, М., О српскохрватским реченичним прилозима, *Јужнословенски филолог XXXIV*, Београд, 1-16.
- Ивић 1979 Ивић, М., О српскохрватским прилозима 'за начин', *Јужнословенски филолог XXXV*, Београд, 1-17.
- Ивић 1983 Ivić, M., *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd.
- Ивић 1991 Ивић, М., О одредбама категоризовања, *Јужнословенски филолог XLVII*, Београд, 29-36.
- Ивић 1995 Ivić, M., *O zelenom konju, Novi lingvistički ogledi*, Slovo-
vograf, Beograd.
- Ивић 2000 Ivić, M., *Lingvistički ogledi tri*, Beograd.
- Ивић 2002 Ivić, M., *Red reči*, Beograd.
- Ивлијева 2009 Ivliyeva, I. V., Semanticheskie modifikacii russkix glagolov proiynosheniya i peniya (sravnitel'nyj analiz), <http://www.aatseel.org./100111/pdf/program/abstracts/2/27/2009>.
- Јорданска-Мельчук 2002 Иорданская, Л. Н., Мельчук, И. А., Текстовые коннекторы в разных языках: французское *en effet* vs. русское *в самом деле*, *Семиотика и информатика*, Выпуск 37, Москва, 78-115.
- Клајн 1985 Klajn, I., *O funkciji i prirodi zamenica*, Biblioteka Južno-slovenskog filologa, Nova serija. knj. 7, Beograd.
- Клајн 1996 Клајн И., Лексика, *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд, 37-86.
- Клајн 2000 Клајн, И., *Лингвистичке студије*, Београд, 55-75, 76-87.
- Клајн 2002 Клајн И., *Творба речи у савременом српском језику 1*, Београд.
- Кликовац 2004 Klikovac, D., *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd.
- Ковачевић 1996 Ковачевић М., О једном типу перифрастичке интензификаторске партикуле, *Ријеч II/1-2*, Институт за језик и књижевност филозофског факултета, Никшић, 70-85.
- Ковачевић 1997 Ковачевић М., Дистрибуција и правила употребе партикула „и“ и „ни“ у српском књижевном језику, *Наш језик XXXII/1-2*, Београд, 7-25.
- Ковачевић 1997а Ковачевић М., Експективне зависне реченице, *Српски језик 1-2*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 19-30.

- Ковачевић 2000 Ковачевић, М., *Стилска и грамајска стилских фигура*, Београд, 117–134.
- Ковачевић 2004 Ковачевић, М., *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево.
- Ковачевић 2005 Ковачевић, М., Конструкција с приједлошким изразом са све — новинарски новитет савременог српског језика, *Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 125–138.
- Ковачевић 2006 Ковачевић, М., О једној специфичној синтаксичко-семантичкој употреби лексеме *јо*, *Научни састанак слависта у Вукове дане 35/1*, Београд, 103–113.
- Коњик В. Ристић, Коњик, Милосављевић 2007.
- Кордић 1997 Kordić, S., *Prezentativi evo, eto, eno, Slavia* (časopis po slovanskoj filologiji), Ročnik 66, Praha, 183–196.
- Кречмер 2002 Кречмер, А., О категоријалном статусу градуалности, *Зборник мајнице српске за филологију и лингвистику 45/1–2*, Нови Сад, 29–39.
- Кунцман-Милер 2004 Kunzmann-Müller, V., Опис заменица у новијој српској граматографији, *Научни састанак слависта у Вукове дане 33/1*, Београд, 55–65.
- Кустова 1998 Кустова, Г. И., Производные значения с экспериенциальной составляющей, *Семиотика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 19–40.
- Кустова 2002 Кустова, Г. И., Экспериенциальная сфера и концепт тяжести в русском языке, *Семиотика и информатика*, Выпуск 37, Москва, 116–146.
- Лејкоф 1988 Лакофф, Дж., Мышление в зеркале классификаторов, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII, Когнитивные аспекты языка*, Прогресс, Москва, 12–51.
- Љапон 1988 Љапон, М. В., Семантика релационих јединица и их словарног талкованија, *Словарне категорије*, Наука, Москва, 78–83.
- Малобабих 1999 Малобабих, Ж., Сакрални карактер мајчиних груди, *Српски језик IV/1–2*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 847–862.
- Маретић 1931 Maretić, T., *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 483–519.
- Мельчук В. Јорданска–Мельчук 2002.
- Милосављевић В. Ристић, Коњик, Милосављевић 2007.

- Мирић 1998   Мирић, Д., Статус значења дистантности и његов израз у руском и српском језику, *Славистика II*, Београд, 85–92.
- Московљевић 1996   Московљевић, Ј., О подизању негације у српском језику, *Јужнословенски филолог LII*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 89–98.
- Московљевић 2004   Московљевић, Ј., О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог LX*, Београд, 57–65.
- Мразовић–Вукадиновић 1990   Мразовић, Р. и Вукадиновић, З., *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Dobra vest, Novi Sad.
- Николић 1991   Николић, М., Говори србијанског полимља, *Српски дијалектолошки зборник XXXVII*, Београд.
- Оташевић 1995/96   Оташевић, Ђ., Значење придева са префиксом *не-*, *Наш језик XXX/1–5*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 88–95.
- Оташевић 2000   Оташевић, Ђ., Префикс *не-* са значењем искључивања, *Јужнословенски филолог LVI/3–4*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 751–754.
- Павловић 1967   Павловић, М., Негационе вредности у реченици, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига X, Нови Сад, 241–256.
- Падучева 1998   Падучева, Е. В., Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и семантики, *Семантика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 82–107.
- Падучева 2000   Падучева, Е. В., Наблюдатель как экспериент „за кадром“, *Слово в тексте и словаре*, Москва, 185–201.
- П–Г 1988   Петров, В. В. и Герасимов, В. И., На пути к когнитивной модели языка, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII*, *Когнитивные аспекты языка*, Прогресс, Москва, 5–11.
- Петровић 1997   Петровић, В., Евентивни глаголи као темпорални модификатори реченичног садржаја, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XL/2*, Нови Сад, 201–207.
- Петровић 2004   Петровић, В., Граматички статус и употребне вредности лексеме *изгледа*, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 33/1*, Београд, 135–143.
- Пипер 1982   Пипер, П., О типовима квантификатора у српскохрватском језику, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 11/2*, Београд, 93–103.
- Пипер 1983   Пипер, П., *Заменички прилози (граматички сјајус и семантички тијови)*, Нови Сад.

- Пипер 1988 Пипер, П., *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 8, Београд.
- Пипер 2002 Пипер, П., О принципу градуелности у лексикографском опису, *Дескриптивна лексикографија стандардног српског језика и њене теоријске основе, (Међународни научни скупи о лексикографији и лексикологији)*, САНУ — Матица Српска — Институт за српски језик САНУ, Нови Сад — Београд, 133–139.
- Пипер 2002а Пипер, П., Степеновање у граматици и речнику, *Зборник Матице српске за славистику* 61, Нови Сад, 59–78.
- Пипер 2003 Пипер, П., О ексцесивности у словенским језицима, *Зборник матице српске за славистику* 63, Нови Сад, 159–176.
- Пипер 2005 Пипер, П. и др., *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*, у редакцији академика Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ — Београдска књига — Матица српска, Београд, 830–914.
- Половина 1996 Polovina, V., *Prilozi za kognitivnu lingvistiku*, Filološki fakultet, Beograd.
- Половина 1999 Polovina, V., *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd.
- Поповић 1990 Роровић, Лј., *Комуникативни рећенични конституенти, Књижевност и језик XXXVII/1*, Београд, 33–50.
- Поповић В. Станојчић–Поповић 2004.
- Приручна граматика 1979 *Priručna gramatika hrvatskoga književnoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 214–215.
- Радић–Дугоњић В. Ристић–Радић–Дугоњић 1999.
- Радовановић 1977 Радовановић, М., *Именица у функцији кондензатора, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/2*, Нови Сад, 81–160.
- Радовановић 2007 Радовановић, М., Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику L*, Нови Сад, 747–757.
- Ристић 1990 Ристић С., *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 9, Институт за српски језик, Београд.
- Ристић–Радић–Дугоњић 1999 Ристић, С. — Радић–Дугоњић, М., *Реч. Смисао. Са знање (студија из лексичке семантике)*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд.
- Ристић 1999а Ристић, С., Неке карактеристике придева с префиксима *о-* и *йо-* у савременом српском језику, *Наш језик XXXIII/1–2*, Београд, 53–63.

- Ристић 1999б Ристић, С., Категорија очекиваности у неким грама-
тичким и лексичким јединицама, *Научни састџанак
славистиџа у Вукове дане 28/2*, Београд, 159–166.
- Ристић 2000 Ристић, С., Конкуренциџа неких лексичких и грама-
тичких средстава у градирању прагматичке кванти-
фикациџе, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане
29/1*, Београд 223–233.
- Ристић 2003 Ристић, С., Улога конкуренциџе у регулисању лек-
сичке и функционално-стилске норме, *Конкуренциџа
језичких средстава и језичка норма*, Зборник са ску-
па: Пети лингвистички научни скуп Бошковићеви да-
ни: Подгорица, 195–206.
- Ристић 2004 Ристић, С., *Експресивна лексика у српском језику (те-
оријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*,
Монографиџе 1, Институт за српски језик САНУ,
Београд.
- Ристић 2004а Ристић, С., Неки аспекти функционалног раслојавања
језика на лексичком нивоу, *Научни састџанак слави-
стиџа у Вукове дане 32/1*, Београд, 147–158.
- Ристић 2004б Ристић, С., Партикуле као јединице семантичке кохе-
зиџе, *Српски језик IX/1–2*, Београд, 505–514.
- Ристић 2004в Ристић, С., Још нека запажања о негацији и негира-
ним именицама, *Научни састџанак славистиџа у Вукове
дане 33/1*, Београд, 99–110.
- Ристић 2005 Ристић, С., Партикула *све* у српском језику (опште
карактеристике и функциџа интензификациџе), *Српски
језик X/1–2*, Научно друштво за неговање и проучава-
ње српског језика Београд, 199–210.
- Ристић 2006 Ристић, С., *Раслојеност лексике српског језика и лек-
сичка норма*, Монографиџе 3, Институт за српски је-
зик САНУ, Београд, 2006.
- Ристић 2006а Ристић, С., Граматичке карактеристике партикуле *све*
са значењем очекиваности, *Српски језик XI/1–2*, Бео-
град, 173–186.
- Ристић 2006б Ристић, С., Партикуле као речи у функцији метатек-
стуалних оператора (*наводно, буквално, дословно,
једноставно, ѝпросио, најпросио*), *Научни састџанак
славистиџа у Вукове дане 35/1*, Београд, 206–216.
- Ристић 2006в Ристић, С., Глаголи говорења у функцији метаје-
зичких модификатора, *Наш језик XXXVII/1–4*, 15–24.
- Ристић 2007 Ристић, С., Глаголи говорења у функцији локутивних
карактеризатора говорног поступка, *Зборник за фило-
логију и лингвистику Маџице српске 50*, Нови Сад,
791–802.
- Ристић 2007а Ристић, С., Семантички пасив у деривираним метони-
мијским значењима глагола са улогом доживљавача
(на примерима деривираних значења глагола фи-

- зичког деловања типа: *сїезатии, сїиискаїи, їриїи-скаїи* и *давиїи*), *Зборник Маїище срїске за слависїишу 71–72*, Нови Сад, 445–459.
- Ристић 2008 Ристић, С., Прилог *їосїейено* као лексички квантификатор, *Јужнословенски филолог LXIV*, Београд, 401–417.
- Ристић 2008а Ристић, С., Речи са негацијом у дијалекатском речнику Загарача, *Зборник їосвећен Драгу Ђуїићу*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 521–528.
- Ристић 2009а Ристић, С., Неке најновије појаве у развоју лексике српског језика (на примеру твореница са префиксима *не-* и *анїи-*), *Научни сасїанак слависїа у Вукове дане 38/1*, Београд, рад у штампи.
- Ристић, Коњик, Милосављевић 2007 Ristić, S., Koñjik, I., Milosavljević, B., A Lexicographical Treatment of Serbian Modal Verbs, *Лексикографїята и лексикологїята в сївременниа сїят*, Велико Търново, 137–148.
- Ровдо 1998 Ровдо, И. С., Лексические пробелы в деривационном поле степени качества (сопоставительный аспект исследования), *Число. Язык. Текст*, Минск, 207–216.
- Руска граматика 1989 *Краткая русская грамматика*, Москва.
- Сесар 1989 Sesar, D., O kategorizaciji modalnosti u normativnim sintaksama, *Jezik XXXVII*, br. 2, Zagreb, 39–48.
- Синтакса 2005 *Синїакса савременога срїског језика: їросїа реченица*, Предраг Пипер и др.; у редакцији Милке Ивић, Београд — Нови Сад.
- Станојчић–Поповић 2004 Станојчић, Ж. — Поповић Љ., *Грамаїика срїскога језика*, Београд.
- Стевановић 1975 Стевановић, М., *Савремени срїскохрвайски језик I*, Научна књига, Београд, 383–385.
- Стијовић 1996 Стијовић, Р., О компаративима придева с префиксима *о-* и *їо-*, *Наш језик XXXI/1–5*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 106–109.
- Стојановић 1996 Стојановић, С., *Бинарне релације їосесије у енглеском и срїскохрвайском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд.
- Суботић–Бјелаковић 2005 Суботић, Љ., Бјелаковић И., Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама, *Научни сасїанак слависїа у Вукове дане 34/1*, Београд, 55–69.
- Танасић 2004 Танасић, С., Безличне реченице с уопштеним агенсом, *Јужнословенски филолог LX*, Београд, 41–55.
- Урысон 1995 Урысон, Е. В., Словарная статья местоимения САМ: проблемы описания лексической многозначности, Словарная статья местоимения САМЫЙ: лексическая система языка и диахрония, *Теоретическая лингви-*

- стика и лексикографија: опыти системног описанија лексики, Москва, 82–140.
- Фекете 1994 Фекете Е., Апелативи с негацијом као лексикографске одреднице, Јужнословенски филолог L, Институт за српски језик САНУ, Београд, 129–137.
- Фелешко 1995 Фелешко К., *Значење и синтакса српскохрватског генитива*, Матица српска, Вукова задужбина и Орфелин, Нови Сад — Београд.
- Филмор 1988 Филмор Ч., Фрејми и семантика пониманија, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII, Когнитивные аспекты языка*, „Прогресс“, Москва, 52–92.
- Хлебда 2000 Хлебда, В., Метаоператоры в тексте и их основные функции, *Слово во времени и пространстве*, Санкт-Петербург, 415–429.
- Хлебџец 2008 Хлебџец, Б., „Предикативни инструментал“ у светлу колокацијске анализе, *Јужнословенски филолог LXIV*, Београд, 535–550.
- Храковски 2000 Храковский, В. С., Диатезы и залогии (тридцать лет спустя), *Слово в тексте и словаре*, Москва, 466–474.
- Худечек 1994 Hudeček, L., *Leksikografska obrada nepromenljivih riječi*, *Filologija* 22–23, Zagreb, 155–159.
- Шатуновски 1996 Шатуновский И. Б., *Семантика предложения и нереперентные слова*, Школа „Языки русской культуры“, Москва.
- Шведова 1998 Шведова, Н. Ю., *Местоимение и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства*, Москва.
- Шмельов В. Булигина–Шмельов 1997.
- Шокица 1987 Шокица, С., О значењу конверзационих партикула у телефонској комуникацији, *Прилози проучавању језика* 23, Нови Сад, 189–210.
- Шчур 1988 Щур, М. Г., Частицы в толковых словарях русского языка, *Словарные категории*, Наука, Москва, 83–87.

ИЗВОРИ

- Б92 Бећ. Бећковић, О., Утисак недеље: Колико нам је високо образовање, 20. 2. 2005.
- Б 92 Тим. Тимофејев, А., 1. 0088.765 милиона комбинација, 12. 2. 2005; Најбољи период, 21. 2. 2005.
- Вуков речник 1898 Стефановић, К. В., *Српски рјечник*, треће државно издање, Београд.
- НИН 40, 2. 6. 2005 Интервју са Д. Ненадићем и Д. Мићановићем.
- Московљевић 1990 Московљевић, С. М., *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким савјетником*, друго издање, Београд.

Корпус	Оташевић, Ђ., Електронски корпус савременог српског језика.
Костић 2001	Костић, Ђ., Електронски корпус српског језика, Институт за експерименталну фонетику и Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду.
Речник МС (РМС) 1971–1976	<i>Речник српскохрватског књижевног језика IV–VI</i> , Матица српска, Нови Сад.
Речник САНУ 1959–1996	<i>Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XV</i> , САНУ, Београд.
Рјечник ЈАЗУ	<i>Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XI</i> , JAZU, Zagreb, 1935.
Ђупић Д. и Ж. 1997	Ђупић, Д. и Ђупић, Ж., Речник говора Загарача, <i>Српски дијалектолошки зборник XLIV</i> , САНУ и Институт за српски језик, Београд.

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- агенс у улози субјекта 181
- агентивна структура исказа 194
- агентивно значење 191
- актанти, учесници ситуације 183, 189, 188, 184, 186, 182, 192
- актантна стратегија 183
- актантна стратегија синтаксичког типа: пасивне реченице, реченице са логичким субјектом и бесубјектне, безличне реченице 191
- актив 182, 194
- активна дијатеза 198, 35
- активна синтаксичка дијатеза 188
- акцидентни агенс 191
- акцидентни агенс у позицији одредбе 192
- анализа значења
  - предикациона 61–62
  - компонентна 61–62
- антонимијски однос између основних јединица скаларног комплекса 146
- антонимијски однос прилога *постјејено* и *нагло* 71
- апсолутни компаратив, „компаратив са помереним значењем“ 135–136
- апсолутни компаратив придева 133

- базична, дубинска значења: очекиваности, супротности и негације 61
- базна семантичко-синтаксичка структура 35, 198
- безличне реченице 192
- блокирана позиција глаголских оператора 120

- валентност глагола, семантичка валентност 183, 184
- варијанте семантичке и граматичке спојивости прилога *постјејено* 74, 79–84
- варирање компоненте у модификацији сигналативних јединица 122
- вршилац радње 181

- глаголски облици у функцији модификације, „адвербијализовани глаголи“, као модалне јединице 110
- глаголи говорења
  - као експоненти компоненте ’говорник’ 121
  - као експоненти одређених говорних стратегија 119
  - као модификатори говорног поступка у смислу: веродостојности, недвосмислености, убедљивости, јасности, умесности и сл. 109

- као недескриптивне јединице у функцији оператора говорног поступка
 као оператори говорног поступка 29–31, 109–129
 као предикати редукованих реченица 109
 у функцији метатекстуалних оператора 109–129
 у функцији модификације пропозиције допунске клаузе 110
 у функцији перформатива 118
 у функцији реализације говорних стратегија 109, 110
 у функцији реализације кохеренцији текста / дискурса 110
 глаголи говорења као модификатори говорног поступка 197
 као метатекстуални оператори 197
 као недескриптивне јединице класе сигналатива 118, 119, 120, 121–122
 као недескриптивне јединице типа локутивних карактеризатора 120, 197
 у спојевима са модалним глаголима 114
 као дискурзивни конектори 122
 у функцији реализације говорних стратегија 117–118
 у функцији семантичке кохезије текста / дискурса 117
 у функцији кохеренције текста / дискурса 120
 у интерпункцијски издвојеној позицији 116–117
 глаголи перцепције, осећања 193
 глаголи физичког деловања 194
 глаголи физичког деловања са неагентивним субјектом 193–194
 глаголска валентност садржаја 31
 глаголска одредба као модификатор на аспектуалном плану 17–18
 глаголски род (грч. *diathesis*) 182
 глаголско стање 182
 глаголско стање (рус. категорија залога) као граматички маркирана дијатеза код глагола 184
 глаголско стање као морфолошка, неуниверзална категорија 184
 говорна стратегија 94, 101
 говорни поступак
 дистанцираности од садржаја (фактивности) исказа 93
 недистанцираности, уверености у категоричност садржаја исказа 93
 градација или апсолутна компарација 135
 градација као прагматички тип квантификације 137
 градациона парадигма параметарских придева 133
 градациона скала 55, 132, 133, 136, 145, 146
 градациони скаларни комплекс 54
 граматичке и семантичке карактеристике глагола говорења у функцији оператора говорног поступка 110
 граматичке одлике предикативности глаголских модификатора 117
 граматички услови реализације значења и функције прилога *йосџейено* 74
 деагентивизација глагола 193
 декаузативизација глагола 193
 денотативна истоветност улога или актанта 184
 денотативно-семантичка обележја учесника ситуације 181–182

- део тела у улози пацијенса и у функцији адвербијалне одредбе 192
 деривирана метонимијска значења глагола физичког деловања 181–194
 детерминатор 10
 детерминација 10
 дијалекатска негирана лексика 180
 дијатеза 183
 дијатеза (рус. соответствие) 184
 дијатеза као лексемски скуп семантичких улога учесника са одређеним кому-
 никативним рангом 184
 дијатеза као семантичко-синтаксичка и универзална категорија 184
 динамички компаратив 22
 директни, управни говор 120
 дискурсна стратегија исправљања, накнадног оцењивања изречене тврдње 115
 дистрибутивна градација 35
 дистрибутивно градирање 22
 додаци: реченични, ситуативни, негациони, субјективни, модификативни 11
 доживљавач — семантичка улога 182, 194
   доживљавач, експериент 193
   доживљавач (експериенсер, експериенцер (рус. експериенцер), експериент
   (рус. експериент), рецепијенс 185, 186
   доживљавач и пацијенс у функцији објекта 185
   доживљавач у функцији објекта 183, 190
   доживљавач у функцији субјекта осећања 189
 допуне 10, 183
 допуњавање 10
 дубинска предикатска структура 86
 дубинска семантика 61
- егзистенцијална импликатура, импликатура постојања 34, 52, 61, 62–63
 егоцентрична конципираност значења негиране дијалекатске лексике 174
 еквивалентност модификатора
   дискурзивног карактеризатора *рецимо* и сигналатива на *йример, узмимо, йрејй-
   йосйавимо* 123–124
   израза са глаголом *рећи* и партикула *дословно, буквално, йросйо, једносйав-
   но* 125
   карактеризатора *рецимо* и сигналативних партикула: *у сйвари, зайраво, фак-
   йички* 121, 124
   облика *кажимо* и партикулских дискурзивних карактеризатора: *на йример, у
   сйвари, зайраво* и са обликом *рецимо* 127
   облика *рецимо* и сигналатива: *другим речима, другачије речено, йо јесй,
   односно, на йример, узмимо, йрејйосйавимо* 122–123
   партикула типа *йросйо (буквално)* и личних облика глагола говорења 112
   партикуле *наводно* и глагола говорења у обезличеном или безличном облику
   112
 експериенцијална семантика 185
 експериенцијално значење 190, 192

- експериенцијално, контактено својство 186
експериенцијалност 191
експресивна маркираност јединица лексичке негације 164–165, 174
еуфемистичка употреба негираних именица 170–171
- заменеивост глагола говорења и партикула типа *наводно* и *буквално* (*ћпросїо*) у моделу семантичке структуре исказа 111
заснованост значења негиране дијалекатске лексике на обичајној, моралној, прагматској и естетској норми 174
заснованост моралне и естетске оцене негираних дијалекатских префиксала на патријархалном схватању 'доброг / позитивног' и 'лошег / негативног' 180
значења и модификаторске функције партикула у реализацији семантичке кохезије текста / дискурса 196
значења и функције партикулских оператора говорног поступка представљени у виду предикатно-аргументне структуре 107
значења негираних именица 161–162
- значење
нетривијално (скривено) 9, 13–14, 20
пресупозиционо 150, 183, 189, 194
пропозиционо (асертивно) 150, 182, 183, 190
тривијално (уобичајено) 9, 13–14, 20
- значење градуелности префиксалних придева и компаратива 22
- значења партикуле *све*
дистрибутивности 67, 197
кумулятивности 64, 197
континуитета 64, 197
обимности 66–67
обухватности 66–67, 197
очекиваности 51, 52
просторне и временске линеарности 67
- значење префикса *не-* 148–149, 157–159
значење непотпуне супротстављености у спојевима са параметарским придевима и прилозима 149
значење одсуства својства и контрарна антонимија 149
- значење основних параметарских придева и прилога на крајњим позицијама скале 146
- значење очекиваности
као комуникативна, вањезичка категорија 87
код квантификатора и параметарских придева 90–92
код предлога, партикула и глагола 89–90
- идентификациона сема 182
избор синонима у дефиницији префигираних облика придева 140
изведена неагентивна значења глагола физичког деловања 182, 184–185
изведена, неагентивна, пасивна структура са обрнутим, конверзним распоредом актаната и њихових улога 184
илокутивна функција партикуле *све* 49–50

- именске и глаголске граматичке категорије битне за употребу прилога *йостіе-йено* 74, 79–84
- импликација 46
- имплицитни садржај текста / дискурса 93
- имплицитно поређење (са нормом) у облику позитива 148
- индиректни, неуправни говор 121
- иницијална позиција глаголских оператора у структури исказа 115
- интегрална сема темпа 70
- интегрални приступ у опису језичких јединица 99, 105, 195
- интензификација 56
- кумулативног типа
  - скаларног типа
- исказивање разлике у мери својства и оцена о средњој вредности својства 150
- исказивање средње мере својства 150
- језички фактори који дестабилизују градациони систем 142
- карактеризатори као класа лексичких јединица 118
- дискурзивног типа
  - сигналативног, локутивног типа
- карактеристике модификације говорног поступка глаголима говорења
- на структурном плану 120
  - на комуникативном плану 120
  - облика *рећи* и *казати* 120–122
  - фразеолошких и пропозиционих јединица са глаголима говорења у функцији дискурзивних модификатора говорног поступка 128–129
- каузатор у функцији субјекта 185
- квантификативне компоненте значења
- дистрибутивности 35, 53, 54, 56, 70, 72
  - истоветности 56, 57
  - континуитета 35, 53, 54, 57, 70
  - кумулативности 35, 55
  - обухватности 35, 56, 59–60
  - партитивности 70
  - симултаности 70
  - скаларности 53, 54
  - сукцесивности 70, 72
- квантификативна значења партикула и прилога 22
- квантификатори 69
- градуални 73
  - дистрибутивни 57
  - логички универзални 58
  - партитивни 57, 67
  - прагматички универзални 58
  - редни 57
  - релативни 77
  - универзални 55, 58

- квантификатори мере као модификатори 22, 131–155
квантификатори *йрлично* и *нешйо* на градационој скали 134
квантификатор *йрви* као лексички модификатор 35
- квантификација
градациона 133
прагматичка 131
универзална 54
- класе језичких јединица
дискурсне, метатекстуалне 43
модалне сигналативне 118–119, 120, 121
перформативне 119
предикативне, информативне 119
- когнитивна заснованост модификације партикула као јединица семантичке кохезије 46
- колебање и нестабилност у интерпретацији садржаја префиксалних параметарских придева 139–142
- колокати 10
- колокација 10
- колокацијска метода 10
- компаратив као полазна тачка на скали 134
- компаративи придева с префиксима *о-* и *йо-* као интензификатори 134
- компаративна парадигма придева 133
- компарација као логички тип квантификације 137
- компарација придева као деривациона категорија 135
- комплетни детерминатори или одредбе 25, 26
- компоненте значења
емоционално-експресивне 40–41
илокутивне 40
импликативне 192
интенционалне 40
категоријалног значења очекиваности 59–60
когнитивне 46, 47
когнитивно-прагматске 41
комуникативне 40
мере 151
оцене 151
прагматске 40, 46, 47, 91
пресупозиционе 27, 46, 34, 62, 85, 88
пропозиционе (асертивне) 17, 27, 30, 34, 47, 62, 90, 192
тривијалне 17
- компоненте значења партикуле *све*
дистрибутивности и континуитета 56–57
егзистенцијалне импликатуре 65
кумулативности 65
очекиваности, супротности и негације 64
скаларне импликатуре 65

- компонентна структура значења партикуле *све* 62–63
- компоненте семантичке структуре исказа
  - пропозиционе (асертивне) 29
  - дистанцираности / уверености (недистанцираности) 29, 94, 197
  - интенционалности 29, 94
- компонентна стратегија 183
- комуникативна улога глагола говорења као метајезичких оператора у говорном чину тврдње 128
- комуникативна функција партикулских оператора као реченичних конституената 105–106
- комуникативно-прагматички фактори модификације значења 28
- комуникативно-семантичка, компонентна стратегија 192
- комуникативно-синтаксичка, актантна стратегија 192
- комуникативно-синтаксички ранг актаната, учесника ситуације, 184, 189, 193
  - виши ранг 193
  - ранг нула — позиција учесника ситуације „за кадром“ 184, 186, 188, 189, 191
  - снижавање синтаксичког ранга 193
  - ранг, позиција „периферије“ 184
- конверзациона функција партикуле *све* 50
- конверзиви 184
- конверзија 184
  - семантичка условљеност конверзије 183
  - граматичко исказивање конверзије 183
  - конверзија компонената значења актаната 191
  - конверзија објектне и субјектне компоненте 193
  - конверзија семантичких компонената — компонентна стратегија 190
  - конверзија семантичких компонената — компонентна стратегија 186–190
- конверзна дијатеза 184
- конверзна замена актаната 183
- конверзни распоред актаната и/или њихових семантичких компонената — пасивно значење, пасивна дијатеза 194
- конверзни распоред актаната, семантички пасив 194
- конектори
  - текстуални 124
  - факторски 124
  - квазифакторски 124
  - конекторска функција глаголских оператора у иницијалној позицији 115
  - конекторска функција партикулских оператора 100, 102–103
  - конекторско-кохезивна природа дискурзивних оператора 122
- конкурвенција између префиксалних облика позитива и компаратива у модификацији квантификације 135
- конкурвенција лексичке негације синтаксичкој негацији на стилском и прагматичком плану 179
- конкурвенција префикса *о-* и *йо-* са префиксом *не-* у модификацији квантификације 135
- конфигурација концепата 46

- концепт 46
 конципираност значења негиране дијалекатске лексике на индивидуалном искуству 180
 кохезија 44
     граматичке зависности „кратког домета“, граматичка кохезија зависности „дуже домета“, семантичка кохезија
 кохеренција текста / дискурса 46, 47
 крајња мера својства 152
 крајња тачка на скали 134

 лексикализација глагола говорења у функцији модификације 121, 125
 лексикализација метајезичке функције глаголских облика 120
 лексикографско представљање значења префикса *не-* 158, 159
 лексикографски метајезик 11, 19, 198
 лексикографски портрет 19, 198
 лексикографски тип 19, 198
 лексикографско представљање значења
     придева *мали* 143
     придева *немали* 143–144
     придева *велик* 144
     придева *невелик* 144
     прилога *мало* 144
     прилога *немало*
     прилога *много* 145
     прилога *немного* 145
 лексичка конверзија 191
 лексичка конверзија, конверзија распореда учесника ситуације, актаната — актантна стратегија 190–192
 лексичка негација 32, 157, 163, 166, 179
 лексичка спојивост 10
 лексички конверзиви 191
 лексички модификатори са значењем очекиваности 85
 лексички модификатори 195
     глаголи 195
     начински прилози 12
     партикуле 12, 195
     придеви 195
 лексичко-граматички услови модификације квантитативног значења у градационо код параметарских придева и прилога и њихових облика 196
 лексичкосемантичке карактеристике партикула 40
 лингвистички метајезик 10
 логичка квантификација 51
 логички приступ квантификацији 131
 логички субјекат 191
 логички универзални квантификатори 68
 локутивни евалуативи: *кажу*, *веле*; *наводно*, *ћпросїто* и др. 118

- локутивни конкретизатори: *рецимо*; *односно*, на *йример* и др. 118
- медијална позиција глаголских оператора у структури исказа 115, 116
- метонимија у функцији модификације 181–194
- метонимијска деривација 194
- метонимијска замена улога — пасивна дијатеза 194
- метонимијска замена улога конверзног типа 186
- метонимијска модификација значења 185
- метонимијска трансформација конверзног типа 188–189
- метонимијски деривирано значење 187–188
- метонимијски изведена значења глагола физичког деловања 193
- модално значење глагола говорења 22
- модално значење партикулских метатекстуалних оператора 97
- модел управљања 28
- модели реализације компоненте дистанцираности / недистанцираности у семантичкој структури исказа 106
- модификатори 9, 10, 11, 195
- базичне дијатезе 13
  - говорног поступка 13
  - дискурзивни 12
  - дистантности 13
  - интензитета 12
  - квантитета 12
  - комуникативни 12
  - лексички 12
  - негације 12
  - оцене 12
  - са категоријалним значењем очекиваности 85–92
  - степенa 13
  - супротности 12
  - супротстављености 12–13
- модификаторска функција
- начинских прилога 12
  - обавезног детерминатора у реализацији значења садашњости перфективног презентa 25
  - партикула 40
  - партикула као јединица семантичке кохезије 19, 39–48
  - фокалских партикула 61
- модификаторска функција глаголских оператора 196–197
- глаголских облика и израза типа: *кажимо*, *хоћу да кажем* 127–128
  - израза и реченица са глаголом *казати* 128
  - израза *хоћу да кажем* и његова еквивалентност са партикулама *односно*, *йо јест* 127–128
  - израза типа *боље рећи*, *боље* / *йачније речено* 125–126
  - инфинитивног облика *рећи* 125
  - обезличених и безличних глаголских облика 112–113

- облика глагола *рекао би(х)*, *рекло би се* и њихових еквивалената као сигнала говорникове несигурности 126
- облика првог лица једине или множине глагола говорења 113–114
- облика *рецимо* у функцији контекстуалног конектора 124–125
- облика и конструкције глагола *казати* у функцији оператора говорног поступка 109–129
- облика и конструкције глагола *рећи* и *казати* у функцији оператора говорног поступка 118–128
- облика, израза и конструкција глагола *казати* као дискурзивних карактеризатора 126–128
- облика *рецимо* као дискурзивног карактеризатора 122–126
- облика *рећи* и *казати* као локутивних дискурзивних карактеризатора 118
- израза са глаголом *рећи* као дискурзивних карактеризатора 125–126
- модификаторска функција партикуле *све* 34–35, 49–68, 197
- градациона 50
- интензификације 59, 197
- уз апсолутни компаратив 53–54
- уз глаголе осећања, мишљења и говорења 64–65
- у спојевима са упитно-односним заменицама 58
- у спојевима са предлозима, прилозима, везницима, заменицама и бројевима 50
- модификација пропозиције предлошким изразом *са све* 67–68
- модификаторска функција партикулских оператора 98
- емфатичности, експресивности, драматичности, неочекиваности, изненађења, истицања категоричности, сужавања категоричности, дијалогског интензификатора, побуђивање пажње саговорника, конекторског, кохезивног актуелизатора 101–102
- модификаторска функција префикса *не-* 157–180, 197
- еуфемизације 173
- имплицитне негације у значењу компаратива 148
- као одредбе категоризовања у негативном смислу 171
- као семантичког оператора 171
- на дијалекатском корпусу 173–180
- на примеру негираних именица 157
- у смислу одсуства 'правог', прототипичног својства исказаног основном речју 171
- модификаторска функција прилога *јосћејено* у спојевима са другим квантификаторима 75
- модификација 11
- говорног поступка глаголима говорења у смислу односа говорног лица према форми исказа 119–120
- двоструке усмерености 12
- модификација значења 9, 10, 12, 17, 195
- апсолутног компаратива партикулом *све* 197
- квантитативних компонената параметарских придева 133
- префиксалних квантификативних придева и прилога 131–155
- семантичких улога агенса и оруђа 21
- теличних предиката 33–34

- типа самокорекције, самоцензуре форме исказа 127
 у смислу изворности и/или фактивности пропозиције 93
 у смислу категоричности пропозиције 93
 у спојевима са глаголима *молићии*, *ишражићии*, *ипредложитићии* 31
 у спојевима са глаголима *ишћии* и *обећатићии* 30–31
 у спојевима са глаголима *хћии* и *намераваћии* 36–37
 у спојевима са глаголом *чекаћии* 24–25
 у спојевима са глаголским обликом *изгледа* 31
 модификације значења — начин модификације значења
 губљење семантичких компоненти 195
 губљење и додавања семантичких компоненти 195
 додавање семантичких компоненти 28, 195
 замена семантичких компоненти 28
 неутрализација семантичких компоненти 23, 28
 семантичко померање (слабљење значења, појачавање значења и фразеологи-
 зација) 195
 стварање нове семантичке валентности 28
 укидање семантичких компоненти 23–24
 у виду унутрашње сфере деловања
 у виду унутрашња сфера деловања или детерминације парцијалног типа 25
 у виду детерминација комплетног типа 25
 у виду локутивних карактеризатора говорног поступка 30
 у виду локутивних евалуатива говорног поступка 30, 118–129, 197
 узајамно деловање лексичких значења 21
 узајамно деловање лексичког и граматичког значења 21
 у међусобном контакту јединица на нивоу компонената, појединих значења
 лексема или читавог пропозицијског садржаја 198
 у оквиру допунских односа 195
 у оквиру одредбених односа 195
 у оквиру предикативних односа 195
 мрежа концепата 46
 напоредна употреба партикуле *наводно* и глаголских облика: *кажу*, *ишрачају* 102
 напоредна употреба партикулског и глаголског модификатора 112–113
 неагентивна синтаксичка структура 194
 неагентивни, „акцидентни“ агенс 36, 183
 неагентивно значење 191
 неагентивно, пасивно значење 187
 негација
 експлицитна 89–90
 имплицитна 89–90
 делимична (диктална) 27–28, 89–90
 општа (модална) негација 89–90
 негација партикуле *не* и префикса *не-*
 као деривационо семантичких оператора 89
 у реализацији нетривијалних значења и модификације 32–33, 157–180
 у функцији реченичног оператора 164

- у функцији семантичког оператора 164
- негирана лексика говора Загарача као старији слој лексике српског језика 173
- негирана лексика као део општег лексикона загарачког говора 174
- негиране апстрактне и глаголске именице у савременом језику 160–161
- негиране именице у савременом језику које означавају етничку, конфесионалну или територијалну припадност 162–163
- негиране именице као експоненти одређених говорних стратегија 171
- негиране именице којима се исказује вредносно, негативно и непрототипично значење 171–172
- негиране именице којима се исказује нефактивност садржаја исказа 170
- негиране именице са еуфемистичким значењем 162
- негиране именице са значењем умањивања, ублажавања негативног садржаја 161–162
- негиране именице са периферије лексичког система као регуларни чланови творбених парадигми 169–173
- негиране именице у односу нестепеноване антонимије 161
- негиране именице у савременом српском језику 159–173
- негиране именице у сфери родбинских односа 171–172
- негиране именице у функцији исказивања неистиносног, нефактивног садржаја пропозиције 166–163
- негиране именице у централном делу лексичког система 160–166
- негиране именице са значењем осећања, стања, расположења 172–173
- негиране лексеме из породичне сфере као најстарији слој лексике загарачког говора 175–176
- негиране дијалекатске лексеме као номенклатурне јединице 179
- негирана дијалекатска лексика са значењем лошег социјалног статуса, стања и сл. 177
- негирана дијалекатска лексика са значењем ствари, предмета 179
- негиране лексеме чије је значење засновано на естетској оцени 176–177
- негиране лексеме чије је значење засновано на етичкој оцени 176
- негиране речи за означавање реалија ван социјалне сфере 179–180
- негиране речи из социјалне сфере 175–178
- негиране творенице из перспективе развоја српског језика 158–159
- негирани облици придева и прилога као градационе јединице 148–153
- негирани поетски оказационализми 173
- негирани префиксали из сфере народног веровања и обичаја 176
- негирани префиксали са значењем негативне оцене и неправог, непрототипичног својства 179
- негирани дијалекатски префиксали са значењем негативне оцене односа према раду, радне способности и сл. 178
- негирани придеви и прилози као средства за еуфемизацију 151
- негирани придеви и прилози са значењем негативних моралних и психичких особина 177–178
- негирани придеви са становишта антонимије 148–149
- негирани, префиксални и компаративни облици придева са творбено-семантичког и граматичког становишта 143–145
- нееквивалентност јединица градационе парадигме 141

- неконверзна дијатеза маркирана грамемом 'пуни пасив' — синтаксички пасивна дијатеза 184
- неограниченост тачке досезања 147
- неодређеност значења својства 135
- неодређеност тачке досезања апсолутног компаратива 148
- неодређеност тачке досезања негираних придева и прилога 150
- „неокрњеност“ агентивне функције 21
- неразграниченост значења између префигираних позитива и компаратива 140
- неразграниченост значења између основног и префигираног придева 140
- нестабилност система градационих јединица 141
- нестабилност система градационих јединица и фактори који је условљавају 154
- нестабилност системске употребе градационих придева 132
- нестепенована антонимија 70
- нетипични, обрнути (конверзни) распоред актаната 185
- нетривијално значење 195
  - негације, квантификације, оцене и модалности 21
  - очекиваности неких партикула и других језичких јединица 22
  - партикуле *не* и неких других партикула 22
- нетривијална сфера деловања 14
  - померена сфера деловања (рус. смещение) 14–15
  - унутрашња сфера деловања (рус. внутренняя сфера действия“) 14–15
  - померена сфера деловања негације (рус. смещенное отрицание) 15
  - померена, подигнута (синтаксичка) негација 15
  - померена сфера деловања префикса *не-* у домену лексичке негације 16
  - нетривијална, померена сфера деловања прилога *поспейено* 73, 76, 77
  - нетривијална узајамна зависност значења у (кон)тексту 198
  - нетривијална функција модификације 87
  - нетривијални видови модификације 32
  - нетривијално значење и функција прилога *поспейено* 76
  - нетривијално категоријално значење очекиваности, експективности лексичких јединица 196
  - нетривијалне семантичке и граматичке карактеристике језичких јединица 195
- норма као крајња тачка антонимијског комплекса 135
- норма као средишња тачка на скали антонимијског комплекса 135
- објекат као пацијенс 194
- објектна компонента 189, 193
- облици апсолутног компаратива *већи, мањи, више, мање* као градационе јединице 147–148
- обрнути, конверзни распоред актаната 198
- обухватност детерминације или домашај детерминативног значења 25
- ограничење употребе глаголских оператора компонентом 'говорник' 121
- одмеравање степена својства према својству придева / прилога супротног значења 147–148
- однос еквиваленције међу јединицама скале на системском плану 153

- однос између јединица *мали*, *невелик* и *мало*, *немного* на комуникативном плану 150–151
- однос између пара прилога *много* и *немало* 152–153
- однос између префиксалних придева и апсолутног компаратива 137
- однос између синтаксичке и семантичке, односно лексичке негације 163–173
- однос квазисинонимије међу јединицама скале на прагматичком и стилском плану 153
- однос конкуренције међу јединицама скале на узуалном плану, на плану интерпретације 153–154
- однос синтаксичке и лексичке негације на примерима негираних именица са периферије лексичког система 166–173
- однос еквивалентности и конкуренције негираних и ненегираних придевских облика 143–145
- однос конкуренције између твореница са префиксом *не-* и твореница са другим, префиксима са значењем супротности, супротстављености 157
- однос негираних прилога *немного*, *немало* према осталим јединицама антонимијског комплекса прилога *много* — *мало* 152
- одредба 10
- одредбе категоризовања и њихови типови 171
- одређивање појма „конектор“ 124
- одређивање статуса негиране лексике дијалекатског, загарачког говора у односу на негирану лексику српског књижевног и народног језика новијег и најновијег периода 173–175
- одређивање статуса негираних придева и прилога у скаларно антонимијском комплексу 148
- одређивање степена својства негираних придева и прилога 150
- одређивање тачке гледишта негираних придева и прилога 150
- одсуство семантичке деривације између позитива и компаратива 148
- „окрњеност“ агентивне функције 21
- оперативни фактори за реализацију модификације значења 198
- оперативни фактори узајамног деловања значења у (кон)тексту 19, 21
- став, „ментално стајалиште“, учесника комуникације 19, 20
- фактор међусобног значењског прилагођавања 19, 20
- примери деловања оперативних фактора 19–21
- оператори говорног поступка 28, 94
- дистанцираности 29
- недистанцираности 29
- опсег лексичке негације 158
- опште карактеристике лексике у Речнику загарачког говора 173–175
- опште карактеристике актантне стратегије 192
- опште карактеристике лексичке негације 197
- опште карактеристике компонентне стратегије 192–193
- опште карактеристике партикуле *не* испољене у синтаксичкој и у лексичкој негацији 168
- опште семантичке и прагматичке карактеристике негираних префиксала 173

- опште семантичке и синтаксичке карактеристике параметарских придева са префиксом *не-* 151–152
- оријентири на градационој скали: оса симетрије, средишња тачка, границе (оквири) простирања (досезања) својства и степен својства 134
- основна агентивна значења глагола физичког деловања 181, 184–185
- основна, базна агентивна структура 184
- основне карактеристике глаголских оператора говорног поступка 117
- параметарски придеви као модификатори 91–92
- параметри градационе скале: поређење, мера (градирање) и оцена 132
- партикула *све*
- као експонент редуковане предикације са категоријалним значењем очекиваности 197
  - као интензификатор 52–56
  - као лексичко средство дистрибутивне градације 53–54, 58, 197
  - као логички квантификатор 51
  - као логички квантификатор дистрибутивног и афирмативног типа 52, 59
  - као модификатор пропозицијског садржаја исказа 50
  - као носилац фокуса исказа 64
  - као прагматички квантификатор 52, 59
  - као универзални квантификатор 51, 59, 64
  - као фокалска јединица 51, 52, 61
  - са значењем очекиваности 59–68
  - у функцији модификатора 49–68
  - у функцији модификације значења пропозицијског садржаја 63–65, 197
- партикуле 9
- као дискурсне јединице кохезивног типа 47–48
  - као експоненти одређеног говорног чина 42
  - као конектори, конекторске партикуле 42
  - као кохезивне метатекстуалне јединице 43
  - као лексички модификатори 17, 19, 39–48
  - као модификатори у функцији метатекстуалних оператора 93–107
  - као оператори говорног поступка 28–29, 93–107
  - са значењем логичких (смисаоних) односа 41
  - са значењем модалности 40
  - са значењем односа адресанта према адресату 41–42
  - са значењем односа у вези са садржајем исказа, дискурса 41–42
  - у функцији реализације кохеренције текста, дискурса 47
- партикуле типа *просто*
- као одредбе категоризовања 96
  - као градуативне партикуле
  - као сигнали актуелизације или проширивања садржаја исказа 98
- партикуле, предлози и глаголи као модификатори са значењем очекиваности 85
- партикулски модификатори 197
- партикулски оператори
- као „прилози додатног коментара“ 104
  - као експоненти говорног чина коментара 94, 95

- као експоненти експресивног говорног чина или као интензификатори тог чина 103
- као комуникативни реченични конституенти 106
- као конектори 104
- као носиоци прагматских информација 106
- као сигнали рефлексије говорника над својим језиком, говором 106
- као средства за реализацију стратегија успостављања друштвеног ауторитета и наметања личног става 103–104
- као средства за реализацију стратегије инсистирања на категоричности садржаја пропозиције 103
- као средства за реализацију стратегије појачавања блискости 103
- као средства за реализацију стратегије дистанцирања од категоричности, фактивности садржаја пропозиције 103
- партитивно значење прилога *йосџейено* 77–78
- парцијална детерминација или унутрашња сфера деловања 26
- парцијална модификација (детерминација) или унутрашња сфера деловања придева *известџан* 'дотичан' 27
- парцијална модификација значења прилога *узалуд* 33–34
- парцијални детерминатори или одредбе 25, 26
- пасив 182, 183, 194
- пасивна дијатеза 36
- пасивна дијатеза, семантички пасив 191
- пасивна дијатеза: семантичког и синтаксичког типа 182
- пасивна реченица 182
- пасивна синтаксичка дијатеза 191
- пацијенс 181, 183, 186
- у функцији објекта 183
  - у функцији субјекта промене 189
  - у функцији субјекта 191
  - у функцији директног објекта 181
- као доживљавач у нултој позицији, позицији „за кадром“ 192
- перформативни глагол *називајџи* у функцији оператора говорног поступка 114
- петочлана парадигма деминуције придева и прилога: префигирани позитив и компаратив (*йодебео*, *йодебљи*), апсолутни компаратив (*дебљи*), префигирани апсолутни компаратив (*йодебљи*) и префигирани суперлатив (*йонајдебљи*) 138
- еуфемизирана значења префиксалних придева 139
- површинска семантика 90
- површинска структура исказа 86
- подизање негације 15, 16
- подизање негације као лексичко-синтаксички процес 169
- подударање учесника ситуације са прагматским улогама: говорника, посматрача и др. 184
- позитив и компаратив као јединице компарације и градације 136
- позитив и компаратив као творбени деривати 148
- позитив и компаратив као чланови компаративне и градационе парадигме 137
- суперлатив као члан компаративне парадигме 137

- позитив основног придева као крајња тачка на скали 134
- позиција апсолутног компаратива у пољу простирања својства на градационој скали 147
- позиција глаголских израза у реченици / тексту у функцији оператора говорног поступка 116
- позиција глаголских оператора у реченици / тексту 120
- позиција и значење облика позитива и компаратива с префиксима *o-* и *yo-* као градационих јединица 147
- позиција норме на градационој скали 146
- позиција партикуле *ne* и префикса *ne-* уз непредикативни реченични члан 164
- позиција партикулских оператора у реченици / тексту 102, 105
- позиција позитива на крајњој тачки скале 148
- позиција скаларних јединица у односу на норму 135
- позиција субјекта у структури исказа 183
- позиције глаголских оператора у структури исказа 114–115
- позиције и степен интегрисаности партикулских оператора у структури исказа / текста 99–100
- позиција објекта у структури исказа 183
- појам „аутор исказа“ односно појма „говорник или аутор другог исказа“ 119
- појам „говорник“ 119
- појам очекиваности или експективности 87–88
- полазна тачка на скали 134
- поље антонима 136
- поље простирања својства 146
- поље простирања својства основног придева / прилога 147
- померена „подигнута“ негација 33
- померена сфера деловања 11
- померена сфера деловања негације, померена негација 169
- померена сфере деловања партикуле *само* 17
- поређење и градирање као механизми компарације и градације 136
- поређење, компарација 135
- посесор у улози адресата и у функцији логичког субјекта 192
- постпозиција глаголских оператора у структури исказа 115, 116
- правила и услови модификације у реализацији нетривијалног категоријалног значења очекиваности 27–28, 85–92
- правила лексичке и граматичке спојивости 13
- правила области, сфере деловања 195
- правила семантичке и синтаксичке спојивости 198
- правила семантичке модификације 13, 195
- правила семантичког слагања 195
- правила спојивости и слагања префикса *ne-* 158
- правила спојивости партикула и прилога 14
- правила сфере деловања 13–14
- правила узајамног деловања значења 198
- слагања 21

- модификације 21
- сфере деловања 21
- прагматичка квантификација 69, 131
- прагматичке улоге:
  - аутор (другог) исказа 120, 121
  - говорник 120, 121
- прагматички квантификатори фокалног типа 68
- прагматички приступ квантификацији 131
- прагматичко-семантичка и комуникативна улога партикулских оператора 100–101
- прагматске компоненте у значењу глаголских оператора говорног поступка 113
- прагматски параметри градационе скале: степен својства, тачка одмеравања, тачка гледишта и оцена 133
- прагматски фактори који дестабилизују градациони систем 141
- прагматски, емфатични и емоционално-експресивни садржај исказа 98–99, 101
- прагматичко-когнитивне карактеристике партикула 40
- предлог за типско дефинисање јединица скаларног антонимијског комплекса 147
- предлог за типско дефинисање префигурираних облика позитива и компаратива придева 139
- представљање негираних придева и прилога у систему антонимијских односа 151
- представљање јединица антонимијског комплекса придева *велик*, *мали* и прилога *много*, *мало* на градационој скали 153
- представљене разлике у значењу јединице скаларно антонимијског комплекса (градационе скале) придева и прилога *велик* — *мали* и *много* — *мало* и њихове позиције на скали 154–155
- представљање значења апсолутног компаратива 147
- представљање значења негираних придева и прилога 149
- пресупозиција 62, 150, 186, 187
- префикс *не-* са значењем одсуства садржаја исказаног основном именицом 172
- префиксални придеви као деминутиви и као придеви субјективне оцене 138
- придеви *велик*, *мали* и прилози *мало*, *много* као лексички примитиви 142
- придеви *велик*, *мали* и прилози *мало*, *много* као типични прагматички квантификатори 142
- придеви с префиксима *о-* и *ѿо-*
  - као јединице градационе парадигме на граматичком и функционалностилском плану 142
  - као јединице функционално-семантичког поља степена својства 142
  - са прагматичког и функционалностилског становишта 139–142
  - са творбеног и семантичког становишта 138–140
  - као јединице градационе парадигме 137–142
- придеви с префиксом *не-*
  - као јединице градационе парадигме 142–153
  - као јединице скаларног антонимијског комплекса 142
- прилог *ѿосѿејено*
  - као једномесни предикат 71–72
  - као „пунктуални прилог“, као „прилог за промену стања“ 71

- као квалификатор брзине остваривања радње 70–71
као лексички модификатор 18–19, 69–84
као начински прилог посредне квалификације 73
као начински прилог са значењем успореног темпа 70
као носилац категоријалног смисла градуелности 72–73
као носилац категоријалног смисла квалитета и количине 72–73
као прагматски квантификатор 72
као ситуативно-темпорални прилог 71
са значењем инхерентног својства 69–70
као апсолутни квантификатор 77
као квантификатор сукцесивности 78
као прагматички квантификатор партитивно-дистрибутивног типа 77, 78
у функцији модификатора 196
- прилози 69–71
- примарна функција партикуле *не* 32
примарна функција префикса *не-* 32
примарно значење 94
- принцип композиционалности у изградњи исказа / текста 13, 16, 19, 21, 195
принцип композиционалности као основни принцип узајамног деловања значења 198
- продуктивност творбеног модела са префиксом *не-* у савременом српском језику 159
- продуктивност творбеног модела са префиксом *не-* у загарачком говору 173, 174–175
- прагматички и стилогени потенцијал негираних лексема 174
- промена сфере деловања 28
- пропозиција (асерција) 150, 186, 187, 188, 189
пропозицијски садржај исказа 94
пропозиционо значење партикуле *све* 60
- прототипична реализација агентивности 186
- прототипичне карактеристике и распоред агенса и пацијенса 35, 184, 198
- прототипични распоред и семантичке карактеристике актаната у функцији субјекта и објекта — активно значење, активна дијатеза 194
- пуна мера својства 152
- разграничавање партикула од сличних врста речи 43–46
- разлике између компаратива поређења и апсолутног компаратива 136
- разлике између партикулских и глаголских оператора на комуникативном плану 111–112
- разлике између партикулских и глаголских оператора на структурном плану 111
- разлике између синтаксичке и лексичке негације 166
- разлике у реализацији поређења између позитива и компаратива 148
- ранг објекта који при пасивизацији или рефлексивизацији може постати субјекат и тема 184
- ранг субјекта као теме исказа 184
- распоред учесника ситуације 184

- распоред чланова антонимијског комплекса на градационој скали 146
 реализација значења негиране дијалекатске лексике у семантичком пољу оцене са негативном конотацијом 174
 релативно неограничено поље простирања значења апсолутног компаратива 148
 релације (односи) у повезивању, кохезији текста / дискурса 43
 рема исказа 28, 189
 рематска позиција 86, 89
 реченица / исказ и текст / дискурс
   као семантичко-ситуациона јединица 43
   као говорни чин 43
 реченична негација 163
 „реченични прилози“ 11
 реченични кондензатори 88–89
 реченични модификатори 11
 „реченични прилози“ као модификатори померене сфере деловања 25
 речи експериенцијалне семантике 185
- секундарно значење 94
 сема степена, интензитета 70
 семантика микропоља префигурираних придева 142
 семантика
   синтаксичка 10
   лексичка 10
 семантичка обележја предикативних учесника ситуације 190
 семантичка валентност 70, 71
 семантичка валентност доживљавача 186
 семантичка валентност прилога *посійейено* 196
 семантичка деривација 184
 семантичка деривација конверзног типа 184
 семантичка модификација 12
 семантичка негација 163, 164
 семантичка правила модификације 28
 семантичка спојивост 12
 семантичка спојивост партикуле *све* 58
 семантичка структура исказа 94, 197
 семантичке и прагматичке карактеристике негиране лексике условљене модификаторском функцијом префикса *не-* 180
 семантичке карактеристике исказа / текста са глаголским операторима 110
 семантичка кохезија текста / дискурса 39
 семантичке улоге 182
   агенс 181, 183, 185, 186, 193
   адресат 183, 186, 189
   бенефициент 189
   доживљавач 36
   инструмент 189

- каузатор 183
- место 189
- пацијенс 186
- посесор 190
- посматрач 185
- рецептор (*experiens*) — агенс са најнижим степеном агентивности 185
- архетипске семантичке улоге: агенс, пацијенс, инструмент и доживљавач 185
- конкретне семантичке улоге: агенс, узрок, место, почетна тачка, крајња тачка, инструмент, средство и адресат 182
- хиперулоге: пацијенс и каузатор 182
- семантичке улоге које попуњавају валентности партикуле *све* 61–62
- семантички актанти (партиципијенти) 184
- семантички пасив 36, 188, 189, 190, 193
- семантички примитиви 10–11
- семантички услови реализације значења и функције прилога *йосџейено* 74–75
- семантичко поље
  - квалитета, својства 90–91
  - квантитета 14, 90–91
  - негације 14
  - модалности 14
- семантичко слагање 28
- семантичко тежиште скале 136
- семантичко-прагматички однос између позитива и компаратива као творбених деривата 136
- сигнализирање односа говорника / (или) аутора исказа према садржају пропозиције или према форми исказа 119
- сигнификативне разлике улога или актанта 184
- синонимична значења партикула *све*, *чак* и *само* 61
- синонимичност и конкуренција јединица градационе парадигме 141
- синонимичност партикула *све* и *само* 64
- синонимичност партикула *све* и *чак* 65–66, 67
- синтаксичка (граматичка) негација 32–33, 157, 163, 166, 179, 197
- синтаксичка дијатеза, глаголско стање 194
- синтаксичке позиције експонента учесника ситуације 184
- синтаксичка спојивост 12
- синтаксичке разлике улога или актанта 184
- синтаксички актанти 184
- синтаксички пасив, пасивна дијатеза синтаксичког типа 182, 189
- синтаксичко-семантички услови реализације значења и функције прилога *йосџейено* 74, 79–84
- системска значења 198
- системска лексикографија 11, 19
- системски опис лексема 195
- ситуативни додаци: временски, месни, узрочни, погодбени, допусни, последични, намерни, инструментални, пратећи, рестриктивни 11

- скаларна значења 134
 скаларна импликатура 34, 52, 61, 62–63
 скаларна уређеност градационог комплекса 196
 скаларни антонимијски комплекс 133, 136, 146
 скаларно антонимијски комплекс параметарских придева 134, 135
 скаларна уређеност основних и негираних придева и прилога и њихових компаративних облика 145–146
 скривена негација, одрицање 87
 сличности префиксалне квантификације и компарације 135
 сложена ситуација као семантичка валентност прилога *йостейено* 72, 78
 смисао модификације говорног поступка локутивним карактеризаторима представљен у виду предикатно-аргументне структуре 122
 смисао очекиваности као устаљена мера, норма 91
 спојивост префикса *не-* са речима позитивног или неутралног значења 175
 спојивост градационих префикса са компаративом придева 132
 средиште скале 134
 ставови неких аутора о ограниченој употреби лексичке негације 163–166
 стална реорганизација јединица градационе парадигме 141
 старина и широка територијална заступљеност творбеног модела са префиксом *не-* односно лексичке негације 180
 степен својства на градационој скали 146
   недосезања својства 134
   пребацивање својства 134
   растежање својства 135
 стилематичност лексичке негације 166
 стилогени и експресивни потенцијал лексичке негације 179
 стилски ефекти исказивања неистинитости, нефактивности садржаја пропозиције негираним именицама 168
 стратегија
   (само)идентификације говорника 122
   кооперативности са саговорницима 116
   појачавања блискости са саговорницима 115
 структурне карактеристике исказа / теста са глаголским операторима 110
 субјекат 183
 субјекат радње у улози агенса 188
 субјекат у улози виновника, каузатора осећања 194
 субјективни фактори који дестабилизују градациони систем 141–142
 субјективност и модалност као функционалностилске карактеристике градационе квантификације 134
 субјектна компонента 189, 193
 сфера (област) деловања (рус. „сферы, области действия“) 13–14, 52, 61
   јединица негативног поларитета 15–16
   јединица позитивног поларитета 16
   модалних придева *дужан* и *обавезан* 16
   начинских прилога 16

- јединица у спојевима 198
  - партикуле *све* 64
  - префикса *не-* 158
  - прилога *јосџејено* 73–74
  - прилог *јосџејено* уз друге квантификаторе 76–77
- таксономска промена актаната 190
- тачка гледишта 134, 146
- тачка досезања (простирања) својства 134, 146
- тачака одмеравања својства 134, 136, 146, 148
- тачка одмеравања као позиција позитива, односно компаратива основног придева / прилога 147
- творбени облици позитива и компаратива придева 133
- тема исказа 28
- тематска позиција негираних придева и прилога 151
- теорија интегралног описа језичких јединица 19
- типичан агенс 181
- типичан пацијенс 181
- типична ситуације за реализацију значења транзитивних глагола „гешталт типичне активности“ 181
- типична употреба метајезичких партикула 102
- типична, базна структура 183
- типични услови модификације 28
- типови антонима 148–149
  - градациони 149, 152
  - контрарни 152
- типови граматичких категорија
  - отворене, феноטיפи 86, 87
  - скривене, криптотипи 86, 87, 91, 196
  - скривена лексичко-граматичка категорија 195
- типови интензификације 134
- типови кохезије
  - субјективна, типа оцене, става, експресије 47
  - типа контактних сигнала 47
  - типа фатичког општења 47
  - типа конвенционалности 47
- типови лексичког значења: квантитативно, модално, одрично, прагматичко 28
- типови модификатора: лексички, дискурзивни, комуникативни, модификатори оцене, интензитета, квантитета, негације, супротности, степена, дистантности, модификатори говорног поступка и модификатора базичне дијатезе 198
- типови норме: видова норма, норма пропорције, норма очекивања и ситуациона норма или норма пригодности 135
- типови оцене исказане негираном лексиком 174–175
- типови редикације
  - главна 85
  - редукована 60, 61, 62, 85, 86

- уклопљена 85
- тривијална и померена сфере деловања начинског прилога *случајно* 16–18
- тривијална сфера деловања 14
- негације, нормална негација (рус. нормальное отрицание) 15, 16
- прилога *йосйейено* 73, 75, 76, 77
- травалентност фокалских партикула 61–62
- трпилац радње — пацијенс 181, 189
- удвајање метатекстуалних глаголских модификатора 126
- удвајање пацијенса: посесор и део тела 192
- узајамни утицај значења
- граматичких јединица 195
- лексичких и граматичких јединица 195
- лексичких јединица 195
- улога метонимије у модификацији значења глагола физичког деловања типа *сће-зати*, *давити* 35–36, 181–194, 198
- улога метонимије у промени дијатезе 28
- улога прозодије и комуникативне позиције јединица у модификацији значења 31
- унутрашња сфера деловања фокалских партикула 61
- уобичајене, тривијалне семантичке и граматичке карактеристике језичких јединица 195
- употреба негираних облика придева и прилога 150
- употреба негираних лексичких јединица у функцији синтаксичке негације као појава „подизања” негације 169
- управљеност градирања 133
- уређеност градационе скале 133
- уређеност чланова антонимијског комплекса 147
- услови примене семантичких правила у модификацији значења 78
- утицај прагматских фактора на семантику јединица градационе парадигме 141
- фактори који спречавају узајамну замењивост и конкурентан однос синтаксичке и лексичке модификације 164–165
- фокус исказа 52, 57, 61, 86
- формална структура текста / дискурса 93
- фразеологизација 30
- функционалне карактеристике партикула 40
- функционално-стилске и прагматички ефекти употребе негираних именица 166–163, 167–168
- чланови градационе парадигме као јединице прагматичког и функционално-стилског плана 137
- чланови компаративне парадигме (позитив, компаратив и суперлатив) као јединице граматичког плана 137

РЕГИСТАР АУТОРА

- Азнаурова, Э. С. 205
Алановић, Миливој 183, 185, 188, 192, 205
Апресјан, Ју. Д. 13, 14, 16, 23, 24, 25, 26, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 72, 73, 76, 86, 146, 149, 151, 152, 153, 158, 182, 184, 189, 205
Арутюнова, Н. Д. 41, 46, 13, 133, 134, 135, 136, 141, 142, 146, 148, 150, 154, 162, 164, 205
Белић, Александар 39, 205
Бјелаковић, И. 182, 185, 186, 190, 205
Богуславскиј, И. М. 13, 14, 16, 52, 61, 62, 63, 146, 205
Бошков, Дана 149, 150, 205
Бошњакловић, Жарко 10, 205
Булыгина, Т. В. 51, 59, 86, 87, 90, 91, 131, 132, 150, 151, 152, 206
Vrabec, Ivan 39, 206
ван Дейк, Т. А. 46, 206
Васић, Вера 87, 113, 114, 115, 116, 122, 206
Вежбицкая, Анна 206
Vešić, Miġna 94, 100, 103, 104, 114, 117, 128, 129, 206
Vukadinović, Zora 11, 39, 49, 50, 58, 60, 63, 69, 71, 95, 97, 135–136, 182, 206
Гак, В. Г. 206
Герасимов, В. И. 46, 209
Грицкат, Ирена 12, 16, 138, 139, 158, 163, 164, 165, 206
Grochowski, M. 28, 39, 206
Дымарская, И. Н. 41, 206
Добрева, Е. 206
Драгићевић, Рајна 158, 161, 206
Živković, Sreten 39
Ивић, Милка 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 33, 34, 39, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 71, 96, 97, 98, 104, 125, 171, 188, 206–207
Ivlijeva, I. V. 12, 207
Иорданская, Л. Н., 118, 119, 121, 122, 124, 207
Клајн, Иван 159, 162, 207
Klikovac, Duška 181, 185, 207
Ковачевић, Милош 39, 40, 68, 87, 88, 157, 166, 169, 207–208
Коњик, Ивана 114, 208
Kordić, Snježana 208
Кречмер, Ана 73, 208
Kunzmann-Müller, Barbara 208
Кустова, Г. И. 182, 183, 185, 186, 188, 190, 193, 208
Лакофф, Джон 46, 208
Ляпон, М. В. 40, 41, 208
Малобабић, Желька 167, 208
Maretić, Toma 39, 208
Мельчук, И. А. 118, 119, 121, 122, 124, 208
Милосављевић, Бојана 114, 208
Мирић, Душанка 105, 209
Московљевић, Јасмина 15, 16, 165, 169, 185, 209
Московљевић, С. Милош 165, 213
Mrazović, Ravica 11, 39, 49, 50, 58, 60, 63, 69, 71, 95, 97, 135–136, 182, 209
Николић, Мирослав 138, 209

- Оташевић, Ђорђе 149, 157, 158, 159, 162, 209
- Павловић, Миливоје 158, 209
- Падучева, Е. В. 182, 184, 185, 189, 193, 194, 209
- Петров, В. В. 46, 209
- Петровић, Владислава 31, 110, 116, 209
- Пипер, Предраг 12, 16, 22, 52, 57, 59, 67, 70, 71, 72, 73, 78, 111, 113, 123, 136, 209–210
- Polovina, Vesna 39, 40, 44, 46, 47, 210
- Поповић, Љубомир 39, 69, 138, 94, 99, 102, 105, 106, 149, 158, 182, 184, 210, 212
- Радић-Дугоњић, Милана 9, 12, 39, 59, 93, 94, 210
- Радовановић, Милорад 72, 88, 89, 210
- Ристић, Стана 9, 12, 16, 39, 40, 41, 42, 49, 51, 52, 53, 59, 60, 61, 67, 69, 70, 85, 93, 95, 109, 113, 114, 125, 131, 157, 158, 161, 165, 171, 173, 174, 175, 181, 210–212
- Ровдо, Иван С. 142, 212, 212
- Sesar, D. 41, 212
- Станојчић, Живојин 39, 69, 138, 149, 158, 182, 184, 212
- Стевановић, Михаило 39, 69, 135, 136, 137, 138, 149, 158, 212
- Стефановић Караџић, Вук 165, 213
- Стијовић, Рада 132, 212
- Стојановић, Смиљка 85, 212
- Суботић, Љиљана 182, 185, 186, 190, 212
- Танасић, Срето 182, 212
- Ђупић, Драго 173, 174, 175–179, 214
- Ђупић, Жељко 173, 174, 175–179, 214
- Урысон, Е. В. 212
- Фекете, Егон 158, 213
- Фелешко, Казимир 213
- Филлмор, Ч. 213
- Хлебда, В. 213
- Хлебџ, Борис 10, 11, 213
- Храковский, В. С. 182, 184, 213
- Hraste, Mato 39
- Hudeček, Lana 45, 213
- Шатуновский, И. Б. 89, 90, 92, 213
- Шведова, Н. Ю. 72, 213
- Шмелев, А. Д. 51, 59, 86, 87, 90, 91, 131, 132, 150, 151, 152, 213
- Шокица, Славица 39, 213
- Щур, М. Г. 40, 213

О АУТОРУ

Др Стана Ристић, научни саветник Института за српски језик САНУ, рођена је 1. јануара 1950. године у Заовинама код Бајине Баште. Филолошки факултет завршила је у Београду 1977. год., а магистрала је и докторирала на истом факултету (1980. и 1989. год.).

Од 1978. до сада ради у Институту за српски језик САНУ на изradi вишетомног академијског *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* као редактор, а и на другим пројектима Института. До сада је урадила преко 4000 стр. лексикографског текста. Бави се научним радом из следећих области: лексикологије, лексикографије, семантике, граматике, творбе речи, а проблеме из савременог српског језика сагледава са филолошког, лингвистичког, социолингвистичког, функционално-стилског, нормативног, прагматичког и когнитивног аспекта. Објавила је преко 80 радова и 4 монографије: *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко-граматички прилози)*, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 9, Београд, 1990; *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд, 1999. (у коауторству с М. Радић-Дугоњић), *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2004 и *Раслојеност лексице српског језика и лексичка норма*, Монографије 3, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2006. Учествовала је на бројним међународним научним конференцијама у земљи и у иностранству. Од 2007. год. руководилац је најзначајнијег пројекта Института за српски језик: *Лингвистичка израживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. Иницирала је и засновала, а као главни координатор је и водила рад два пројекта у Институту: *Израживање словенских говора на Косову и Метохији*, реализован у периоду од 2002. до 2003. год., и *Језик и идентитет у Републици Србији*, реализован у 2008. год. Радила је и ради у редакцијама институтских часописа: *Јужнословенски филолог*, *Наш језик* и *Лингвистичке актуелности*. Организовала је и водила рад Лингвистичке трибине од

1999. до 2004. год. Држала је више предавања по позиву на Филозофском факултету у Новом Саду, Филолошком факултету у Београду, Истраживачкој станици Петница код Ваљева и на другим трибинама у Београду. Била је члан комисије за одбрану једне докторске и више магистарских дисертација на Филолошком факултету у Београду и Филозофском факултету у Новом Саду. Члан је две комисије при Одбору за стандардизацију српског језика: лексикографске и синтаксичке, као и међународне лексикографске комисије при Славистичком комитету. Добитник је награде истраживачима за постигнуте резултате у области Српски језик и књижевност у периоду 2002–2003. године, Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.